

TAX, AUDIT & ACCOUNTANCY

NR **77**
N°

JAARGANG 18 / 18e ANNEE
MAART/MARS 2023
4X/JAAR / 4X/AN

- ☐ **Rondetafel – Table ronde Fraude & Going concern**
- ☐ **Inflatie: terug – Inflation: de retour**
- ☐ **De CV in het WVV: een pleidooi voor maximaal respect voor de bedoeling van de wetgever, ook voor de commissaris**
- ☐ **IFRS 17 and IFRS 9 and the impact of these new accounting standards on the matching between assets and liabilities**

SOMMAIRE

INHOUD

- 01** Editoriaal van de Voorzitter van het IBR Patrick Van Impe
Editorial du Président de l'IRE Patrick Van Impe
-
- 12** Rondetafel – Table ronde
Fraude & Going concern
-
- 36** Inflatie ... Terug na lang van weg geweest ...
Inflation, le retour après une longue absence
-
- 64** De CV in het WVV: een pleidooi voor maximaal respect voor de bedoeling van de wetgever, ook voor de commissaris
-
- 77** IFRS 17 and IFRS 9 and the impact of these new accounting standards on the matching between assets and liabilities
-
- 89** *Mot du Rédacteur en chef*
L'Union européenne impose aux plus grandes entreprises la publication d'informations en matière de durabilité... mais est-elle elle-même durable ?
Woord van de Hoofdredacteur
De Europese Unie verplicht de grootste ondernemingen om duurzaamheidsinformatie te rapporteren ... maar is de EU zelf wel duurzaam?
-

TAX AUDIT & ACCOUNTANCY

Revue trimestrielle du Centre d'Information du Révisorat d'entreprises (ICCI)
Abréviation recommandée : TAA

Driemaandelijks tijdschrift van het Informatiecentrum voor het Bedrijfsrevisoraat (ICCI)
Aanbevolen afkorting: TAA

COMITE DE REDACTION

REDACTIECOMITE

L. Acke
P.P. Berger
T. Carlier
M. De Wolf (Hoofdredacteur/Rédacteur en chef)
T. Dupont
A. Jorissen
F. Maillard
B. Peeters
D. Schockaert
C. Van der Elst

SECRETARIAT DE REDACTION

REDACTIESECRETARIAAT

ICCI
S. De Blauwe et/en C. Luxen
Bd. E. Jacqmainlaan 135
1000 Brussel - Bruxelles

EDITEUR RESPONSABLE

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

L. Guarino
Bd. E. Jacqmainlaan 135
1000 Bruxelles - Brussel

MISE EN PAGE

VORMGEVING

die Keure/la Charte
Brugge

Editoriaal van de voorzitter van het IBR

Beste TAA-lezer,

Het beroep van bedrijfsrevisor staat in 2023 voor een aantal belangrijke uitdagingen: de overgang van ISQC 1 naar ISQM en de cruciale rol die de bedrijfsrevisoren spelen in de evolutie naar een duurzame toekomst.

Van ISQC 1 naar ISQM

In 2023 zullen de internationale standaarden voor kwaliteitsmanagement, de zogenaamde ISQM (*International Standards on Quality Management 1 & 2*), van toepassing worden in België. De norm die dit mogelijk zal maken, ligt op dit moment ter goedkeuring voor bij de Hoge Raad voor de Economische Beroepen en de minister bevoegd voor Economie en voorziet dat het kwaliteitsmanagementsysteem opgezet en geïmplementeerd moet zijn tegen uiterlijk 15 december 2023.

Ik kan het niet genoeg benadrukken: de voorbereiding hierop is cruciaal! Om volledig operationeel te zijn tegen 15 december 2023 is het belangrijk om volop in te zetten op het opstellen van een implementatieplan en de

Édito du président de l'IRE

Chère lectrice, cher lecteur du TAA,

La profession de réviseur d'entreprises se verra confrontée à des défis importants en 2023 : le passage de la norme ISQC 1 à la norme ISQM et le rôle essentiel que jouent les réviseurs d'entreprises dans la transition vers un avenir durable.

De la norme ISQC 1 à la norme ISQM

En 2023, les normes internationales de gestion de la qualité, appelées « normes ISQM » (*International Standards on Quality Management 1 & 2*), deviendront applicables en Belgique. La norme qui le permettra est actuellement soumise à l'approbation du Conseil supérieur des Professions économiques et du ministre chargé de l'économie et prévoit que le système de gestion de la qualité doit être conçu et mis en œuvre au plus tard le 15 décembre 2023.

Je ne saurais trop insister sur le fait qu'il est essentiel de s'y préparer ! Afin d'être pleinement opérationnel au 15 décembre 2023, il est important de s'investir pleinement dans la préparation d'un plan de mise en œuvre et de respecter

verschillende kernstappen nauwgezet op te volgen. De opzet van beleidslijnen en procedures en de implementatie van een kwaliteitsmanagementsysteem in overeenstemming met ISQM 1 kan dus niet worden uitgesteld. Het bepalen van de risicostrategie van het kantoor, het kiezen én implementeren van een tool, het testen van de procedures, het opleiden van de medewerkers en het evalueren van het opgezette kwaliteitsmanagementsysteem zullen ongetwijfeld een groot deel van dit jaar in beslag nemen.

Samen met de Raad van het IBR, ben ik mij bewust dat de overgang van een intern kwaliteitsbeheersingssysteem zoals dat bestond onder ISQC 1 naar een kwaliteitsmanagementsysteem gebaseerd op een risicobenadering zoals vereist door ISQM 1 een investering zal vergen van de bedrijfsrevisoren en hun medewerkers.

Deze investering zal evenwel snel beloond worden door de voordelen die deze nieuwe benadering met zich meebrengt. ISQM moet niet worden gezien als een administratieve last of kostprijs door te rekenen aan de cliënt, maar als een opportuniteit om de controlemethoden, de structuur en het beleid van het kantoor te heroverwegen en beter af te stemmen op de eigen kenmerken zodat de kwaliteit van de opdrachten (audit, fusies, splitsingen, ontbinding, omzetting, ...) op de eerste plaats komt. Proportionaliteit staat centraal wanneer normen worden uitgewerkt en ook in het kader van ISQM

scrupuleusement ses différentes étapes clés. Ainsi, la conception de politiques et de procédures et la mise en œuvre d'un système de gestion de la qualité conforme à la norme ISQM 1 ne peuvent être reportées. La définition de la stratégie du cabinet en matière de risques, le choix et la mise en place d'un outil, les phases de test des procédures, la formation des collaborateurs et l'évaluation du système sont toutes des étapes qui prendront sans aucun doute une bonne partie de cette année.

Tout comme le Conseil de l'IRE, je suis conscient que la transition d'un système de qualité interne tel qu'il existait sous la norme ISQC 1 à un système de gestion de la qualité basé sur les risques tel que requis par la norme ISQM 1 demandera un investissement de la part des réviseurs d'entreprises et de leur collaborateurs.

Toutefois, cet investissement sera rapidement compensé par les avantages qu'apporte cette nouvelle approche. Les normes ISQM ne doivent donc pas être considérées comme une charge administrative ou un coût à répercuter sur le client mais comme une opportunité de repenser les méthodes, la structure et les politiques d'audit du cabinet afin de mettre l'accent sur la qualité des missions (audit, fusions, scissions, dissolution, transformation, etc.). La question de la proportionnalité a été centrale lors de l'élaboration des normes et c'est un point auquel tant *l'International Auditing and Assurance*

werd daar zowel door de *International Auditing and Assurance Standards Board* als door het IBR bijzonder veel aandacht aan besteed. Een risicobenadering zoals vooropgesteld door ISQM 1 laat immers toe dat de focus kan worden gelegd op de essentie zonder zich te laten afleiden door aspecten die niet van toepassing zijn op het kantoor.

Om de kantoren te ondersteunen bij de overgang naar het ISQM-systeem, is het IBR reeds sinds eind 2020 gestart met een sensibiliseringscampagne en werd een implementatieplan uitgewerkt.

Samen met het ICCI zullen we ons blijven inspannen om de bedrijfs-revisoren te ondersteunen bij het implementeren van een kwaliteits-managementsysteem conform ISQM.

Duurzaamheidsinformatie

Duurzame ontwikkeling is één van de grote uitdagingen van onze tijd. Het is een domein waarin eenieder een rol heeft te vervullen en bepaalde verantwoordelijkheden moet nemen. Openbaarmaking van informatie is belangrijk om stakeholders in staat te stellen de activiteiten van een entiteit en de risico's waaraan zij is blootgesteld beter te begrijpen en te kunnen vergelijken.

Momenteel zijn alleen grote organisaties van openbaar belang wettelijk verplicht om over hun niet-financiële informatie te rapporteren en bestaat er geen echte verplichting om niet-

Standards Board que l'IRE ont accordé une attention particulière. En effet, l'approche basée sur les risques telle que mise en avant par la norme ISQM 1 permet aux cabinets de se concentrer sur l'essentiel sans se laisser distraire par des aspects qui ne s'appliquent pas à eux.

Afin de soutenir les cabinets dans la transition vers le système ISQM, l'IRE mène depuis fin 2020 une campagne de sensibilisation et a élaboré un plan de mise en œuvre.

En collaboration avec l'ICCI, nous allons poursuivre nos efforts pour aider les réviseurs d'entreprises à mettre en œuvre un système de gestion de la qualité conforme aux normes ISQM.

Informations en matière de durabilité

Le développement durable est l'un des grands défis de notre époque. C'est un domaine dans lequel chacun a un rôle à jouer et des responsabilités à assumer. La publication d'informations est importante pour permettre aux parties prenantes de mieux comprendre les activités d'une entité et les risques auxquels elle est exposée et de les comparer.

Actuellement, seules les grandes entités d'intérêt public sont légalement tenues de publier un rapport sur leurs informations non financières et il n'existe aucune obligation réelle

financiële informatie te controleren. De commissaris, zijnde de wettelijke auditor, dient enkel te bevestigen dat de niet-financiële verklaring van de entiteit de vereiste informatie bevat en dat zij in overeenstemming is met de jaarrekening over hetzelfde boekjaar. Elke onderneming die dat wenst, kan altijd een dergelijk verslag opstellen en vrijwillig om een controle van deze niet-financiële informatie door de commissaris of een bedrijfsrevisor verzoeken. Sommige ondernemingen die het belang van deze certificering hebben ingezien om de geloofwaardigheid van de door hen gerapporteerde informatie te vergroten, hebben dit voorbeeld trouwens al gevolgd.

Al meer dan 20 jaar organiseert het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR) de *Awards for Best Belgian Sustainability Reports* waarbij in België actieve organisaties die, naast hun financiële gegevens, ook op een transparante manier communiceren over hun sociale, governance- en milieugebonden activiteiten (ESG-criteria) worden beloond. Met dit initiatief wil het IBR deze organisaties bewuster maken en aanmoedigen om de beste voorbeelden inzake duurzaamheidsrapportering te volgen.

Duurzaamheid staat ook bovenaan de politieke agenda. Gebruikers hebben behoefte aan kwalitatieve informatie over sociale, milieugebonden maar ook

de faire auditer ces informations. Le commissaire, en tant que contrôleur légal, est seulement tenu de confirmer que la déclaration non financière de l'entité contient les informations requises et qu'elle est cohérente par rapport aux comptes annuels du même exercice. Toute entreprise qui le souhaite peut préparer un tel rapport et demander un audit de ses informations non financières par le commissaire ou un réviseur d'entreprises. C'est d'ailleurs un exemple qu'ont déjà suivi certaines entreprises qui ont compris l'importance de cette certification pour renforcer la crédibilité des informations qu'elles communiquent.

Depuis plus de 20 ans, l'Institut des Réviseurs d'Entreprises (IRE) organise les *Awards for Best Belgian Sustainability Reports* (Prix des meilleurs rapports de durabilité belges), qui récompensent les organisations actives en Belgique qui, en plus de leurs données financières, communiquent de manière transparente sur les aspects environnementaux, sociaux et de gouvernance de leurs activités (les critères ESG). Par cette initiative, l'IRE souhaite sensibiliser et encourager les organisations à suivre les meilleurs exemples en matière de rapports de durabilité.

La durabilité figure également en tête de l'agenda politique. Les utilisateurs ont besoin d'informations qualitatives sur les facteurs sociaux, environnementaux

governancefactoren. Met de *Corporate Sustainability Reporting Directive* (CSRD) vereist de Europese Unie daarom een versterkte duurzaamheidsrapportering. Deze verplichting tot het openbaar maken van een duurzaamheidsrapport zal worden opgelegd in verschillende fases:

- In 2025 zullen de ondernemingen die vandaag al over niet-financiële informatie moeten rapporteren, een duurzaamheidsverslag moeten uitbrengen over boekjaar 2024;
- In 2026 wordt dit uitgebreid tot de grote ondernemingen die nog niet over niet-financiële informatie moeten rapporteren en dit over boekjaar 2025;
- In 2027 wordt ook van beursgenoteerde KMO's verwacht dat zij een duurzaamheidsverslag rapporteren over boekjaar 2026.

Binnenkort zullen dus meer dan 2500 ondernemingen in België aan de nieuwe rapporteringsverplichtingen moeten voldoen. Maar ook banken en financiële investeerders zullen meer gaan kijken naar de ESG-activiteiten van bedrijven die financiering zoeken waardoor uiteindelijk bijna alle bedrijven in België op een bepaald moment gedwongen worden hun inspanningen op het gebied van niet-financiële verslaggeving op te voeren. Als vertrouwenspartner ten aanzien van KMO's kunnen we een cruciale rol vervullen om KMO's bij te staan om potentiële duurzaamheidsrisico's te

mais aussi de gouvernance. Avec la *directive sur la publication d'informations en matière de durabilité par les entreprises* (CSRD), l'Union européenne exige un renforcement du *reporting* en matière de durabilité. L'obligation de publier un rapport de durabilité sera imposée en plusieurs étapes :

- En 2025, les entreprises déjà tenues aujourd'hui de communiquer des informations non financières devront publier un rapport de durabilité pour l'exercice 2024 ;
- En 2026, cette mesure sera étendue pour l'exercice 2025 aux grandes entreprises qui ne sont pas encore tenues de communiquer des informations non financières ;
- En 2027, les PME cotées en bourse devront également présenter un rapport de durabilité pour l'exercice 2026.

Cela signifie que, bientôt, plus de 2500 entreprises en Belgique devront se conformer aux nouvelles exigences en matière de *reporting*. Par ailleurs, comme les banques et les investisseurs financiers commencent également à s'intéresser de plus près aux activités ESG des entreprises en quête de financement, presque toutes les entreprises en Belgique vont à un moment donné être obligées de revoir à la hausse leurs efforts en matière de publication d'informations non financières. En tant que partenaire de confiance des PME, nous pouvons jouer un rôle crucial en aidant les PME

identificeren en aan te pakken maar ook door hen bewust te maken van de opportuniteiten op het vlak van duurzaamheid.

Om de kwaliteit en betrouwbaarheid van de rapportering te waarborgen, voorziet de CSRD, die een belangrijk onderdeel vormt van de *Green Deal*, dat de duurzaamheidsverslagen van ondernemingen vergezeld gaan van een oordeel over de betrouwbaarheid ("assurance-oordeel").

Deze richtlijn moet nog worden omgezet in nationaal recht, maar duidelijk is dat de opdracht tot het verstrekken van *assurance* over de aan ondernemingen opgelegde duurzaamheidsrapportering in de eerste plaats wordt toevertrouwd aan de wettelijke auditor. Lidstaten kunnen toelaten dat ook andere onafhankelijke verleners van assurancediensten dan de bedrijfsrevisoren deze *assurance*-opdracht uitvoeren. Dit kan evenwel enkel onder strikte voorwaarden: de opdracht moet ook toevertrouwd kunnen worden aan een andere bedrijfsrevisor dan de wettelijke auditor (commissaris) én de onafhankelijke verleners van assurancediensten moeten aan dezelfde vereisten onderworpen zijn als de wettelijke auditor onder meer op het vlak van kwaliteitsborgingsstelsels (*quality assurance systems*) en onderzoeken en sancties (toezicht- en kwaliteitscontrole). De CSRD bevestigt daarmee de cruciale rol die ons beroep

à identifier et à traiter les risques en matière de durabilité auxquels elles sont potentiellement exposées, mais aussi en les sensibilisant aux opportunités en matière de durabilité qui se présentent à elles.

Pour garantir la qualité et la fiabilité de l'information, la CSRD, qui est l'un des piliers du *Green Deal*, prévoit que les rapports de durabilité des entreprises soient accompagnés d'un avis d'assurance ("opinion d'assurance").

Cette directive doit encore être transposée en droit national, mais il est clair que la mission de fournir une assurance sur les rapports de durabilité imposés aux entreprises sera en premier lieu confiée à l'auditeur légal. Les États membres peuvent également autoriser des prestataires de services d'assurance indépendants autres que les réviseurs d'entreprises à réaliser cette mission d'assurance, mais cela n'est possible qu'à des conditions strictes : la mission doit également pouvoir être confiée à un réviseur d'entreprises autre que l'auditeur légal (commissaire) et les prestataires de services d'assurance indépendants doivent être soumis aux mêmes exigences que l'auditeur légal, notamment en termes de systèmes d'assurance qualité (*quality assurance systems*), d'enquêtes et de sanctions (supervision et contrôle de qualité). La CSRD confirme ainsi le rôle crucial que joue notre profession en fournissant une assurance sur les rapports de

speelt bij het geven van de assurance van duurzaamheidsrapportage en het waarborgen van betrouwbare duurzaamheidsinformatie. De bedrijfsrevisoren blijven hoofdrolspelers in de controle van dit proces. Wettelijke auditors controleren reeds de financiële overzichten en het bestuursverslag. De assurance over duurzaamheidsrapportering door de wettelijke auditors helpt de samenhang tussen, en de consistentie van, financiële en duurzaamheidsinformatie te waarborgen, hetgeen bijzonder belangrijk is voor de gebruikers van duurzaamheidsinformatie.

De CSRD voorziet in een progressieve aanpak omtrent het niveau van de vereiste *assurance* over de duurzaamheidsinformatie. Gedurende de eerste jaren van toepassing van de richtlijn betreft het een assurance-opdracht met een beperkte mate van zekerheid. Tegen uiterlijk 1 oktober 2028 moet de Europese Commissie bepalen of een redelijke mate van zekerheid haalbaar is voor zowel de auditors, als de ondernemingen. De geleidelijke overgang van assurance met een beperkte mate van zekerheid naar assurance met een redelijke met van zekerheid zou volgens Europa de geleidelijke ontwikkeling van de assurancemarkt voor duurzaamheidsinformatie en van de rapporteringspraktijken van ondernemingen mogelijk maken.

durabilité et en garantissant la fiabilité des informations en matière de durabilité. Les réviseurs d'entreprises sont des acteurs clés dans le contrôle de ce processus. Les auditeurs légaux contrôlent déjà les états financiers et le rapport de gestion. L'assurance de l'information en matière de durabilité à laquelle procéderaient les auditeurs légaux ou les cabinets d'audit contribuerait à lier les informations financières et les informations en matière de durabilité et à garantir leur cohérence, ce qui est particulièrement important pour les utilisateurs des informations en matière de durabilité.

La CSRD prévoit une approche progressive concernant le niveau d'assurance requis pour les informations en matière de durabilité. Durant les premières années d'application de la directive, la mission devra être effectuée sur la base d'une mission d'assurance limitée. Au plus tard le 1er octobre 2028, la Commission européenne doit déterminer si un niveau d'assurance raisonnable est possible tant pour les auditeurs que pour les entreprises. Selon l'Union européenne, le passage de l'assurance limitée à l'assurance raisonnable permettrait le développement progressif du marché de l'assurance de l'information en matière de durabilité et des pratiques des entreprises en matière de publication d'informations.

Het oordeel over de duurzaamheidsrapportering moet betrekking hebben op de naleving van de duurzaamheidsrapporteringsstandaarden van de Unie, het proces dat door de onderneming wordt uitgevoerd om de uit hoofde van de duurzaamheidsrapporteringsstandaarden gerapporteerde informatie vast te stellen, en de naleving van het vereiste om de duurzaamheidsrapportering te markeren.

Deze duurzaamheidsrapporteringsstandaarden moeten worden uitgewerkt door de Europese Commissie door middel van gedelegeerde handelingen. Hieraan wordt volop gewerkt, maar vandaag bestaan zij nog niet. Zo is er ook nog geen duidelijkheid over de standaarden voor de assurance over de duurzaamheidsrapportering. Om een assurance-opdracht met een beperkte mate van zekerheid over de duurzaamheidsinformatie uit te voeren, zal de bedrijfsrevisor deze informatie meten of beoordelen aan de hand van vooraf vastgestelde criteria. De criteria zijn referentie-elementen, namelijk een normatief controlekader, een wet- of regelgevend kader. Momenteel zijn de enige bestaande normen voor het verrichten van deze beoordeling internationale standaarden, meer bepaald de *"International Standards on Assurance Engagements"*, en meer specifiek ISAE 3000 betreffende assurance-opdrachten anders dan de controle of de beoordeling van historische financiële informatie.

L'opinion relative à l'information en matière de durabilité devra porter sur la conformité avec les normes d'information en matière de durabilité de l'Union, sur le processus mis en œuvre par l'entreprise pour déterminer les informations publiées conformément aux normes d'information en matière de durabilité et sur le respect de l'obligation de baliser l'information en matière de durabilité.

Ces normes d'information en matière de durabilité doivent être élaborées par la Commission européenne par le biais d'actes délégués. Les travaux sont en cours, mais ces normes n'existent pas encore aujourd'hui. De même, les normes pour l'assurance de l'information en matière de durabilité ne sont pas encore claires. Pour réaliser une mission d'assurance limitée relative aux informations en matière de durabilité, le réviseur d'entreprises mesurera ou évaluera ces informations à l'aide de critères prédéfinis. Les critères sont des éléments de référence, à savoir un cadre de contrôle normatif, un cadre légal ou réglementaire. Actuellement, les seules normes existantes pour réaliser cette mission d'assurance limitée sont les normes internationales, notamment les *« International Standards on Assurance Engagements »* et, plus particulièrement, la norme ISAE 3000 sur les missions d'assurance autres que l'audit ou l'examen d'informations financières historiques.

De verantwoordelijkheden die aan ons beroep worden toevertrouwd zijn essentieel. Ook hier geldt: de voorbereiding op deze nieuwe *assurance*-opdracht start vandaag! De tijd die nodig is om kwaliteitsvolle duurzaamheidsinformatie te implementeren, mag immers niet worden onderschat.

Tot slot

De omzetting van de CSRD in Belgisch recht moet gebeuren tegen uiterlijk 6 juli 2024 en zal ongetwijfeld een impact hebben op de wet van 7 december 2016 tot organisatie van het beroep van en het publiek toezicht op de bedrijfsrevisoren.

Europa heeft ons in haar teksten in *pole position* geplaatst voor de controle van de duurzaamheidsrapporten. Professioneel scepticisme en *assurance* verstrekken zit in ons DNA. De bedrijfsrevisoren zijn dan ook de aangewezen partner voor deze taak:

1. We hebben al een gedetailleerde kennis van de onderneming.
2. We zijn volledig onafhankelijk van de gecontroleerde onderneming.
3. We beschikken over de nodige technische vaardigheden om deze ESG-audits uit te voeren.
4. We hebben, dankzij de controle van de financiële overzichten, het beste inzicht in de financiële informatie

Les responsabilités confiées à notre profession sont essentielles. Une fois de plus, nous devons dès aujourd'hui commencer à préparer cette nouvelle mission d'*assurance* ! Il ne faut surtout pas sous-estimer le temps qui sera nécessaire à la mise en œuvre d'informations de durabilité de qualité.

Conclusion

La transposition de la CSRD en droit belge doit se faire au plus tard le 6 juillet 2024 et impactera sans doute la loi du 7 décembre 2016 portant organisation de la profession et de la supervision publique des réviseurs d'entreprises.

Dans ses textes, l'Union européenne nous a placés en *pole position* pour le contrôle des rapports de durabilité. Faire preuve de scepticisme professionnel et fournir de l'*assurance* sont inscrits dans notre ADN. Les réviseurs d'entreprises sont donc le partenaire de choix pour cette mission :

1. Nous avons déjà une connaissance détaillée de l'entreprise.
2. Nous sommes totalement indépendants de l'entreprise auditée.
3. Nous disposons des compétences techniques nécessaires pour réaliser ces audits ESG.
4. Grâce à l'audit des états financiers, nous sommes les mieux placés pour comprendre les informations

en de relatie met de niet-financiële informatie.

5. We zijn onderworpen aan een onafhankelijk extern toezicht.

Belangrijk is ook dat de ondernemingen deze visie van Europa lijken te delen. Door de controle van de duurzaamheidsrapportering aan ons toe te vertrouwen, wordt de zingeving van ons beroep nog versterkt, hetgeen ten goede zal komen aan de aantrekkingskracht van ons beroep bij generatie Z, die we nadrukkelijk in actie zien komen voor het klimaat.

Het op Europees niveau vereiste *level playing field* voor wie naast de wettelijke auditor (commissaris) in aanmerking zal komen om de duurzaamheidsrapporten te controleren op het vlak van opleiding, onafhankelijkheid, controle en sanctionering, kunnen we enkel maar toejuichen. Het ontbreken van een gemeenschappelijk overeengekomen standaard voor de assurance van duurzaamheidsrapportering mag echter niet leiden tot verschillende opvattingen en verwachtingen over wat de vereiste mate van zekerheid zou inhouden voor verschillende categorieën van duurzaamheidsinformatie, vooral met betrekking tot toekomstgerichte en kwalitatieve informatieverschaffing. De taak van de bedrijfsrevisoren is gericht op het algemeen belang. Dat geldt in het bijzonder voor *assurance*-opdrachten waar derden en het vertrouwen dat zij moeten kunnen hebben in de

financières et leur relation avec les informations non financières.

5. Nous sommes soumis à une supervision externe indépendante.

Il est important de souligner que les entreprises semblent également partager cette vision de l'Union européenne. Être en charge de l'audit des rapports de durabilité nous permettrait de renforcer le sens de notre profession et d'ainsi renforcer son attractivité auprès de la génération Z, que nous voyons avec insistance agir pour le climat.

On ne peut que se réjouir du « *level playing field* » requis au niveau européen pour déterminer qui, en dehors de l'auditeur légal (commissaire), sera habilité à auditer les rapports de durabilité et des critères retenus en termes de formation, d'indépendance, d'enquête et de sanction. Cependant, l'absence d'une norme communément admise pour l'assurance de l'information en matière de durabilité ne peut en aucun cas mener à des divergences de points de vue et d'attentes quant à ce qu'une mission d'assurance devrait impliquer pour les différentes catégories d'informations en matière de durabilité, notamment en ce qui concerne les informations prospectives et qualitatives à publier. La mission des réviseurs d'entreprises est de servir l'intérêt général. Cela est particulièrement vrai pour les missions d'assurance dans lesquelles les tiers et la confiance qu'ils doivent pouvoir avoir

gecontroleerde informatie centraal staan.

De Raad van het IBR zal de wetgevende initiatieven van dichtbij opvolgen. Het is evenwel essentieel om niet te wachten tot de omzetting in Belgisch recht of de vaststelling van duurzaamheidsrapporteringsstandaarden en de vaststelling van standaarden voor de *assurance* van duurzaamheidsrapportering. Het IBR zal samen met het ICCI volop inzetten op vorming van de bedrijfsrevisoren zodat zij klaarstaan om deze cruciale rol te vervullen en te beschikken over een hoog niveau van technische en gespecialiseerde deskundigheid op het gebied van duurzaamheid.

Patrick VAN IMPE
Voorzitter IBR

dans les informations contrôlées sont essentiels.

Le Conseil de l'IRE suivra de près les initiatives législatives. Cependant, il est essentiel de ne pas attendre la transposition en droit belge ou l'adoption de normes d'information en matière de durabilité et l'adoption de normes pour l'assurance de l'information en matière de durabilité pour agir. L'IRE, en collaboration avec l'ICCI, mettra tout en œuvre pour former les réviseurs d'entreprises afin qu'ils soient prêts à remplir ce rôle crucial et disposent d'un haut niveau d'expertise technique et spécialisée en matière de durabilité.

Patrick VAN IMPE
Président de l'IRE

RONDETAfelGESPREK / TABLE RONDE “FRAUDE & GOING CONCERN”

Op woensdag 21 september 2022 heeft Dries SCHOCKAERT in de kantoren van het IBR te Brussel een rondetafelgesprek gemodereerd over de onderwerpen *going concern* en fraude. Onderhavige tekst dient als actueel op die datum te worden aanzien.

Le mercredi 21 septembre 2022, Dries SCHOCKAERT a animé une table ronde dans les locaux de l'IRE, à Bruxelles, sur le thème de la continuité d'exploitation (« *going concern* ») et de la fraude. Le texte ci-dessous doit être considéré comme actuel à cette date.

Voorstelling van de deelnemers (in alfabetische volgorde) Présentation des participants (en ordre alphabétique)

Cédric ANTONELLI – Réviseur d'entreprises BDO et *Certified Fraud Examiner* (CFE), s'exprime uniquement à titre personnel et n'engage donc en aucun cas BDO.

Ann DE ROECK – Secretaris-generaal van het College van toezicht op de bedrijfsrevisoren (CTR), spreekt enkel in persoonlijke titel en verbindt derhalve op geen enkele wijze het CTR.

Dries SCHOCKAERT – *Audit Quality Director* bij KPMG, Gastprofessor aan de VUB, spreekt enkel in persoonlijke titel en verbindt derhalve op geen enkele wijze KPMG of de VUB.

Erik VAN HOOF – Vice-président de l'Institut des réviseurs d'entreprises (IRE), Associé d'audit chez EY, s'exprime uniquement à titre personnel et n'engage donc en aucun cas l'IRE ou EY.

Voorstelling van de waarnemers Présentation des observateurs

Marc BIHAIN – Secretaris-generaal van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (IBR) / Secrétaire-général de l'Institut des réviseurs d'entreprises (IRE)

Inleiding Introduction

Dries SCHOCKAERT: Beide onderwerpen *going concern* en fraude zijn zeer actueel. Een economie die zich voor ongebruikelijke uitdagingen gesteld ziet en een aantal recente fraudeschandalen van het type *Wirecard* zijn hier natuurlijk niet vreemd aan. *Wirecard* en *Carillion* behoren tot de vele voorbeelden. Er waren de voorbije twintig jaar heel veel van dergelijke schandalen die op fraude betrekking hadden.

Zoals steeds wordt ook de auditor bij de discussie betrokken, met als gevolg dat de ISA's (*in casu* ISA 570 over continuïteit, ISA 240 over fraude en natuurlijk de ISA 700-serie over conclusies van de controle en rapportering) in een aantal landen worden aangescherpt.

We zullen ook verwijzen naar de initiatieven die de *International Auditing and Assurance Standards Board* (IAASB) op dat vlak reeds genomen heeft en momenteel aan het nemen is.

Er is een heel specifiek en recent initiatief van de FRC (*Financial Reporting Council*) in het Verenigd Koninkrijk over het rapporteren over fraude en continuïteit¹. Het betreft een bijzonder boeiende paper met een overzicht van de verschillende factoren die het mysterie van het *professional judgement* proberen in kaart te brengen en waar ik in vraag 5 dieper op in zal gaan.

Daarnaast heeft de NBA (Koninklijke Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants) ook in juni van dit jaar een interessant document gepubliceerd² met de fameuze oorzakenanalyse (*root cause analysis*) met de link naar fraude, waarvan blijkbaar een deel in Nederland zal worden ingevoerd vanaf het verslagjaar 2022.

Dries SCHOCKAERT: *De eerste vraag bestaat eigenlijk uit drie deelvragen:*

A) Hoe kijkt een academicus naar de huidige controlenormen inzake fraude en going concern?

B) Moeten deze normen worden aangescherpt? Zijn de verwachtingen naar het auditberoep niet onrealistisch?

C) Dreigen de controlestandaarden door de nationale initiatieven (bijvoorbeeld de Financial Reporting Council) hun internationale draagkracht niet te verliezen?

Dries SCHOCKAERT: *Mijn persoonlijke visie hierop is de volgende.*

A) Hoe kijkt een academicus naar de huidige controlenormen inzake fraude en going concern?

1 FRC, *Professional Judgement Framework*, June 2022, [FRC Professional Judgement Framework June 2022](#).

2 NBA, *Oorzakenanalyse 'Fraude vraagt een meer kritische grondhouding'*, juni 2022, [fraude-vraagt-een-meer-kritische-grondhouding_7juni2022.pdf \(nba.nl\)](#).

Er zijn momenteel heel wat nieuwe initiatieven internationaal aan de gang. Als je kijkt naar de Belgische normen vanuit een academisch standpunt, dan zie je dat ISA 240 – die ook in België van toepassing is, en die eigenlijk al dateert van 2004 met een update via het *clarity* project eind 2010 – een aantal gedachtenpistes op vandaag nog niet behandelt. In het bijzonder gaat het over het aspect inherente beperkingen van een controle (*inherent limitations of an audit*).

We weten dat fraude één van die inherente beperkingen is van de audit en de vraag is of we naar de toekomst toe met deze inherente beperkingen iets moeten doen in het kader van de controleverklaring (*auditor's report*). Dit punt werd op de junivergadering van de IAASB behandeld³.

Going concern is een identiek verhaal – de herziene standaard ISA 570 is in principe internationaal vanaf 2016 van kracht gegaan. In België was die herziene standaard ook meteen van toepassing. Door de IAASB worden drie fundamentele vragen gesteld bij die bestaande standaard.

Ten eerste spreekt de standaard van een 12-maanden periode voor de *assessment* rond *going concern* die in hoofde van de auditor wordt uitgevoerd, maar de cruciale vraag is wanneer die 12 maanden van start gaan.

De tweede vraag is wat er qua rapportering dient te gebeuren indien er *geen* materiële onzekerheid over *going concern* bestaat. Zal er een verplichting opgelegd worden in het controleverslag/de controleverklaring om over die situatie iets te zeggen? Momenteel is er enkel de verplichting om een paragraaf toe te voegen ter benadrukking van een aangelegenheid – voorzien van een titel die naar die materiële onzekerheid verwijst – als zich een dergelijke onzekerheid voordoet en een adequate toelichting in de financiële

overzichten is opgenomen. Derhalve zijn er geen rapporteringsvereisten in het geval deze materiële onzekerheid zich niet voordoet.

En dan heb je een nog een derde, meer gewichtige, vraag, en dat is de problematiek rond de *close call*. De *close call*-discussie, met name als je als auditor besluit dat er net *geen* materiële onzekerheid over *going concern* bestaat, maar je hebt bijvoorbeeld wel een patронаatsverklaring verkregen, en welke conclusies aan deze situatie dan worden gekoppeld. Laat dat laatste een input zijn voor vraag 9.

Laten we inzoomen op de ISA's 570 en 240 zoals deze in België van toepassing zijn. Voor de huidige Belgische controlenormen – en dat is een strategie die de Raad van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren (hierna: Instituut) al heeft toegepast sinds 2010 – werd gekozen voor een rechtstreekse *adoption* van de ISA's. Dat is een zeer belangrijke strategie, omdat deze afwijkt van het beleid dat door de Raad van het Instituut in het verdere verleden (1985-2009) gevoerd werd, dat gericht was op de omzetting van internationale standaarden naar Belgische normen en aanbevelingen. Laatstgenoemde strategie creëerde een soort van mix tussen wet- en regelgeving op Belgisch niveau en selecties van de tekst van de toenmalige versie(s) van de respectieve internationale standaarden. Zoals gesteld werd vanaf 2010 een andere weg ingeslagen via vertalingen van de internationale teksten die publiekelijk beschikbaar zijn op de website van het Instituut en die de basis vormen voor de huidige Belgische controlenormen.

Het mooiste voorbeeld is de huidige ontwerpnorm – we verwachten binnen het beroep commentaren ergens rond oktober 2022 – waarbij ISA 250 (Herzien), ISA 315 (Herzien 2019) en ISA 540 (Herzien) in de Belgische normatieve architectuur worden opgenomen⁴. ISA 540 (Herzien) handelt over de *accounting estimates* en is vorig

3 IAASB Quarterly Board Meeting - June 13-17, 2022 | IFAC.

4 Cf. <https://www.ibr-ire.be/nl/actueel/news-detail/mededeling-2022-09>.

jaar internationaal van kracht geworden. ISA 315 (Herzien), op internationaal niveau voor de 2022 audits van toepassing, verduidelijkt aspecten die betrekking hebben op onder meer de *understanding* van *general IT controls* tijdens een financiële controle. Bijgevolg kan men stellen dat België op dat vlak heel erg mee is met de internationale evolutie.

Voor wat betreft ISA 240 (fraude) voorziet de IAASB dat de ontwerpstandaard zal worden gefinaliseerd in december 2024. En we weten dat de bestaande ISA 570 (*Revised*) (*going concern*) op internationaal niveau reeds van toepassing is op de audits voor de boekjaren eindigend vanaf 15 december 2016.

B) Zijn de verwachtingen naar het auditberoep niet onrealistisch?

Ik heb daar twee fundamentele opmerkingen op.

In eerste instantie wens ik te verwijzen naar de academische studie van Brenda PORTER die dateert van 1993 over de *audit expectation gap*⁵. Deze gap is het verschil tussen wat de auditors als perceptie hebben over hun eigen prestatie (*audit performance*) en wat maatschappelijk gesproken de verwachtingen zijn die men in het algemeen stelt ten aanzien van auditors.

Brenda PORTER maakt een onderscheid tussen twee soorten van *gaps* die de *audit expectation gap* samenstellen: de *performance gap* (prestatie-gap) en de *reasonableness gap* (redelijkheidsverschil).

De ***performance gap*** is de combinatie van twee andere *gaps* die te maken hebben, enerzijds, met deficiënte standaarden (met andere woorden het feit dat in een bepaald land bepaalde standaarden niet mee zijn met de internationale evolutie) en, anderzijds, een deficiënte

performance van de zijde van de auditors. Wat de deficiënte standaarden betreft, is een maatschappelijk zeer belangrijke rol weggelegd voor *standard setters* om ervoor te zorgen dat de standaarden mee zijn met de meest recente *best practice*, zoals die op internationaal vlak binnen het auditberoep bestaat. Wat de deficiënte performance betreft, is een zeer belangrijke rol weggelegd voor *regulatory inspectors*, omdat deze een maatschappelijke bijdrage leveren tot de creatie en het behoud van het vertrouwen dat in de werkzaamheden van auditors binnen een bepaald land kan worden gesteld. Maatschappelijk vertrouwen is een zeer belangrijk topic en je ziet dat in deze een rol is weggelegd voor zowel *standard setters* als *regulatory inspectors*.

Er is evenwel een tweede soort van *gap* die PORTER vermeldt, zijnde de ***reasonableness gap***, met name het verschil in de audit expectations gap dat specifiek te wijten is aan onredelijke verwachtingen vanwege de gebruiker van de jaarrekening. Daar zitten we met een dieper maatschappelijk probleem – en dat heb ik ook vermeld in mijn proefschrift dat dateert van juni 2019⁶ –, namelijk het feit dat “risico” iets is dat maatschappelijk gesproken zeer moeilijk geaccepteerd wordt. We zitten in een maatschappij die de voorbije 20 jaar schandalen heeft meegemaakt op accounting/audit vlak, zoals in 2001/2002 met *Enron* en *Worldcom* en vandaag met *Wirecard* in Duitsland en *Carillion* in het Verenigd Koninkrijk. Dat zorgt voor een zekere mate van risicoaversie, en vanuit maatschappelijk oogpunt, ook voor een zekere mate van *zero tolerance*. Wat je ziet, is dat over een periode van meer dan 20 jaar het beleid van sommige regulators dusdanig is dat men de puntjes op de i zet, en men een verstrenging krijgt van de naleving van zowel wet- en regelgeving als vereisten zoals deze in professionele standaarden voorkomen. Op korte termijn heeft het vervullen van de rol van *regulatory*

5 B. PORTER (1993) *An Empirical Study of the Audit Expectation-Performance Gap*, *Accounting and Business Research*, 24:93, 49-68.

6 D. SCHOCKAERT, *International Standards on Auditing: an institutional driver for audit quality*, Brugge, Die Keure, 2019, 366 p.

inspectors een zeer belangrijke impact, omdat auditkantoren uit inspectierapporten lessen trekken over de wijze waarop men compliance beter dient te documenteren, met het oog op het op een hoger niveau brengen van de betrokken auditpraktijk. Via die weg wordt volgens mij een maatschappelijke bijdrage geleverd tot het verkleinen van de deficiënte *performance gap*.

Mijn proefschrift verwijst evenwel ook naar een effect op de langere termijn. Ik zou dit zelfs een pervers effect durven noemen dat naar het auditberoep toe tot stand wordt gebracht. Omwille van het feit dat de nadruk zozeer gelegd wordt op *compliance* met een aantal aspecten van de standaarden, heeft men als auditor – op termijn – misschien niet meer de *eye on the ball* voor het niveau van auditkwaliteit. Bekeken vanuit een langetermijnperspectief betekent dit dat de attractiviteit van het auditberoep mogelijks vermindert en dat men op termijn door die nadruk op *compliance*, de jongere generatie potentieel minder zal kunnen warm maken om verantwoordelijkheid binnen het auditberoep op te nemen en een carrière in *auditing* te starten. Bijgevolg is het een maatschappelijk belangrijk thema om uit te klaren hoever je met *compliance* op de korte termijn dient te gaan, in de kennis dat het risico bestaat dat je op de lange termijn niet de nodige auditkwaliteit meer kan bereiken. Dat is een heel belangrijke maatschappelijke uitdaging waar niet alleen auditors en *regulatory inspectors*, maar ook wetgevers en de maatschappij als geheel voor staan.

C) Ondermijnen de nationale initiatieven de internationale draagkracht?

In de vraag verwijst men in het bijzonder naar de situatie in het Verenigd Koninkrijk (en Ierland). In het Verenigd Koninkrijk en Ierland zijn standaarden van toepassing die enerzijds gebaseerd worden op de ISA's en anderzijds op toevoegingen van bepaalde paragrafen die verwijzen naar de *regulatory context* in het Verenigd Koninkrijk en Ierland ("ISA Plus").

We mogen niet vergeten dat we in België een gelijkaardige situatie kennen, maar de Raad van het IBR voegt geen paragrafen toe binnen een ISA doch via een aparte Belgische "bijkomende norm", met bijvoorbeeld bijkomende paragrafen over hoe en waarom in een commissarisverslag, opgesteld conform artikel 3:75 van het Wetboek van vennootschappen en verenigingen (hierna: WVV), bijkomende vermeldingen worden opgenomen. Het is best begrijpelijk dat ieder land bijkomende standaarden heeft bovenop de ISA's. Het ene land zet het, zoals het Verenigd Koninkrijk, in de ISA's met een bijkomende paragraaf (voor zover dat vaktechnisch en juridisch verantwoordbaar is uiteraard) en in België heeft de Raad van het Instituut geopteerd om dat via een aparte Belgische standaard tot stand te brengen. Ik denk dat beide aanpakken verdedigbaar zijn. De essentie is dat men de lokale standaarden blijft updaten, zodat dit geen statisch maar een dynamisch gegeven wordt naar de toekomst toe.

Wat blijkt nu uit het onderzoek dat ik in mijn proefschrift heb verricht? Voor alle duidelijkheid was dit een onderzoek niet naar kwaliteit maar naar zuivere *compliance* met een beperkt aantal paragrafen van ISA 700 met betrekking tot de structuur en inhoud van controleverklaringen (voor banken en verzekeringen) die wereldwijd werden uitgebracht met betrekking tot boekjaren 2004 tot en met 2009. Vertrekkende van een set van ongeveer 2.000 auditor's reports blijkt dat onder meer een hoge mate van *compliance* geassocieerd is met landen die een systeem van *adoption* toepassen in de zin van "ISA's as adopted-in". Tevens blijkt dat de verwijzing naar enkel de ISA's eigenlijk een verwijzing inhoudt naar ISA's (met inbegrip van ISA's over de inhoud en de vorm van het auditor's report) die dateren van een paar decennia geleden en die in een aantal landen gedurende de periode 2004-2009 van toepassing waren. De modernere standaarden blijken evenwel de "ISA's as adopted" te zijn, bijvoorbeeld de ISA's zoals van toepassing in het VK en Ierland. Vanuit mijn onderzoek suggereer ik voorzichtig, rekening houdend met alle beperkingen die

inherent tot dat onderzoek behoren, dat lokale controlestandaarden hun internationale draagkracht niet verliezen door die standaarden aan te vullen met bijkomende paragrafen, indien mogelijk. Voor dergelijke landen blijkt uit mijn onderzoek dat de mate van *compliance* significant hoger is.

Dat is wat ik zou willen voorstellen als antwoord op vraag 1 met de drie verschillende deelvragen. Ik weet niet of er iemand wenst te reageren?

Erik Van Hoof: Ik ben volledig akkoord dat de draagkracht van de internationale standaarden echt bestaat, maar ik denk wel dat het feit dat er een verschil is tussen de internationale auditstandaarden en dat wat er in vennootschappenwetboeken staat – om maar een voorbeeld te geven van nationale wetgeving – soms een beetje moeilijk is. Ik geef een voorbeeld: in de internationale standaarden spreken we over een periode van 12 maanden – we zijn al niet zeker wanneer die begint, zoals u heeft aangegeven – maar in het WVV in België bestaat die referentie niet. Dat wil dus zeggen dat wij als auditor geconfronteerd zijn met die periode van 12 maanden. Die periode is een goede reden en ik denk zelfs dat we in bepaalde gevallen meer dan 12 maanden naar voren moeten kijken, naargelang de business waarover we willen spreken en ook de cycliciteit dat die heeft. Als wij echter zo moeten oordelen, maar de raad van bestuur en het management moeten niet diezelfde perspectieven nemen, maakt dat het echt moeilijk.

Er zijn zelfs casussen geweest waar juridisch gezien op een rechtbank de auditor wordt beoordeeld op basis van die 12 maanden en de raad van bestuur niet, omdat dat niet in het Wetboek staat, en puur juridisch kan hen niets verweten worden. Dus ik denk dat we er baat zouden bij hebben dat die twee een beetje dichter bij mekaar staan.

Dit gezegd zijnde, vind ik de internationale normen goed geschreven op het niveau van wat er moet gebeuren op continuïteit. Het blijft

natuurlijk *professional judgement* (professioneel oordeel), zoals altijd, maar dat geeft ons de tools om onze job goed te doen.

Cédric Antonelli: Je voudrais revenir sur l'*expectation gap* qui a été mentionné tout à l'heure et donc sur les attentes du grand public par rapport aux cabinets d'audit, mais également sur les attentes des clients, du conseil d'administration, etc. De manière pratique, j'interviens soit en tant que commissaire soit en tant qu'auditeur de fraude et je constate une différence importante entre les deux types d'interventions. Lorsque j'interviens en tant qu'auditeur de fraude, c'est sur la base d'une lettre de mission très claire qui a été négociée et écrite avec le conseil d'administration ou le comité d'audit, selon les cas. Par conséquent, les attentes sont claires, les termes sont écrits et ont été négociés. Ma mission consiste alors à identifier les potentiels mécanismes de fraude. Lorsque j'agis en tant que commissaire, mon rôle consiste à émettre un rapport sur l'image fidèle des comptes. Je dois souvent avoir un rôle didactique vis-à-vis des conseils d'administration quant au rôle exact du commissaire. Je constate sur ce point, une différence entre les PME et les sociétés cotées. Les administrateurs des sociétés cotées sont plus « professionnels », plus aguerris aux notions de « réviseur d'entreprises », de « contrôle », etc.

Dans les PME, qui constituent la majorité du tissu économique belge et de ma clientèle, je constate qu'il existe une moins grande compréhension du métier de réviseur d'entreprises et de commissaire. Les dirigeants et les organes de gestion s'étonnent du fait que notre rôle est limité et que nous ne donnons pas une assurance absolue qu'il n'existe pas de fraude au sein des comptes annuels. Nous devons expliquer au dirigeant et au conseil d'administration que, en tant que commissaire, nous sommes attentifs aux indices de fraude mais que notre rôle ne consiste pas à « débusquer » la fraude. Ce sont des sujets qui relèvent du conseil d'administration, c'est

lui qui porte la responsabilité de l'organisation interne (contrôle interne) de la société. On a beau expliquer les travaux mis en œuvre, toute l'énergie déployée pour essayer de couvrir tel ou tel point, conformément aux normes en vigueur, il reste toujours des attentes qui, dans leurs têtes, ne sont pas remplies.

Lorsqu'il y a des scandales, il peut arriver que le commissaire n'ait pas mis en œuvre les diligences requises. Toutefois, je peux dire sur la base de mon expérience que cette situation n'est pas fréquente et que, le plus souvent, les diligences ont été menées par le commissaire, mais celui-ci n'aurait pas pu découvrir une fraude. L'idée selon laquelle le commissaire doit tout voir et que, s'il y a une fraude, il est impossible que le commissaire ne l'ait pas vue ne peut être systématiquement retenue.

Je suis déjà intervenu en tant qu'auditeur de fraude dans des sociétés où un commissaire était en place et les mécanismes de fraude déployés étaient très difficiles à identifier.

Je voudrais insister sur l'*expectation gap* et le fait que mes deux casquettes, d'auditeur de fraude et de commissaire, me font noter cette différence importante entre les attentes des parties impliquées.

Ann De Roeck: De erelonen van de commissaris worden nog te veel gepercipieerd als een kost van een onderneming en niet als een verzekeringspremie voor een prestatie door een onafhankelijke derde met echte toegevoegde waarde die hen die aan het roer staan helpt om hun eigen bestuursaansprakelijkheidsrisico te beheersen. Dat is een belangrijke maatschappelijke boodschap die eigenlijk beter uit de verf kan komen. Het is dan ook verwonderlijk dat erelonen een belangrijk criterium zijn om commissarissen aan te stellen. Het College van toezicht op de bedrijfsrevisoren (hierna: College) heeft auditkwaliteit als missie en zal erelonen en de effectief gepresteerde uren tijdens controles steeds vaker in rekening nemen als knipperlicht of de bedrijfsrevisor

voldoende uren spendeerde, namelijk voldoende om zijn opdracht kwaliteitsvol af te ronden.

Op mijn lijst van aandachtspunten staat de *expectation gap* ver bovenaan, maar ook wat ik durf te noemen het syndroom van de moeilijke klant. Ik meen een zekere correlatie te zien tussen minder kwalitatief auditwerk en fraude bij moeilijke klanten. Dergelijke klanten komen voor in diverse variaties: zij die de gevraagde informatie en documentatie niet overmaken, zij die ingewikkelde constructies maken en niet de organisatie hebben om deze voldoende te dragen en de nodige uitleg op gestructureerde wijze te verstrekken, CEO's en management met groot ego, sterke personaliteiten die weinig kritische vragen of tegenspraak dulden of van hun entourage zwijgzaamheid verwachten, enz.

Hierdoor wordt het frauderisico net groter. Als we daar een *root cause analysis* op zouden kunnen toepassen, dan zouden we wellicht vaststellen dat de auditor onevenredig veel moeite moet doen om een kwalitatieve audit te verrichten, voor zover hij alle nodige documenten en informatie al verkrijgt. Indien niet, dan is de auditor onvoldoende in staat om de risico's af te dekken en kan hij na herhaalde pogingen en onder tijdsdruk mentaal afhaken en daardoor net minder auditwerkzaamheden verrichten dan nodig. Het gevoel kan dan zijn dat het tijdsbudget niet oneindig is, dat men zijn uiterste best deed en het maximum uit de kan haalde van wat mogelijk is bij deze moeilijke klant. Maar mogelijks daardoor worden de stenen minder omgedraaid dan men anders zou doen. In controledossiers stellen we dan ook soms vast dat men het deksel heeft opgelicht, maar niet voldoende in de pot heeft gekeken.

We zien dat het precies daar vaak heel erg fout gaat: die klanten die te complex georganiseerd zijn, die moeilijk zijn of autoritair management hebben, wat overigens allemaal knipperlichten zijn voor een verhoogd frauderisico.

Ik stel vast dat een cumulatief van operationele moeilijkheden en omstandigheden op de een of andere manier, rechtstreeks of onrechtstreeks, een impact kan hebben op de prestatie inzake auditkwaliteit. Het merendeel van de bedrijfsrevisoren probeert zijn werk heel correct te doen en de auditkwaliteit zit wel vrij goed. Hoe komt het dan dat diezelfde kantoren en auditors bij confrontatie met klanten met fraude, dan plots soms een veel minder goede auditkwaliteit hebben opgeleverd? Dat is geen toeval. Ik kan niet geloven dat de mensen bewust gezegd hebben: "OK, we gaan hier nu onze kwaliteitsstandaard verlagen", dus er moet daar iets gebeurd zijn. Bijgevolg denk ik dat alle elementen die we opsomden, samenhangen.

Eric Van Hoof: Dat is inderdaad waar, en ISA 240 haakt daarop in, want in ISA 240 staan er verschillende indicatoren in de bijlagen en een moeilijke klant is één daarvan. Een zeer autoritaire klant, zeg maar CFO of CEO of ondernemer, dat zijn indicatoren waar men rekening mee moet houden. De oplossing daarvoor zit hem erin die zaken heel snel op te pikken bij het begin van het mandaat. Het is niet altijd mogelijk om dat op te pikken als je een mandaat accepteert, want op dat moment zijn er een aantal *anti money laundering* (AML)-toestanden, een aantal indicatoren waar je rekening mee moet houden, maar meestal heb je nog niet heel vaak met die mensen samengewerkt. Na een paar maanden zou je dat toch moeten kunnen oppikken en dan heel snel reageren. En dat is het moeilijke daaraan.

Heel veel auditteams zijn georganiseerd om eerst de testen te laten uitvoeren en dan de meer geëxperimenteerde mensen later te laten toekomen. Dat is het probleem. De auditors moeten hun krachten samenbundelen om op een zeker moment van een klant afscheid te nemen indien de auditors van de klant geen antwoorden krijgen en niet verder kunnen. Dit alles vóór de deadline van 30 juni is verstreken waarop het getekend verslag dient te worden afgeleverd.

Dries Schockaert: *La deuxième question est la suivante : la responsabilité de l'auditeur concernant le going concern (continuité de l'exploitation) et la fraude est-elle la même ? Cette responsabilité est-elle définie de manière suffisamment claire ?*

Nous nous référons à cet égard au passage de l'article 3:75 du CSA, où le paragraphe 4 affirme avec une clarté frappante que :

« L'étendue du contrôle légal des comptes ne comprend pas d'assurance quant à la viabilité future de la société ni quant à l'efficience ou l'efficacité avec laquelle l'organe d'administration a mené ou mènera les affaires de la société. »

La même limitation de responsabilité n'existe pas pour le risque de fraude.

Les deux notions sont fondamentalement différentes. Le going concern doit être évalué dans un contexte économique sur lequel l'auditeur n'a aucun contrôle et est jugé principalement en termes d'attentes futures. La fraude concerne, quant à elle, des événements du passé qui ont laissé des traces dans les comptes.

Dries Schockaert: Wij zijn als België één van de weinige landen, binnen Europa en misschien zelfs wereldwijd, die een dergelijke wettelijke bepaling heeft die duidelijk stelt dat het onmogelijk is voor een commissaris om de toekomst te kunnen voorspellen en daardoor iets zinvol te kunnen zeggen, vanuit het finaliseren van zijn auditwerkzaamheden, over de efficiëntie of de doeltreffendheid waarmee het bestuursorgaan de bedrijfsvoering van de vennootschap ter hand heeft genomen of zal nemen.

Deze bepaling geeft juridisch toch ergens een beetje een zekerheid aan bedrijfsrevisorenkantoren, in die zin dat als men zich ooit moet verantwoorden, bijvoorbeeld voor een rechtbank, dat dit wetsartikel kan

wijzen op een aantal inherente beperkingen van een audit. Er zijn dus beperkingen aan wat je met een financiële audit aankan en welke conclusies je aan dat commissarisverslag kan en mag koppelen.

Eric VAN HOOF: Selon moi, nous devons faire la différence entre les deux.

Dans son rapport, le commissaire ne se prononce pas sur la continuité mais sur l'hypothèse de continuité. La question est de savoir si cette hypothèse est raisonnable. Il s'agit d'une très grande différence. C'est d'ailleurs pour ça que je pense que ce qui se trouve dans la loi est très utile : nous n'avons pas de boule de cristal. On le dit toujours au conseil d'entreprise, de manière très standard, mais on le dit peut-être moins dans notre rapport d'audit. Par conséquent, nous ne pouvons pas nous prononcer sur la continuité. Par contre, nous pouvons nous prononcer sur le fait de savoir si ce que le conseil d'administration a mis dans son rapport est suffisant pour justifier le principe de continuité, quand il y a une incertitude, ou sur le fait qu'il y ait d'autres éléments (ex.: lettre de confort) qui permettent de dire que l'hypothèse de continuité est justifiée. C'est une très grande différence à faire et c'est pour cette raison qu'elle existe. Effectivement, j'apprécierai de devoir faire un rapport sur ce qu'a fait le management pour essayer d'éviter la fraude ou en tout cas pour essayer de l'anticiper, mais cela n'existe pas en matière de fraude.

Pour conclure il s'agit d'une obligation de moyen et non de résultat mais il faut bien distinguer les deux notions.

Dries SCHOCKAERT: Question 3 : Le risque d'une prophétie auto-réalisatrice peut empêcher l'auditeur de faire un rapport pointu sur la question de la continuité. Est-il concevable que des rapports différents soient fournis en fonction de l'identité des parties prenantes, par exemple le conseil d'entreprise ?

Eric VAN HOOF: C'est une question « oui/non », donc je vais faire une réponse « oui-non ».

Non, il n'est pas concevable d'avoir des rapports différents, d'autant plus si on veut éviter l'*expectation gap* entre le public et les autres parties prenantes (conseil d'entreprise, assemblée générale, ...). Le rapport est public et d'ordre public et il reprend l'opinion du réviseur d'entreprises.

Là où il faudrait effectivement faire quelque chose, c'est dans l'exercice didactique. Puisque le législateur nous a donné une obligation de rôle didactique envers le conseil d'entreprise, et il a bien fait de le faire, il faut le jouer ce rôle didactique. Selon moi, il nous faut aussi jouer ce rôle dans d'autres circonstances où on ne nous l'a pas explicitement donné.

D'abord, il faut être présent à l'assemblée générale pour pouvoir parler de son rapport et l'expliquer. Il faut parfois le faire de manière proactive sans attendre que l'on nous demande des explications. La continuité est l'un des seuls sujets pour lesquels les ISA telles qu'adoptées en Belgique permettent d'avoir les quatre types de rapport différents écrits sur un même sujet en fonction du scénario. On peut avoir un rapport sans réserve, un rapport sans réserve avec paragraphe explicatif, un rapport avec réserve, une abstention d'opinion ou même une opinion négative. Il est donc important d'expliquer dans quel cas on fait quel type de rapport et pourquoi on a fait le rapport que l'on a fait. Dans beaucoup de situations où j'étais vraiment à la limite de faire soit une abstention, soit un rapport avec réserve, plutôt que d'ajouter un paragraphe explicatif, c'est souvent là que l'exercice était important. Il fallait d'abord convaincre les membres du conseil d'administration que ce rapport était essentiel pour que je puisse m'y référer et forger mon opinion. Il faut donc adopter un rôle didactique avant qu'ils n'établissent leur rapport de gestion, puisque c'est là que doit se trouver la base du raisonnement qui les a conduits à adopter une hypothèse de continuité ou de discontinuité. Par

conséquent, ma réponse c'est qu'il faut adopter un rôle didactique pour le conseil d'entreprise, mais aussi pour tous les autres.

Cédric ANTONELLI : Je suis tout à fait d'accord évidemment. L'approche et la connaissance de la notion d'incertitude significative sont importantes. Finalement, l'incertitude significative qui porte sur la continuité ou la discontinuité, c'est un postulat du conseil d'administration. C'est lui qui doit déclarer que la société est en incertitude, qu'elle a un problème par rapport à la continuité. C'est là qu'interviennent des discussions où le commissaire doit se poser la question de l'existence d'une incertitude significative, mais cela doit d'abord venir du client, qui doit faire une déclaration sur sa situation et nous amener des éléments qui nous permettent de prendre position. Soit on est d'accord et on émet un certain type d'opinion, soit on n'est pas d'accord et on émet un autre type d'opinion. Cette divergence de type de rapport, en fonction des destinataires, j'y suis évidemment également opposé. S'agissant de l'aspect didactique, lorsqu'on arrive à un conseil d'entreprise notamment, sans être méprisant car chacun a ses connaissances et à chacun son métier, les nuances relatives à l'incertitude significative (ou non) sont difficiles à faire sentir. Les clients ont tendance à penser que parce que le commissaire contrôle et certifie, l'entreprise va survivre. C'est vraiment cet aspect didactique qui est important à relever, je souscris totalement à ce qui a été dit à ce sujet.

Dries SCHOCKAERT: *Quatrième question : La procédure des « faits graves et concordants » est-elle suffisamment utilisée ? Si le but de cette procédure est de détecter les entreprises en difficulté à temps pour préserver leurs chances de survie, la procédure doit être appliquée à un stade relativement précoce.*

Eric VAN HOOF : On parlait de cette prophétie auto-réalisatrice, choisir d'émettre un rapport sur les faits graves et concordants est en effet une décision difficile à prendre, surtout

parce que cela nécessite de s'adresser assez rapidement au tribunal de l'entreprise, ce qui peut avoir d'autres implications. Pour répondre à la question, cette procédure n'est donc probablement pas suffisamment utilisée, et ce, pour la raison que je viens d'évoquer. Est-elle facile à utiliser ? Certainement pas. Souvent, on se trouve dans cette ambivalence de dire qu'il faut le faire très tôt, parce que ça peut aller très vite, mais le problème est que, à un stade précoce, les éléments n'ont pas un caractère assez « grave et concordant ». Il s'agit d'une problématique assez subtile.

Cédric ANTONELLI : En effet, c'est difficile et j'aimerais bien voir des statistiques, mais je ne sais pas si elles existent. Je m'interroge sur la corrélation entre le fait de dénoncer et la survie de l'entité. Il va de soi que ça n'existe pas parce que si on a dénoncé, elle a survécu, mais si on n'avait pas dénoncé, est-ce qu'elle aurait survécu ? C'est une boucle sans fin.

Concrètement, je l'ai déjà vécu et c'est vrai que c'est très délicat aussi par rapport au client, surtout lorsqu'il y a survie. J'ai déjà vécu un cas où le seul élément qui était apporté au Président du Tribunal de l'entreprise, c'était le courrier du commissaire. La relation entre le client et le commissaire devient à ce moment-là, compliquée. Ce n'est pas une justification évidemment, le commissaire doit faire son métier, il doit tenir compte des éléments, mais je trouve que, dans le relationnel, surtout lorsqu'il y a survie, la relation de confiance est malmenée. Cela ne justifie en rien le fait de dénoncer ou pas, mais c'est un élément qui est aussi important.

Dries SCHOCKAERT: Eén van de elementen die ik mij uit een vroeger verleden herinner – en dat doet mij een beetje denken aan de bemerking van mevrouw DE ROECK over “moeilijke klanten” – is dat soms de moeilijkheid erin bestaat om tijdig de informatie van de zijde van deze klanten te verkrijgen die door de commissaris wordt gevraagd in het kader van zijn financiële controle. En in een aantal heel specifieke gevallen kon

toch worden vastgesteld dat het uitvoeren van de alarmbelprocedure een gelegenheid vormt voor die klant om aan te tonen dat men op het punt staat om als vennootschap niet meer actief te kunnen zijn, dan wel in continuïteit nog zijn activiteiten te kunnen verder zetten. Als je enige twijfel hebt of je de procedure toepast of niet, en na passende consultatie binnen het kantoor, kan ik voorzichtig aanraden aan bedrijfsrevisorenkantoren om in zo'n gevallen de alarmbelprocedure toe te passen. Dat geeft volgens mij ook een vorm van bescherming. Laat ons duidelijk zijn dat dit slechts zal van toepassing (kunnen) zijn op een relatief klein deel van het cliënteel.

Dries SCHOCKAERT: *Vraag 5: Inzake de rol van de auditor ten aanzien van fraude stelt het CTR in het jaarverslag 2021 "Het verduidelijken van de rol van de bedrijfsrevisoren en het voortdurend verhogen van de kwaliteit van hun werkzaamheden is de enige manier om het vertrouwen van het publiek te behouden en te vergroten".*

Uit het CTR jaarverslag 2021 kan worden opgemaakt dat 25 % van de tekortkomingen ten aanzien van de ISA's bij niet-OOB (non public interest entities (non PIE))-dossiers betrekking heeft op het niet-naleven van ISA 240 Fraude.

Hiermee wordt nog slechter gescoord dan in 2020, toen deze 13 % van de tekortkomingen vertegenwoordigden. Het valt op dat het CTR in zijn commentaar ook uitgaat van de respectieve verantwoordelijkheden van, enerzijds, het bestuursorgaan en, anderzijds, de auditor door het volgende te stellen:

"De bedrijfsrevisor moet in zijn controledossier aantonen dat hij bij de directie (het management) voldoende informatie heeft opgevraagd over de risico's op een afwijking van materieel belang die het gevolg is van fraude. In voorkomend geval moet de bedrijfsrevisor om inlichtingen verzoeken bij de met governance belaste personen, meer

bepaald ter ondersteuning van de verstrekte antwoorden van het management".

Welke oplossingen ziet het College voor deze tekortkomingen? Bijkomende opleidingen? Een technische nota die, naast het verbeteren van de kwaliteit ook de uniformiteit van de benadering door het beroep zou ten goede komen? Is dat een goed idee, of niet?

Ann De Roeck: Tout d'abord, je souhaite faire un commentaire général sur la comparaison des chiffres. Les chiffres qui figurent dans notre rapport annuel sont évidemment des chiffres qui reflètent les mesures prises et non la qualité globale du corps. Je pense, encore une fois, que la grande majorité des réviseurs d'entreprises font de gros efforts. Bien entendu, il est logique que le Collège procède à un contrôle fondé sur les risques et qu'il contrôle plus là où il s'attend à trouver plus de risques de manquements : c'est déjà une première nuance sur les chiffres.

Une deuxième nuance importante est que les chiffres sont difficiles à comparer d'une année à l'autre. Vous citez les chiffres pour les non-PIE, qui sont contrôlés au moins tous les six ans. Cela signifie que l'ensemble du secteur non-PIE est réparti sur au moins six ans dans nos contrôles qualité. Ainsi, la population de l'année 1 est, par définition, différente de celle qui est contrôlée l'année 2, etc. On ne peut comparer les chiffres que si le contrôle porte sur le même sujet auprès des mêmes personnes : une comparaison plus académique serait alors possible.

Toch is het percentage aan tekortkomingen dat u aanhaalt in absolute termen belangrijk.

Vaak is de tekortkoming niet of niet hoofdzakelijk te wijten aan een gebrek aan kennis van de regels, maar ook gewoon aan het niet uitvoeren van soms van zeer elementaire principes. De moeilijkheid der dingen is niet steeds het goede excuus. Hierbij een aantal voorbeelden die ik op thematische wijze groepeer.

Het eerste thema is 'know your customer': het komt nog te regelmatig voor dat bij de aanvang van de audits de risico's niet of onvoldoende in kaart zijn gebracht. De klant, zijn sector, de risico's die hen eigen zijn, ontbreken in het auditdossier. Het is verrassend hoeveel mensen soms denken hun cliënt goed te kennen, maar waarvan het College weinig of geen neerslag vaststelt in het controledossier. Voor bedrijfsrevisoren is het controledossier belangrijk: het is een weergave van hun controlewerk en van de motivatie van hun inschattingen en hierdoor meteen ook een verzekering voor hun beroepsaansprakelijkheid, zou ik bijna zeggen. Het is ook een zeer waardevolle bron van informatie voor derde partijen, voor een rechtbank eventueel. De documentatie van de controlewerkzaamheden in het auditdossier is iets waar we sowieso groot belang aan hechten. Het College publiceerde hierover uitgebreid zijn inzichten op zijn website.

Maar als het controledossier onvoldoende informatie bevat over de risico's van de klant, dan is het ook niet verrassend dat onvoldoende kwalitatieve criteria hieruit worden afgeleid om boekingen daaraan af te toetsen. En dan komt men in een tweede valkuil, wat opnieuw een slecht punt is.

Derde punt: het is verrassend dat sommige bedrijfsrevisoren nog steeds niet voldoende begrijpen dat fraude-indicatoren altijd te beschouwen zijn als een significant risico, wat op zich opnieuw controlewerkzaamheden bepaalt. Altijd, er is geen uitzondering. En het basisprincipe is daar ook simpel. Het is een soort presumptie dat het management juist in een positie staat, want de mogelijkheid heeft, om te frauderen. Alles hangt samen met voldoende professioneel-kritisch te zijn. Het zijn absoluut basisconcepten.

In die gevallen waar maatregelen van het College noodzakelijk waren, is het precies daar waar het geschort heeft. Interessant is ook het spanningsveld tussen die interne controles in kaart brengen en dan de afweging om substantief

te gaan controleren. Voor zij die kozen om substantief te controleren en die maatregelen van het College opgelegd kregen, is de oorzaak vaak dat zij onvoldoende auditcontroles hebben uitgevoerd. Ofwel zijn deze werkzaamheden niet gedocumenteerd in het controledossier, maar vaak gaan beiden samen. Ofwel heeft de bedrijfsrevisor gekozen om die interne controles goed in kaart te brengen, maar dan vereisen de ISA's toch ook dat je gaat kijken naar de opzet en de effectiviteit van die controles, wat niet of onvoldoende gebeurde. Dat zijn de meest voorkomende redenen waarom het College maatregelen nam. Als er niets in het controledossier te vinden is, dan is de situatie sowieso niet geweldig.

La profondeur des audits gagne en importance et constitue mon *quatrième point*. Nous observons que, surtout dans les grands cabinets, cette profondeur a tendance à augmenter et les aspects des contrôles importants ont tendance à être de moins en moins laissés au junior. Notre travail montre que les entreprises misent de plus en plus sur un audit plus approfondi, plus qualitatif et à un niveau plus élevé. Ce sont donc aussi des points positifs.

Als *vijfde punt* vernoem ik graag het Stockholmsyndroom. Voor een aantal bedrijfsrevisoren die door het College maatregelen opgelegd kregen, vermoeden we dat zij voor een stuk de gevangene waren van de tijd, van het ereloon, of van het overmatig vertrouwen in een vorige controle die misschien twee tot vijf jaar geleden plaatsvond, maar nooit meer geactualiseerd is. Echter verandert er veel in twee tot vijf jaar. Daarnaast zijn er de moeilijke klanten of ook nog het hebben van een te grote bewondering voor de zaakvoerder. Soms komen uitspraken voor in de zin van: "Het is een mooi bedrijf: ik heb het gecontroleerd. Het is 'la fine fleur de la Belgique'. Het kan daar niet fout gaan: die zaakvoerder is geweldig; het management is geweldig." Alhoewel het bewonderenswaardig kan zijn dat een bedrijfsrevisor zo'n appreciatie heeft voor zijn klant, kan die klant ook mindere

aspecten hebben. Bijgevolg is waakzaamheid en kritische zin altijd geboden.

En ten slotte wil ik het hebben over een *zesde punt*, meer bepaald deze van het laaghangend fruit. Dat zijn gemakkelijke zaken om te remediëren, zoals de circularisatie van bankrekeningen, wat – althans volgens de pers – een groot probleem was bij *Wirecard*. Occasioneel zien we dat in controledossiers voorkomen, maar gelukkig niet vaak.

Een andere “*obvious*” is soms heel gemakkelijk en heel moeilijk tegelijk, namelijk gewoon doodeerlijk zijn en doodeerlijke rapportering maken, want dat is heel de essentie en de waardigheid van het beroep en zijn maatschappelijk belang. Zonder eerlijke rapportage wordt het maatschappelijk belang van het beroep volledig ondergraven.

Ce sont donc des choses qui tiennent le Collège à cœur dans l'éventail de ses conclusions concernant la fraude sur la base d'un échantillon limité, comme le reflète son rapport annuel. Il y a bien sûr aussi beaucoup de situations dont nous ne rendons pas compte, parce que nous ne le faisons pas quand les choses vont bien. Il existe de très nombreuses situations où les choses se passent très bien et où les réviseurs d'entreprises font un excellent travail.

Eric Van Hoof: Ik heb misschien een voorbeeld van iets dat wel kan: de *forensic specialist*. Wij hebben er ook bij EY en meer en meer kantoren hebben zo'n expert. We zien dat die kantoren in het kader van, bijvoorbeeld, ISQM of andere normen die eraan zitten te komen of al bestaan, bepaalde klanten gaan aanvinken als meer risicovol dan andere, naar fraude en continuïteit toe. Deze kantoren verplichten en steunen zelf ook de hiervoor aanwezige auditteams in het uitvoeren van bepaalde controles naar die specifieke risico's toe. Ten eerste dient te worden geïdentificeerd dat er een potentieel probleem of risico is. Zoals mevrouw DE ROECK ook aanhaalde, fraude is altijd een significant risico. Daarenboven dient te worden uitgeklaard

hoe dat significant risico moet worden opgelost en aangesproken. Voor dit laatste moeten de kantoren hun bestaande ervaring gebruiken, specifiek ook deze van de *forensic auditors* die zo'n fraude gezien hebben. Nog veel meer dan diegenen die dagdagelijkse audits doen en misschien nooit geconfronteerd zijn met fraude – dat geloof ik niet, want er is altijd iets dat gebeurt – moeten zij die ervaring gaan aanspreken om te besluiten dat er op een specifiek auditdossier een *forensic expert* moet komen om de auditor te helpen om daar een antwoord op te vinden en ook om de auditor te dwingen om die documentatie in zijn dossier op te bouwen. Dat is iets heel concreet dat elke bedrijfsrevisor in België kan toepassen.

Cédric ANTONELLI : Il y a deux termes que je trouve très appropriés, c'est la conscientisation et la formation et elles vont de pair. À nouveau, l'impulse doit aussi venir du commissaire (donc du *partner* signataire) qui dispose normalement de l'expérience nécessaire pour aborder l'audit d'une entreprise. Dans l'approche qu'il doit mettre en œuvre, il y a toujours ce que l'on appelle l'« *engagement team discussion* », c'est à dire la discussion avec l'équipe d'audit pour aborder l'approche, les risques et d'autres sujets. Une bonne partie de cette discussion est consacrée à la fraude, aux indices de fraude et au triangle de la fraude. Le commissaire doit donc évidemment mettre l'accent sur cet aspect-là, parce qu'il a un rôle de formation. C'est ce que j'appelle la conscientisation.

À côté de cela, il y a la formation, vraiment intrinsèque, des nouveaux arrivants et peut-être aussi de plus anciens, dans la mesure où le métier, les normes et la manière de faire des audits évoluent. Une conscientisation efficace consiste à former les nouveaux arrivants sur les schémas de fraude. Je donne souvent des formations aux sociétés ou aux collègues sur les schémas de fraude les plus souvent rencontrés en entreprise. Cela fait partie d'un cours que je donne à l'université, de formations que l'on donne en interne et des conscientisations que je donne aux entreprises. Au cours de

ces formations, je décris toujours la situation initiale de la société. C'est une situation que nous pourrions tous rencontrer avec un seul élément mineur interpellant. Finalement, après analyse approfondie, on voit que ce petit élément d'apparence mineure constitue un mécanisme de fraude qui était mis en place. Il est donc important d'attirer l'attention, *via* le *partner* signataire mais aussi *via* le cabinet, sur les schémas les plus souvent rencontrés. À mes yeux, ces deux éléments sont essentiels dans l'approche, et pour améliorer le résultat de l'approche par rapport à la fraude.

Eric Van Hoof : L'institut pourrait par ailleurs avoir un rôle à jouer dans ce contexte.

Cédric Antonelli : Exactement, en termes de formation notamment.

Eric Van Hoof : Je suis tout à fait d'accord avec monsieur ANTONELLI. Quand on parle de ces discussions en équipe, il faut aller plus dans la granularité. On a un peu l'habitude de se mettre autour de la table afin de voir si quelqu'un a repéré quelque chose de suspect. Même lorsque l'on estime qu'il y a peu de risque de fraude ou que l'on connaît les personnes, il faut retourner à la source des choses : il faut retourner au triangle de la fraude qui consiste en trois éléments et il faut parler de ces trois éléments séparément.

1. Est-ce qu'il y a une opportunité de fraude ? Le contrôle interne est-il défaillant ? Est-ce qu'il y a un CEO ou un CFO un peu trop autoritaire ?
2. Est-ce qu'il y a une incitation à frauder ? Est-ce que quelqu'un reçoit un bonus lié à tel ou tel indicateur ?
3. Est-ce qu'il y a une rationalisation possible chez les individus ? Au sujet de la rationalisation, est-ce que quelqu'un vit au-dessus de ses moyens ?

Il faut donc rentrer dans la granularité de ce triangle de la fraude, dans la documentation. Ce n'est pas très compliqué, mais il faut le faire et il faut avoir les discussions au bon niveau.

Dries Schockaert : Ik wil daar ook aan toevoegen dat de IAASB in het kader van de huidige internationale ISA 315 – de toepassing waarop iedereen zich binnen het beroep nu al voorbereidt voor de audits over het boekjaar 2022 – een proactieve rol heeft gespeeld, door te stellen dat de *understanding* van de auditor van de *internal controls* – heel specifiek voor IT en de IT *general controls* – een punt is waar meer aandacht naartoe dient te gaan tijdens een financiële controle.

Ik stel mij daar als academicus één ietwat controversiële vraag bij. Men kijkt terecht, denk ik, naar wat de auditor moet kennen (de *understanding*) en men heeft daar als auditor zijn verantwoordelijkheid in te nemen. Wat men merkt is dat er in het juridisch kader in België blijkbaar wordt gefocust op de verantwoordelijkheid/aansprakelijkheid van de revisor/commissaris. Maar moet er in hoofdte van de raad van bestuur of van diegenen die verantwoordelijkheid binnen de entiteit dragen voor het beleid, ook niet nagedacht worden over het juridisch dragen van verantwoordelijkheid/aansprakelijkheid voor het opzetten van *internal controls*? Dat is een discussie die maatschappelijk nog niet tot in de details gevoerd is in België, maar dezelfde discussie leeft in Nederland. Je ziet bijvoorbeeld dat men in landen als Frankrijk daar toch iets mee gedaan heeft. En je ziet dat er een heel zware *SARBANES OXLEY* (SOX)-wetgeving bestaat in de Verenigde Staten (die dateert van 2002). Internationaal zijn er dus al precedentes en misschien dat uit de praktijk in die verschillende landen juridisch een soort *best practice* kan worden gedistilleerd, die voor de Belgische wetgever inspiratie vormt. Ik denk dat die suggestie misschien op termijn fundamenteel wordt. Laat ons ook niet vergeten dat als je de resultaten bekijkt die in academisch onderzoek verschijnen, je merkt dat de resultaten van de *Public Company Accounting Oversight Board* (PCAOB)-inspecties stukken beter meevallen vandaag in vergelijking met twintig jaar geleden. Een dergelijke zeer restrictieve VS-wetgeving

heeft wel tot op zekere hoogte zijn resultaten bereikt.

Daarmee pleit ik – voor alle duidelijkheid, niet voor een VS SOX-wetgeving in België op zich – maar het is misschien het overwegen waard om de *best practice* van het wetgevend kader van zowel de Verenigde Staten als Frankrijk voor ogen te houden.

Ann De Roeck: In onze samenleving bestaat algemeen gesproken een absolute trend naar meer gedetailleerde teksten. Er moet echter ook rekening worden gehouden met de economische kost daarvan en vooral de capaciteit van een beroepsbeoefenaar om dat allemaal te absorberen. Wat men vaak doet in deze heel gedetailleerde teksten, is gaan detailleren wat iedereen al weet en wat in oude teksten vaak al heel goed staat.

De Belgische wetgever heeft zichzelf opgelegd om altijd een kosten-batenanalyse te maken vooraleer elke wet wordt gestemd. Ik denk dat dit een zeer gezonde zaak is, want het hoofddoel van de controle blijft om een getrouw beeld te geven van de jaarrekening en de inspanning daarvoor moet proportioneel zijn. Onze controle moet ook proportioneel zijn. Daar moeten evenwichten zijn, *checks and balances*.

Dries Schockaert: Absoluut.

Graag wens ik nog even te verwijzen naar enkele belangrijke documenten in dit verband, namelijk de paper van de FRC (*Professional Judgement Framework*) (cf. voetnoot 1). Hierin wordt een mooi overzicht gegeven van hoe *professional judgement* tot stand komt, ook *in casu* van fraude. In het midden van dit overzicht wordt *professional scepticism* en *commitment to quality* weergegeven. Het is bijzonder mooi om te zien dat een Instituut als de FRC dat vandaag helaas onder *scrutiny* is komen te vallen, zo'n goede presentatie van de problematiek kan geven. Het is een mooi document dat, denk ik, door iedere professional moet gelezen worden. Ik denk dat ook

auditkantoren zich hierop kunnen inspireren bij het geven van interne vormingen. Er zijn heel weinig academische of professionele bijdragen die handelen over *professional judgement*. Ook academici worstelen daarmee, omdat ze in veel gevallen geen auditwerk in de praktijk hebben uitgevoerd.

Wat betreft de overwegingen rond controles en dergelijke, zien wij in de Verenigde Staten bijvoorbeeld dat de SOX-404 regeling (het rapporteren over *Internal Control over Financial Reporting*, ICFR) ook niet voor elke vennootschap verplicht wordt gemaakt, maar enkel voor de *public companies* die bepaalde drempels (bijvoorbeeld qua omzet) overstijgen. In de Verenigde Staten heeft de wetgever volgens mij een kosten-batenanalyse gemaakt en is men tot de conclusie gekomen dat het voor *private companies* (vennootschappen die in de Verenigde Staten niet beursgenoteerd zijn) niet echt de moeite loont om dergelijke rapporteringsverplichtingen op te stellen. Daarmee suggereer ik niet dat er *per se* een link dient te zijn met de organisaties van openbaar belang (OOB's) zoals deze in Belgische wetgeving worden gedefinieerd, maar misschien moet er ooit gedacht worden aan een soort nieuw begrip in de Belgische wetgeving voor de ondernemingen die op één of andere manier een groter algemeen belang vertegenwoordigen. Het is een open discussie; uiteraard beschik ik zelf niet over het antwoord.

Dries Schockaert: *Sixième question: De plus en plus de personnes demandent que l'auditeur soit obligé d'indiquer dans son rapport les travaux qu'il a effectués en matière de détection de fraude. Le rapport du commissaire contient déjà pas mal d'information à ce sujet. Notons que l'IAASB est également en train de réfléchir à ce sujet.*

Est-ce qu'un « in control statement » de la part de l'organe de gestion n'est pas une condition préalable pour une information avec une vraie valeur ajoutée ? L'auditeur peut alors faire un rapport sur la base de cette déclaration, plutôt que de faire des déclarations dans l'abstrait.

Cédric ANTONELLI : On a déjà mentionné plusieurs éléments qui permettent de répondre à cette question. Tout d'abord, il faut rappeler que le commissaire a une obligation de moyen et non de résultat. Je pense que c'est clair pour tout le monde et ça a été rappelé par monsieur VAN HOOFF tout à l'heure. Evidemment, le rôle d'un CFE, d'un auditeur de fraude, ou d'un commissaire n'est pas le même. D'abord on parle de deux choses différentes en matière de détection de fraude et d'éventuels problèmes qu'une société pourrait rencontrer. Je dirais que je suis en faveur du fait d'avoir une sorte de déclaration de l'organe de gestion mais avec un contenu relativement limité. Je trouve qu'il ne faut pas aller trop loin non plus dans la description des faiblesses d'une entreprise. Je préconise l'approche où l'entreprise reconnaît se préoccuper d'une problématique et la traiter avec sérieux et où un commissaire vient attester le fait que cette problématique est prise en compte et que des mesures sont mises en place pour assurer un renforcement au niveau des mesures permettant d'éviter la fraude. Je trouve un peu bizarre le fait de commencer à lister toute une série de défaillances ou de travaux qui sont prévus, etc., et ce, dans la mesure où un fraudeur obtiendrait des informations concernant les faiblesses de l'entreprise.

Tout à l'heure, monsieur VAN HOOFF a mentionné l'« *in control statement* » et le fait qu'il y ait une déclaration de la part des dirigeants. Cela aurait une vraie valeur ajoutée, tout en sachant que, aujourd'hui, il a déjà une sorte de déclaration solennelle du commissaire dans son rapport. Dans les faits, d'un point de vue didactique, il est vrai que cela n'est pas écrit tel quel, mais le commissaire, dans ses procédures, va émettre une *management letter*, des recommandations à l'organe d'administration et à la direction. Il convient de souligner que ces recommandations ne portent que sur l'information et les procédures qui mènent à l'établissement des comptes annuels, mais il existe donc déjà quelque chose.

D'initiative, dans notre rapport, nous n'allons pas mentionner tout ce qui a été fait, comme on le ferait par exemple pour les « KAM » (Key Audit Matters) pour les entités cotées, où les procédures effectuées sont mentionnées. Cependant, cela pourrait aussi être mis en place dans le contexte dont on est en train de parler. Telle procédure a été mise en place, ce qui permet de vérifier que la déclaration de l'organe d'administration est bien réelle. En conclusion, je suis pour l'« *in control statement* » mais sous une forme qui ne soit pas préjudiciable à l'entreprise.

Eric VAN HOOFF : Je voudrais ajouter l'utilité de cet « *in control statement* » en tant qu'outil pour faire prendre conscience à l'organe d'administration et aux dirigeants qu'ils ont une responsabilité à ce niveau. On connaît tous les outils qui peuvent être mis en place, que ce soit une boîte mail anonyme ou un canal de signalement (*whistleblowing*). Actuellement, il n'y a que les grandes entreprises qui mettent en oeuvre les moyens nécessaires pour mettre ces choses en place. Dans les PME, où le réseau fraude est parfois plus important qu'ailleurs à cause du manque de séparation des fonctions, on a vraiment besoin de cette conscientisation. Tout comme c'est le cas pour le coût de l'audit, certains pensent que cela ne rapporte rien à court terme mais cela peut peut-être éviter des fraudes qui coûtent beaucoup d'argent à l'entreprise. Combien de PME n'ont pas encore de systèmes avec des cartes Isabel qui vont de l'un à l'autre avec des codes etc. ? On l'a tous vécu, il faut donc vraiment conscientiser les dirigeants à ça. L'« *in control statement* » est un outil pour faire prendre conscience, en faisant une déclaration, sans forcément que celle-ci soit publique.

Dries SCHOCKAERT: *Vraag 7: Het CTR volgt faillissementsdossiers op. We noteren in het jaarverslag 2021 dat het College dossiers waarvan de werkzaamheden van de commissaris in verband met continuïteit onderzocht worden, selecteert op basis van een risicogebaseerde aanpak. Hoe moeten we*

***ons de risicogebaseerde aanpak voorstellen?
En waarop is de focus van het onderzoek van
het College eigenlijk gericht?***

Ann De Roeck: Een toezichthouder zal altijd proberen minutieus te werken, want de middelen zijn altijd beperkt en zijn toezichtscope zeer onbeperkt. Men probeert altijd de middelen in te zetten daar waar ze wellicht het meest renderen en bijdragen tot een verbetering van de auditkwaliteit met aandacht voor de grootste schade in de samenleving. U weet ook dat de wet zelf al een zekere regelmaat oplegt voor de kwaliteitscontroles met minimumtermijnen van zes en drie jaar; maar daarbuiten worden de toezichtsmiddelen op een puur risicogebaseerde wijze manier ingezet.

Algemeen gesproken wordt vaak rekening gehouden met – speciaal dan in het licht van de continuïteit – het maatschappelijk belang van de vennootschap die failliet ging. Er wordt ook gekeken naar de historiek van de commissaris. Er zijn een aantal evidente factoren: fraude wordt heel vaak onderzocht. Klokkenluidersmeldingen, klachten en de pers zijn belangrijke knipperlichten voor ons; daar gaan we zeker een blik op werpen. Hetzelfde geldt voor andere (toezichts)kanalen of informatie van andere toezichthouders. Dat zijn voor ons allemaal signalen die binnenkomen en dan gaan we de middelen alloceren over verschillende toezichtsdossiers die we openen in functie van het maatschappelijk belang of ook de ernst van de klacht. Dus dat zijn vele factoren om rekening mee te houden.

Vóór mijn komst was er een meer doorgedreven, systematische controle op alle faillissementen. Het goede nieuws is dat de meeste bedrijfsrevisoren keurig hun werk doen bij faillissementen, waar het College dan controleert op de beoordeling, continuïteit, het leggen van de relatie met de raad van bestuur, enz. Dat gebeurde in 95% van de gevallen zeer correct, wat ervoor heeft gezorgd dat de inspecties van de toezichthouder zich naar meer risicovolle zones hebben verlegd.

Daar is veel werk te doen met toch een aantal belangrijke fraude- of probleem dossiers, zodat de middelen meer optimaal kunnen worden ingezet. Dat is ook wat de samenleving van ons verwacht.

Bij dit risicogestuurd optreden geeft ons actieplan 2022 ook richting aan de controles met aandacht voor sectoren die misschien iets gevoeliger zijn door COVID, economisch gevoeliger of recessiegevoeliger. Soms maken we ook de kruising met andere elementen, zoals AML-preventie waar we dit jaar de focus gaan leggen op voornamelijk de sector van de vrijetijdsbesteding.

Dries Schockaert: *Vraag 8: Het Wetboek van vennootschappen en verenigingen (WVV) heeft geopteerd voor minder precisiecriteria voor de alarmprocedure bij de Besloten Vennootschap (BV) (een dreigend negatief netto-actief en dreigende illiquiditeit), is dit een gelukkige evolutie? Heeft dit impact op de waakzaamheid die van de commissaris wordt verwacht?*

Eric Van Hoof: Het was niet zozeer een gelukkige evolutie, maar wel een noodzakelijke evolutie omdat een BV geen kapitaal heeft. De voormalige criteria van de alarmbelprocedure bij de BV – de helft van het kapitaal, of een vierde van het kapitaal zijn natuurlijk niet meer toepasbaar op BV's zonder kapitaal. Dit gezegd zijnde, dreigend negatief nettoactief en dreigende illiquiditeit zijn natuurlijk zeer relevante factoren. Het verandert niets aan wat de commissaris doet of wat van hem wordt verwacht, maar – zoals ik daarstraks zei – is er een *expectation gap*, ook tussen de ISA's en wat er in de wetgeving staat. Ik nam dat voorbeeld van de 12 maanden, wat hier natuurlijk heel relevant is. We kijken niet alleen naar illiquiditeit en naar het nettoactief op één bepaald moment, maar wel in de tijd. We weten allemaal dat de ISA's verwachten dat een commissaris veel meer actief is bij zijn klant als er een risico is van continuïteit en dat hij dus veel vaker moet gaan naar zijn klant, dus niet één keer op het einde

van het jaar. We kunnen ons wel de vraag stellen of het niet nuttig zou zijn – naar de wetgever toe – om in België een *cash flow statement* in te voeren. Dat bestaat tot op heden niet in de Belgische jaarrekening. Als ik discussies over liquiditeit heb met ondernemingsraden, met raden van bestuur en met de aandeelhouders, dan vind ik het nog altijd heel spijtig dat er geen *cash flow statement* bestaat in de publiekelijk beschikbare documenten in België. Die *cash flow statements* zijn ook wat wij vragen, prospectief dan, om te kunnen oordelen over continuïteit in de slechtste gevallen. Het zou toch goed zijn dat die ergens te vinden zijn. Ik geef ze bijna systematisch mee in de ondernemingsraden, omdat ik van oordeel ben dat dat heel belangrijke informatie is.

Cédric ANTONELLI : Ça va dépendre aussi des indicateurs, parce qu'il peut toujours être utile d'avoir des indicateurs (par exemple actif net et problèmes de liquidité). Maintenant, tout va dépendre de la situation. Evidemment, on va rentrer un peu trop dans le détail, mais si on doit juger de la continuité d'une biotech, il est clair qu'elle présente souvent des capitaux propres négatifs et que la liquidité peut poser question en fonction de son stade de développement. Ce que monsieur VAN HOOFF a dit par rapport au *cash flow statement* et aux prévisions est totalement justifié. Il n'y a que ces éléments qui comptent, dans les biotechs par exemple.

Eric VAN HOOFF : Un autre bon exemple, c'est que la plupart des entreprises travaillent avec un *cash-pool* aujourd'hui. Ces *cash-pool* ne sont pas toujours repris en liquidités mais en créances, sans *cash flow statement*, et on a l'impression qu'il n'y a pas de cash ou que l'on n'en génère pas, alors qu'il y a souvent de très grosses générations de cash qui apparaîtraient sur un *cash flow statement*, le *cash-pool* étant ajouté en fin de *cash flow statement*.

Dries SCHOCKAERT: Vraag 9: Een comfort letter – noemen we ook af en toe wel eens een support letter en in het Nederlands patronaatsverklaring – kan een belangrijk

element zijn in de beoordeling van de continuïteit. De vraag is veelvuldig.

Kan worden gesteld dat een comfort letter die een reëel engagement vertegenwoordigt, moet worden toegelicht, zowel bij de verstrekker als de begunstigde, zodat derden van het bestaan van de comfort letter op de hoogte zijn?

Zoniet, quid inzake het verlenen van publiciteit – daarmee wordt bedoeld het toelichten, bijvoorbeeld in de jaarrekening – aan deze verklaring?

Indien geen toelichting vereist is, wordt aan de bedrijfsrevisor de mogelijkheid geboden om op alternatieve wijze hierop de aandacht te trekken of is de bedrijfsrevisor gelimiteerd in deze mogelijkheid op grond van zijn beroepsgeheim?

Dries SCHOCKAERT: Ik zou het antwoord op deze vraag in twee stukken willen opdelen: *accounting wise* en *audit wise*.

1) Accounting wise

Accounting wise moet er steeds een onderscheid worden gemaakt tussen IFRS en Belgian GAAP.

Kijken we even naar IFRS. In januari 2021 is er een publicatie van de *IFRS Foundation* tot stand gekomen in verband met de zogenaamde "*material uncertainty in relation to going concern*"⁷, dat wil zeggen de van materieel belang zijnde onzekerheid inzake continuïteit. Er worden veel verschillende gevallen bestudeerd, maar er is in het bijzonder het geval dat de jaarrekening is opgesteld in *going concern* – in continuïteit – maar dat er toch in hoofde van de auditor een discussie bestaat of er bij het opstellen van de jaarrekening een dergelijke materiële onzekerheid bestaat of niet. De vraag die zich daarbij stelt is de volgende: als de raad van bestuur dat soort van discussie voert, vereist die beslissing dan een *significant judgement*?

⁷ <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/news/2021/going-concern-jan2021.pdf>.

Volgens de *IFRS Foundation* vraagt de beslissing daarrond inderdaad een **significant judgement** van de zijde van de raad van bestuur. Men verwijst naar paragraaf 25 van IAS 1 die stelt dat dergelijk gebruik van *significant judgement* moet toegelicht worden. Als een onderneming in België bijvoorbeeld zou beslissen om onder IFRS geen materiële onzekerheid conform IAS 1 in de toelichting op te nemen, dan heeft ze daar een bepaalde reden toe. Indien het gaat om een goed werkende onderneming en er geen *issues* zijn (voldoende *cash pool*, *cashflow*, liquiditeit, solvabiliteit, rendabiliteit, enz.), dan dient er geen *significant judgement* te worden toegepast over de vraag of de *going concern assumption* op een passende wijze is gebruikt bij het opstellen van de jaarrekening. Indien er evenwel factoren zijn die *going concern* in het gedrang kunnen brengen, maar er een patронаatsverklaring is – en daar gaat deze vraag over –, dan kan de onderneming soms beslissen dat er zich geen *material uncertainty* voordoet, maar dat daarover toch een *significant judgement* moet worden toepassen (de zogenoemde ‘*close-call*’-situaties). De *IFRS Foundation* stelt dat het best is om dergelijk gebruik van *significant judgement* toe te lichten. In een *close call*-discussie, waarbij het bestuursorgaan beslist dat er zich finaal geen dergelijke onzekerheid voordoet, dient er volgens de *IFRS Foundation* toch een toelichting in de jaarrekening te worden opgenomen over het genomen hebben van een *significant judgement*. In deze IFRS-context zou dit impliceren dat in dat geval de toelichting mede noodzakelijk is van het bestaan van een patронаatsverklaring onder IFRS, wat de basis vormt voor de *significant judgement*.

Onder *Belgian GAAP* is de situatie anders, en ik verwijs daarbij naar de IBR-omzendbrief 2012/01⁸, die onder het vroegere Wetboek van Vennootschappen door de Raad van het Instituut is opgesteld, en waar de Raad in al zijn wijsheid stelt dat moet worden ingeschat of een dergelijke patронаatsverklaring een bindend

en uitvoerbaar karakter heeft in hoofde van de vennootschap die ze ontvangt. Met andere woorden gaat het om een buitenbalansrecht of niet? Voor die buitenbalansrecht-aspecten kan ook verwezen worden naar het fameuze materialiteitsbeginsel zoals de CBN dat in het advies 2017/07⁹ toepast.

Tot zover de **theorie**. De **praktijk** wijst uit dat niet alle patронаatsverklaringen (*support letters / comfort letters*) een bindend en uitvoerbaar karakter hebben.

Als het gaat om een dochtermaatschappij van een buitenlandse moeder, waarbij de moedermaatschappij ten aanzien van de raad van bestuur van de dochter een duidelijke en onweerlegbare *commitment* toont om deze dochter financieel te ondersteunen wanneer dat nodig zou blijken, dan kan je zelfs in een situatie terecht komen dat er geen onzekerheid van materieel belang over continuïteit bestaat. Dat wil uiteraard nog niet per sé zeggen dat je als Belgische dochtervennootschap juridisch het recht hebt om te rekenen op die hulp. Per slot van rekening is een patронаatsverklaring doorgaans een éézijdige verbintenis van de moedermaatschappij aan de dochtervennootschap die niet altijd een bindend en uitvoerbaar karakter heeft of kan hebben.

In heel wat gevallen – en ik laat dat aan de professionele oordeelsvorming van elke commissaris over – zal dit geen buitenbalansrecht blijken te zijn. Op zich bestaat er volgens mij onder *Belgian GAAP* geen verplichting tot het toelichten van het bestaan van zo’n patронаatsverklaring. Een Belgische vennootschap kan uiteraard zelf vrijwillig beslissen om dergelijke toelichting in de jaarrekening op te nemen.

8 [IBR-omzendbrief 2012/01 van 24 januari 2012](#): Waarde van een *comfort letter*/patронаatsverklaring.

9 [CBN-advies 2017/07 van 15 maart 2017](#): Niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen.

2) Audit wise

Op vandaag is het zo dat er in het Belgische commissarisverslag enkel wordt verwezen naar dergelijke onzekerheid in verband met *going concern* als ze effectief bestaat. Met andere woorden, als men als commissaris tot de conclusie komt dat er een van materieel belang zijnde onzekerheid over *going concern* bestaat, dan zou men onder *Belgian GAAP* verwachten dat daarover een bijkomende toelichting wordt opgenomen zodat de jaarrekening een getrouw beeld geeft. In het bijzonder indien er geen patronaatsverklaring is die als *mitigating factor* de onzekerheidsverhogende factoren afdekt, verwacht men dat er van het bestaan van die onzekerheid een toelichting bestaat in de onder *Belgian GAAP* opgestelde jaarrekening. En dan heeft men onder ISA 706, en ook onder ISA 570, de verplichting om naar die onzekerheid te verwijzen mits het gebruik van een speciale paragraaf, een soort *emphasis of matter*-paragraaf met een aangepaste titel die verwijst naar die materiële onzekerheid over *going concern*. We kunnen daarbij verwijzen naar het Advies 2017/04¹⁰ dat de Raad van het Instituut heeft uitgebracht.

Het probleem ontstaat op een moment dat er geen *material uncertainty in relation to going concern* zou zijn, bijvoorbeeld omwille van het bestaan van een patronaatsverklaring. De vennootschap komt daarbij onder *Belgian GAAP* tot de conclusie dat ze een patronaatsverklaring heeft en dat is redelijkerwijze een factor die de *going concern*-onzekerheidsproblematiek afdekt. Indien er evenwel geen beschrijving is van die patronaatsverklaring in de toelichting bij de jaarrekening, wat moet men dan doen als commissaris? Is het de taak van de commissaris om naar het bestaan van een

patronaatsverklaring te verwijzen in zijn eigen verslag (en dus als eerste deze informatie publiek te maken), of is dat veeleer de taak van het bestuursorgaan? Intussen weten we, vanuit het vorige luik van mijn antwoord op deze vraag, dat er onder *Belgian GAAP* in die omstandigheden geen verplichting bestaat tot toelichting van het bestaan van een patronaatsverklaring. Is de bedrijfsrevisor gelimiteerd op grond van zijn **beroepsgeheim**?

Artikel 358 van het Strafwetboek stelt zeer duidelijk dat informatie die op geen enkele manier publiekelijk toegankelijk is, niet door de commissaris in de openbaarheid mag worden gebracht, tenzij er een beroep kan worden gedaan op uitzonderingen die in de Belgische wetgeving voorzien zijn voor specifieke situaties. Ik verwijs bijvoorbeeld naar artikel 3:75, 5° van het Wetboek van vennootschappen en verenigingen, dat verwijst naar het feit dat de commissaris in zijn verslag over de jaarrekening "*bepaalde aangelegenheden waarop de commissarissen in het bijzonder de aandacht vestigen*" moet opnemen. Het Wetboek specificeert niet over welke aangelegenheden het precies moet gaan. Zuiver theoretisch beschouwd, zou men dat kunnen interpreteren als een aangelegenheid die te maken heeft met het bestaan van een patronaatsverklaring, ook al is dit niet *per se* een *disclosure*-verplichting onder *Belgian GAAP*. Of het opnemen door de commissaris in zijn verslag van een verwijzing naar het bestaan van een patronaatsverklaring (zonder bijhorende toelichting in de jaarrekening) een inbreuk op het strafrecht uitmaakt, dient te worden beoordeeld met kennis van alle feiten en omstandigheden, maar bovenvermelde wettelijke uitzondering op het beroepsgeheim dient hierbij zeker in rekening te worden gebracht.

Een laatste vraag hierbij is of een bedrijfsrevisor in de praktijk een verwijzing naar een bestaande patronaatsverklaring in zijn commissarisverslag zal opnemen, los van de juridische vraag rond het al dan niet schenden van zijn beroepsgeheim. Ik zou persoonlijk verwachten

¹⁰ [Advies 2017/04 van de Raad van het IBR van 8 september 2017: Commissarisverslag – Draagwijdte van de verklaring in het commissarisverslag van \(eventuele\) materiële onzekerheden die verband houden met gebeurtenissen of omstandigheden die mogelijk aanzienlijke twijfel doen rijzen over het vermogen van de vennootschap om haar bedrijfsactiviteiten voort te zetten \(art. 144, § 1, 7° W. Venn.\).](#)

dat de commissaris op een didactische manier contact opneemt met het bestuursorgaan en deze vriendelijk verzoekt – ook al is er geen accountingvereiste op dat vlak – om toch een vermelding in de toelichting bij de jaarrekening op te nemen dat er een patronaatsverklaring is, ook in het geval dat dit geen buitenbalansrecht uitmaakt en dat *accounting wise* er geen strikte verplichting bestaat om dit toe te lichten. Indien de vennootschap op dit verzoek ingaat, kan men praktisch gesproken snel tot een oplossing komen voor dit vraagstuk, die voor zowel bestuursorgaan als commissaris aanvaardbaar is.

Mijn laatste punt gaat over de internationale discussie in het kader van ISA 570. De ISA 570 van de toekomst – waarover de IAASB tegen eind 2024 zal beslissen – zal bepalen of we in het commissarisverslag ook een paragraaf moeten opnemen als er *geen* onzekerheid van materieel belang over *going concern* bestaat. Tot op heden bestaat hierover binnen de EU wet- en regelgeving geen verplichting.

Persoonlijk denk ik dat als een commissaris beslist om een dergelijke paragraaf (met verwijzing naar een patronaatsverklaring om de één of andere reden) op te nemen in zijn verslag, daar goede redenen zullen voor bestaan. Derhalve denk ik dat de IAASB niet de zoveelste “standaard paragraaf” in een controleverslag moet creëren. Persoonlijk ben ik geen voorstander van het opnemen van een dergelijke paragraaf in alle omstandigheden, omdat volgens mij een lezer van het commissarisverslag meer gebaat is bij het lezen van relevante informatie, veeleer dan te worden geconfronteerd met een *overload* van paragrafen die misschien in de praktijk met de *going concern*-problematiek weinig te maken hebben.

Eric Van Hoof: Ik denk dat dit terecht is. Wij zouden er zeker voor opteren om het eerst door de raad van bestuur te laten toelichten als dat, buiten alle standaarden om (IFRS of Belgisch), belangrijk is om de situatie goed te begrijpen. Bijvoorbeeld, als een bedrijf bijzonder illiquide is

op basis van de jaarrekening, of het nettoactief zeer laag is of zelfs negatief, en er toch een hypothese of een assumptie van continuïteit is, is het goed om de lezer in te lichten waarom zo’n bedrijf dan toch geen probleem heeft. Het lijkt mij vrij logisch en belangrijk om toch die discussie aan te gaan met de klant en hem op basis daarvan – om hem zelf niet verder in de problemen te doen geraken – te overtuigen om zo iets toe te lichten.

Cédric ANTONELLI : Je voudrais juste ajouter qu’en pratique, je rencontre souvent des cas où, quand il s’agit de justifier la continuité, la société ou le groupe accepte volontiers de mentionner, en annexe des comptes annuels, qu’il y a un soutien du groupe. La difficulté réside évidemment dans l’*assessment* de ce soutien, comme Dries l’a déjà évoqué. C’est surtout le cas lorsqu’il s’agit de groupe, parce qu’évidemment une société-mère peut dire qu’elle va apporter son soutien, mais dans les cas où l’on est une filiale parmi une soixantaine d’autres, il est très difficile de juger ce soutien. Pour moi, c’est surtout là que la difficulté réside. En tout cas, j’ai moins rencontré le problème du refus de mentionner le soutien par le groupe en annexe des comptes annuels, parce que l’image d’une réserve ou d’une discontinuité pour les groupes familiaux et internationaux est évidemment beaucoup plus préjudiciable que le fait de simplement mentionner ce soutien. Le but du lecteur est surtout de savoir si la société est soutenue ou pas. C’est surtout l’*assessment* de la *comfort letter* qui est un point essentiel pour le commissaire.

Eric Van Hoof: La non-volonté de le mentionner est déjà un mauvais signal, parce que cela veut dire qu’ils ne sont pas sérieux. *A contrario*, il y a aussi des sociétés qui ont l’air saines à première vue, mais qui feraient bien d’avoir une lettre de confort. Je pense en particulier aux sociétés qui ont un *cash pooling* et où tout cash qui est généré par les filiales doit être remis dans le *cash pool* - et on sait qu’il y a en Belgique - parce qu’ils préfèrent ça que de distribuer des dividendes. Lorsque le *cash pool* n’est pas un

cash sur lequel on peut avoir un vrai contrôle, il est possible que la maison-mère devienne la raison de la faillite d'une société qui créait du cash positif, parce que ce *cash pool*, qui était essentiel sur le long terme, n'était plus disponible. C'est un cas que l'on a déjà vu en Belgique.

Dries SCHOCKAERT : Tout à fait. Het ging wellicht over een vordering vanuit het Belgische niveau op de moeder, die niet kon worden ingelost.

Eric VAN HOOF: Daar is ook een toelichting ergens nodig, potentieel, ook al toont de jaarrekening geen risico.

Cédric ANTONELLI : Pour la petite histoire, j'ai eu un client qui acceptait une abstention et même une opinion négative, uniquement pour sensibiliser son conseil d'entreprise. Il n'y avait pas de problème au niveau du groupe, mais certaines filiales posaient problème et, pour sensibiliser les travailleurs du groupe, le groupe refusait de donner une lettre de confort et nous mettait devant le fait accompli car, sans soutien, il n'y avait pas de justification des douze mois de continuité.

Dries SCHOCKAERT : *Finale­ment, on est arrivé à la dernière question : L'approche du risque de fraude par les auditeurs est très technique : on pense au data mining et aux autres outils utilisés par des forensic auditors. Est-ce que l'esprit critique et l'application, de manière consciencieuse, de méthodes d'audit classiques ne devraient pas constituer le fondement de l'approche du risque de fraude ? Comment promouvoir l'esprit critique de nos jeunes collaborateurs ?*

Cédric ANTONELLI : Concernant la première partie de la question, je pense qu'il y a beaucoup de choses à dire sur les différents outils mais, ce qui est surtout important, et j'en viens à la seconde partie de la question, c'est évidemment l'esprit critique, le *professional scepticism*. C'est la réponse à beaucoup de situations, parce que l'on peut utiliser n'importe

quel outil, il permettra de donner certaines indications mais, dès le moment où il y a une provision pour risques et charges et qu'il faut évaluer les éléments à disposition et le caractère « bon père de famille » avec lequel le dirigeant va juger de cette provision, il existe une marge d'appréciation laissée par le droit comptable. A partir du moment où l'on sort de cette marge d'appréciation, il y a une volonté de ne pas donner d'image fidèle avec peut-être une intention frauduleuse. Ainsi, avoir un outil ne servira à rien. Ces outils peuvent servir dans certains cas, mais la meilleure arme, c'est le jugement professionnel, et j'en reviens à tout ce qui a déjà été mentionné : les outils les plus importants sont la formation, l'importance que va mettre le partenaire signataire sur les signaux de fraude, montrer aux équipes que c'est un élément essentiel, montrer que c'est une question qui revient chaque année et que l'on remet en cause ce qui a été dit l'année précédente, le triangle de fraude, répondre à nouveau, essayer d'alimenter une discussion sur ces éléments-là. Ce sont aussi les outils les moins tangibles évidemment. Ce serait bien plus facile de se dire qu'un outil, par exemple de *data mining*, permettrait de résoudre tous les problèmes de fraude, mais ce n'est malheureusement pas le cas.

En ce qui concerne la manière de développer l'esprit critique de nos collaborateurs, on a déjà cité l'impulse du partenaire signataire, la formation et la sensibilisation aux schémas de fraude les plus rencontrés. Il y en a dans la presse. Les cabinets qui ont un département *forensic* doivent impliquer ce département dans la formation en interne, pour commenter des cas vécus et expliquer comment ces cas sont arrivés. Il y a pas mal d'outils qui existent, mais la formation des jeunes collaborateurs constitue vraiment le point le plus important.

Je n'aime pas terminer par cela mais il faut le mentionner aussi : les contrôles qualité sont peut-être aussi l'occasion de mettre le doigt sur d'éventuels manquements et d'insister ensuite

en interne, sur ces lacunes pour permettre une amélioration.

Dries SCHOCKAERT : Ik ben het daar volledig mee eens, en zou hieraan nog het volgende wensen toe te voegen, namelijk het feit dat je een tool kan gebruiken, maar het gebruiken van *judgement*, wat je met de output van die tool doet, dat moet ook in de controledocumentatie worden opgenomen. Het komt niet alleen neer op het opnemen van de output die een tool produceert in de audit file. Het audit team moet daar op een actieve manier over nadenken en de nodige stappen documenteren, met inbegrip van de reden voor het trekken van bepaalde conclusies uit deze output en de opvolging daarvan. Ik denk dat dat een belangrijk punt is, ook naar auditdocumentatie toe.

Cédric ANTONELLI : Cela va de soi. Il est clair que, aujourd'hui, on part du principe que ce qui n'est pas écrit n'existe pas. Il faut évidemment documenter le raisonnement.

Ann De ROECK : Et c'est justement cette partie intellectuelle qui fait la beauté de la profession et devrait constituer le pilier pour l'attractivité des jeunes.

Eric VAN HOOF : Si on voit les travaux qu'on fait comme un triangle, puisqu'on en parlait tout à l'heure, la base du triangle, c'est l'esprit critique qui doit toujours être présent à travers tout ce qu'on fait. Le milieu serait constitué de l'approche d'audit classique et tout ce qui s'en suit, notamment sur la base de l'ISA 240. Enfin, la partie supérieure représenterait alors tous les outils qui peuvent être utilisés, y compris le *data mining* qui doit nous aider à nous focaliser sur les risques éventuels et à les identifier, d'autant plus dans les grandes sociétés qui ont énormément de transactions et où il est très difficile de se focaliser sur une partie d'entre elles. En ce qui concerne l'ISA 240, je suis déçu du fait qu'elle ait été postposée à 2024 alors qu'elle devait venir en 2019 pour apporter de la modernité par rapport à tous ces outils qui existent aujourd'hui. Dans l'ISA 315, on a donné

plus de prépondérance aux systèmes IT en estimant que le système IT ne peut plus être un *blackbox* autour duquel on fait des tests substantifs sans rentrer dedans. Il en est de même pour la fraude, il faut moderniser l'ISA 240 et j'aurais préféré que l'on n'attende pas 2024.

Cédric ANTONELLI : Un étudiant qui réalise un mémoire sur ce sujet m'a interrogé sur l'impact de l'utilisation de l'informatique et des outils sur la profession de réviseur d'entreprises. Il faut aussi attirer l'attention des jeunes sur le fait qu'il existe une évolution. On parle aujourd'hui d'audit « continu », mais il faut être attentif au fait que « faire tourner la machine » ne suffit pas. Tous ces outils ne remplaceront jamais le *professional scepticism*. Si l'on reprend l'exemple de la provision pour risques et charges, l'outil va voir qu'il y a une provision, mais pour savoir ce qu'elle contient, il faut discuter avec le management, aller chercher les informations. J'explique toujours aux étudiants que, s'ils interrogent deux dirigeants de deux entreprises identiques, l'un va les convaincre que la provision s'élève à 1 million et l'autre qu'elle s'élève à 10 millions. C'est un peu tiré par les cheveux mais c'est une question de jugement. Les outils, c'est bien, mais derrière, il faut aussi pouvoir interpréter.

Marc BIHAIN : Dans la fraude financière, c'est en général dû à des gens qui veulent s'enrichir, ou qui veulent par exemple montrer un bénéfice qui n'existe pas. Comme vous l'avez dit tout à l'heure, « *at the end of the day, only cash matters* ». En regardant le cash, on ne peut pas tricher tout le temps. Maintenant, il va y avoir d'autres types de fraude, en matière non financière, par exemple sur l'émission de carbone. Comment allez-vous aborder ce nouveau risque de fraude ?

Cédric ANTONELLI : Lors d'un examen à l'UCLouvain, un étudiant avocat a choisi justement l'aspect risque pénal au niveau de l'ESG. Contrairement à cet étudiant, je ne suis pas avocat, mais il a fait état de beaucoup

de choses qui sont en chantier sur le sujet. Je n'ai pas encore la réponse : ce sera une information comme une autre. Quel sera le rôle du commissaire à ce sujet ? Quels seront les moyens à disposition du commissaire ? Quels honoraires iront avec ces moyens ? Il y a encore trop de questions.

Eric VAN HOOFF : Pour faire un audit, il faut trois choses :

1. quelqu'un qui prépare l'information ;
2. quelqu'un qui l'audite ; et
3. un *intended user*.

Lorsque ces trois éléments sont réunis, il y a matière à faire des audits, que ce soient des audits d'informations financières ou non financières. Mais à côté de cela, il faut un référentiel, des *comprehensive guidelines* et

il faut des normes d'audit. Ces deux éléments n'existent pas encore pour les informations de durabilité. Il y a certes un certain nombre de normes existantes concernant la préparation des informations non financières. Mais ces deux éléments doivent exister avant que l'on puisse faire quoi que ce soit. Un fois que ces éléments seront en place, ce ne sera pas plus compliqué à certifier qu'autre chose, dans la mesure où on aura un référentiel clair. Dès le moment où il existe un référentiel clair, l'information est correcte par rapport à ce référentiel ou elle ne l'est pas.

Dries SCHOCKAERT: *Dan wil ik mijn rol als moderator officieel ook beëindigen en ik wil u allemaal van harte bedanken voor uw deelname aan dit interessant rondetafelgesprek en de nuttige antwoorden. Merci beaucoup.*

De gauche à droite :/Van links naar rechts: Cédric ANTONELLI, Erik VAN HOOFF, Steven DE BLAUWE (rédaction/redactie), Dries SCHOCKAERT, Ann DE ROECK en Camille LUXEN (rédaction/redactie).

INFLATIE... TERUG NA LANG VAN WEG GEWEEST...

INFLATION, LE RETOUR APRÈS UNE LONGUE ABSENCE

MARLEEN MANNEKENS

*Partner, Audit & Assurance Grant Thornton,
bedrijfsrevisor*

*Partner, Audit & Assurance Grant Thornton,
réviseur d'entreprises*

COVID, de aanstoker of is er meer gaande?

De wereldwijde COVID-pandemie zette heel wat druk op het economisch en maatschappelijk bestel door de vele en langdurige lockdowns. Wanneer de stolp werd opgelicht, bleek heel snel de vraag op de markt zich te herstellen, en dit sneller dan het aanbod kon volgen. Productie kon niet voldoende snel heropstarten, grondstoftekorten creëerden bottlenecks en in vele landen blijkt een schaarste op de arbeidsmarkt. *Supply Chain Disruption* werd het codewoord. Lange wachttijden werden aangekondigd. Dit alles had het effect van een blaasbalg op een licht smeulend vuurtje van het inflatie-fenomeen. Het goede nieuws: dit "zou" slechts een tijdelijk fenomeen zijn gelinkt aan de post-COVID-periode. Volgens het jaarrapport van de *Bank of International Settlements* (BIS), uitgebracht in juni 2022, kende de wereldeconomie in 2021 immers haar snelste expansie sinds 50 jaar.

Geen rust gegund

Terwijl de economieën nog herstellende waren van de pandemie, brak, na vele maanden van dreiging en dus onrust en onzekerheid, de Rusland-Oekraïne-oorlog uit op 24 februari 2022 waarvan al snel bleek dat deze van langere duur zal zijn. De gevolgen van deze

Le covid comme élément déclencheur ou d'autres facteurs à prendre en compte?

La pandémie mondiale de Covid a exercé une forte pression sur le système économique et social en raison des nombreux confinements prolongés. Lorsque les contraintes ont été levées, il est très rapidement apparu que la demande du marché se rétablissait, et ce, plus vite que l'offre ne pouvait suivre. La production n'a pas pu redémarrer suffisamment vite, des pénuries de matières premières ont créé des goulots d'étranglement et de nombreux pays connaissent une pénurie de main-d'œuvre. Les ruptures de la chaîne d'approvisionnement sont devenues le mot d'ordre et on a annoncé de longs temps d'attente. Tout cela a eu l'effet d'un soufflet attisant le feu de l'inflation qui couvait. La bonne nouvelle, c'est qu'il « s'agirait » seulement d'un phénomène temporaire lié à la période post-Covid. En effet, selon le rapport annuel de la *Banque des règlements internationaux* (BRI), publié en juin 2022, l'économie mondiale a connu en 2021 son expansion la plus rapide depuis 50 ans.

Pas de répit

Alors que les économies se remettaient à peine de la pandémie, éclatait, le 24 février 2022, après de nombreux mois de menaces et donc de troubles et d'incertitudes, la guerre entre la Russie et l'Ukraine ; et il est rapidement apparu qu'elle allait perdurer. Les conséquences de

oorlog op, voornamelijk maar niet uitsluitend, de energie- en voedselprijzen brachten het besef dat de periode van inflatie waarin we zijn terechtgekomen, naar alle waarschijnlijkheid, niet van de door sommigen verhoopte korte duur zal zijn. Bovendien worden we momenteel geconfronteerd met diverse geopolitieke onzekerheden (spanningen tussen China-US, alsmar toenemende dreigingen van China jegens Taiwan, spanningen in en rond de Zuid-Chinese Zee, de relaties tussen het Westen en het Midden-Oosten, enz.), die de opwaartse druk op inflatie kracht bijzetten. De gevolgen van de klimaatverandering, zoals extreme droogtes en hiermee verbonden op grote schaal verwoestende bosbranden enerzijds en overstromingen anderzijds, voeren de voedselprijzen op. Ook de remediërende klimaatmaatregelen, zoals onder andere vervat in de EU *Green Deal*-plannen duwen prijzen de hoogte in. Eigenlijk dienen we tevens te erkennen dat dit zich reeds vóór de uitbraak van de COVID-pandemie aankondigde zoals eveneens te begrijpen valt uit de speech van Isabel SCHNABEL begin 2022.¹ De inspanningen en transitie die nodig zijn om de afspraken en doelstellingen van het Klimaatakkoord van Parijs te realiseren, betekenen een risico voor het behoud van de prijsstabiliteit.

Tot slot, voor de landen die hun valuta verzwakt zien ten opzichte van de US-dollar, wordt de strijd tegen inflatie nog eens extra bemoeilijkt (zie ook verder in deze uiteenzetting).

Na decennia van nagenoeg geen of lage inflatie en meerdere jaren met “*Quantitative Easing (QE)*”²-programma’s van centrale banken, belanden we nu in een ander tijdperk. We

cette guerre principalement sur les prix de l’énergie et des denrées alimentaires, mais pas exclusivement, ont fait prendre conscience que, selon toute probabilité, la période d’inflation dans laquelle nous sommes entrés ne serait pas de courte durée comme certains l’avaient espéré. En outre, nous sommes actuellement confrontés à plusieurs incertitudes géopolitiques (tensions entre la Chine et les États-Unis, menaces sans cesse croissantes de la Chine envers Taïwan, tensions dans et autour de la mer de Chine méridionale, relations entre l’Occident et le Moyen-Orient ...) qui renforcent cette pression à la hausse sur l’inflation. Les conséquences du changement climatique, telles que les sécheresses extrêmes et les vastes incendies de forêt qui y sont associés, d’une part, et les inondations, d’autre part, font grimper les prix des denrées alimentaires. Les mesures correctives en matière de climat, telles qu’elles figurent notamment dans les plans de l’UE en matière de *Green Deal*, font également grimper les prix. En fait, il faut reconnaître que l’on en percevait déjà les prémices avant l’apparition de la pandémie de covid, comme l’a évoqué Isabel SCHNABEL dans un discours prononcé au début 2022.¹ Les efforts et la transition nécessaires pour atteindre les engagements et les objectifs de l’Accord de Paris sur le climat constituent un risque pour le maintien de la stabilité des prix.

Enfin, pour les pays qui assistent à l’affaiblissement de leur monnaie par rapport au dollar américain, la lutte contre l’inflation est encore plus difficile (voir également plus loin dans cet exposé).

Après des décennies d’inflation presque nulle ou faible et plusieurs années de programmes de « *Quantitative Easing (QE)* »² mis en œuvre par les banques centrales, nous entrons à présent

1 Speech door Isabel SCHNABEL, *member of the Executive Board of the European Central Bank at a panel on “Climate and the Financial System” at the American Association 2022 Virtual Annual Meeting, Frankfurt am Main, 8 January 2022.*

2 De monetaire verruimings-versoepelingspolitiek die door meerdere centrale banken gehanteerd werd ter stimulering van de economie en met het oog op het bereiken van een gemiddelde middellange termijn inflatie van 2 %.

1 Discours d’Isabel SCHNABEL, *Membre du directoire de la Banque centrale européenne, lors d’un panel sur « Climate and the Financial System » à la réunion annuelle virtuelle de l’American Finance Association 2022, Francfort-sur-le-Main, 8 janvier 2022.*

2 Politique de détente/assouplissement monétaire menée par plusieurs banques centrales pour stimuler l’économie et en vue d’atteindre un taux d’inflation moyen à moyen terme de 2 %.

NA DECENNIA VAN NAGENOEG
GEEN OF LAGE INFLATIE
EN MEERDERE JAREN MET
"QUANTITATIVE EASING (QE)"-
PROGRAMMA'S VAN CENTRALE
BANKEN, BELANDEN WE NU IN
EEN ANDER TIJDPERK.

APRÈS DES DÉCENNIES
D'INFLATION PRESQUE NULLE
OU FAIBLE ET PLUSIEURS
ANNÉES DE PROGRAMMES
DE « QUANTITATIVE EASING
(QE) » MIS EN ŒUVRE PAR LES
BANQUES CENTRALES, NOUS
ENTRONS À PRÉSENT DANS UNE
AUTRE ÈRE.

dienen niet ver in de tijd terug te kijken naar de periode waar de ECB in het kader van haar mandaat van het nastreven van prijsstabiliteit, de inflatie trachtte op te krikken naar het niveau van 2 % door het voeren van haar soepele monetaire politiek. Dit is het niveau dat door de rijke economieën als standaard wordt aangenomen³.

In de nieuwe context van sterk stijgende prijzen komen voor de enen de herinneringen aan de jaren '70 weer levendig voor de ogen, voor de anderen worden het niet eerder geziene jaren. Dit gegeven raakt de economie, de politiek en niet het minst, de burger wegens de aantasting van zijn koopkracht. We zien de eerste straatprotesten en stakingen opkomen en bij aanhoudende situatie mogen we er vermoedelijk enkel nog meer verwachten.

De plotse en sterke stijging van inflatie noopt tot een aanpassing van de monetaire politiek. Zoals Gita GOPINATH⁴ aangaf in haar interview met itvpeston op 12 oktober 2022: *"You cannot have an expansionary macro economic policy since this would further feed inflation"* ("U kunt geen expansief macro-economisch beleid

dans une autre ère. Il ne faut pas remonter bien loin dans le temps pour retrouver l'époque où, dans le cadre de son mandat de maintien de la stabilité des prix, la BCE cherchait à relever l'inflation au niveau de 2 % en poursuivant sa politique monétaire accommodante. Il s'agit du niveau adopté comme norme par les économies riches³.

Le nouveau contexte de forte hausse des prix fait ressurgir pour certains les souvenirs des années 1970, tandis que pour d'autres, ce sont des années inédites. Cela affecte l'économie, la politique et, surtout, les citoyens en raison de l'érosion de leur pouvoir d'achat. Nous voyons apparaître les premières grèves et protestations dans les rues et, si la situation perdure, nous ne pouvons qu'en attendre d'autres.

La hausse soudaine et brutale de l'inflation requiert un ajustement de la politique monétaire. Comme Gita GOPINATH⁴ l'a souligné dans son entretien avec itvpeston le 12 octobre dernier : « *You cannot have an expansionary macro economic policy since this would further feed inflation* » (« Il est impossible de mettre

3 Standaard van 2 % vermeld in het artikel *"Should central banks' inflation targets be raised?"* van de geprinte editie van *The Economist* 23 juli 2022.

4 Gita GOPINATH, *Deputy Managing Director of the International Monetary Fund*.

3 Norme de 2 % mentionnée dans l'article « *Should central banks' inflation targets be raised?* » de l'édition imprimée de *The Economist* du 23 juillet 2022.

4 Gita GOPINATH, *Directeur général adjoint du Fonds monétaire international*.

voeren aangezien dit de inflatie verder zou aanwakkeren").

Ondanks reeds duidelijk waar te nemen indicatoren van stijgende inflatie tijdens 2021 die zich steeds uitdrukkelijker manifesteerden met het verloop van de tijd, heeft het de ECB tot juli 2022 genomen teneinde te beslissen over te gaan tot een eerste renteverhoging en dit gelijktijdig met het beëindigen van haar voor sommigen controversiële aankoopprogramma van lopende schulden waarbij zowel bedrijfsobligaties als staatsobligaties werden aangekocht. Dit laatste viel misschien wel te beschouwen als het meest controversiële aspect van het aankoopprogramma. Exit het kwantitatieve verruimingsbeleid waarbij lage rentevoeten werden aangehouden en dus de economie gestimuleerd werd door (nagenoeg) gratis geld.

De wijziging van de monetaire politiek naar hogere rentevoeten en dus duurdere kredieten strekt ertoe de vraag af te remmen en bijgevolg eveneens een rem te zetten op de prijsstijgingen. Vraag en aanbod dienen opnieuw meer in evenwicht gebracht te worden.

Met de slechts langzame afbouw van haar QE-politiek en haar beslissing om pas voor het eerst in juli 2022 de rente op te trekken, stelde de ECB zich evenwel bloot aan heel wat kritiek aangaande de laattijdigheid van haar beslissing dewelke niet zonder gevolgen is gebleven. Zo liet Pierre WUNSCH, gouverneur van de NBB en lid van de *Governing and General Council* van de ECB, zich in een interview met *Bloomberg* op 17 december 2021 ontvallen dat de ECB het risico loopt om de dreiging van inflatie te onderschatten en daardoor achterop te lopen ten aanzien van *peers* in het nemen van maatregelen die genoodzaakt worden door de stijgende prijzen. Verdere monetaire verruimingspolitiek is niet langer nodig, gezien de gemiddelde termijn inflatie doelstelling nagenoeg bereikt is, zo argumenteert Pierre WUNSCH.

en œuvre une politique macroéconomique expansionniste, car cela ne ferait que gonfler l'inflation »).

Malgré des indicateurs déjà clairement perceptibles d'une hausse de l'inflation au cours de l'année 2021, et qui se sont manifestés de manière de plus en plus explicite au fil du temps, il a fallu attendre juillet 2022 pour que la BCE décide de procéder à une première hausse de taux, et ce, simultanément à la fin de son programme d'achat de dettes courantes, controversé pour certains, impliquant l'achat d'obligations d'entreprises et d'État. Ce dernier point pouvait peut-être être considéré comme l'aspect le plus controversé du programme d'achat. Exit la politique d'assouplissement quantitatif qui a maintenu des taux d'intérêt bas et a ainsi stimulé l'économie grâce à de l'argent (pratiquement) gratuit.

L'évolution de la politique monétaire vers des taux d'intérêt plus élevés et donc des crédits plus chers vise à freiner la demande et, par conséquent, à freiner également la hausse des prix. Il faut à nouveau mieux rééquilibrer l'offre et la demande.

Toutefois, avec le lent dénouement de sa politique d'assouplissement quantitatif et sa décision de ne relever les taux d'intérêt pour la première fois qu'en juillet 2022, la BCE s'est exposée à de nombreuses critiques quant au caractère tardif de sa décision, ce qui n'est pas resté sans conséquences. Dans une interview accordée à *Bloomberg* le 17 décembre 2021, Pierre WUNSCH, gouverneur de la BNB et membre du Conseil des gouverneurs et du Conseil général de la BCE, a par exemple laissé entendre que la BCE courait le risque de sous-estimer la menace de l'inflation et donc d'être en retard par rapport à ses pairs dans l'adoption de mesures dictées par la hausse des prix. Pierre WUNSCH estime qu'une nouvelle politique d'assouplissement monétaire n'est plus nécessaire, étant donné que l'objectif d'inflation à moyen terme est presque atteint.

Een artikel van Craig STIRLING en Harumi ICHIKURA, verschenen bij *Bloomberg* op 14 juli 2022 is erg kritisch aangaande het lang uitgebleven zijn van maatregelen die een verstrakking van de monetaire politiek inluiden.

Al te lang zou de ECB met haar prognoses de stijgende inflatie onderschat hebben⁵ alsook op basis van de analyse van de samenstellende elementen (zie grafiek 1), de stijgende inflatie als tijdelijk ("*transitory*"), bestempeld hebben. Deze onderschatting ving reeds aan in het eerste kwartaal van 2021 om vervolgens meer uitgesproken te worden naar het derde kwartaal van datzelfde jaar en tot slot vooral in het eerste kwartaal van 2022. Dit verklaart mede waarom de ECB lang – veel langer dan de Amerikaanse *Federal Reserve* (hierna: "FED"), de *Bank of England* en andere centrale banken – vasthield aan haar beoordeling dat de stijgende inflatie slechts een tijdelijke opstoot betrof.

De visies over de duurzaamheid van het inflatie fenomeen waren duidelijk verdeeld maar toch kan het gezegd worden dat menig toonaangevende economen waaronder Lawrence SUMMERS⁶, Mohamed EL-ERIAN⁷ en Nouriel ROUBINI⁸, reeds in de eerste helft van 2021 een waarschuwende vinger ophieven dat de inflatie niet van korte duur zou zijn en dit vervolgens bij herhaling hebben bevestigd.

Dans un article publié par *Bloomberg* le 14 juillet 2022, Craig STIRLING et Harumi ICHIKURA sont très critiques à l'égard de la longue absence de mesures annonciatrices d'un resserrement de la politique monétaire.

Trop longtemps, les prévisions de la BCE auraient sous-estimé la hausse de l'inflation⁵ et, sur la base de l'analyse de ses éléments constitutifs (voir graphique 1), qualifié la hausse de l'inflation de temporaire (« *transitory* »). Cette sous-estimation a débuté dès le premier trimestre de 2021, puis s'est accentuée au troisième trimestre de la même année et, surtout, au premier trimestre de 2022. Cela explique en partie pourquoi la BCE a continué d'estimer pendant longtemps, bien plus longtemps que la FED, la *Banque d'Angleterre* et d'autres banques centrales, que la hausse de l'inflation n'était qu'une poussée temporaire.

Les visions sur le caractère durable du phénomène inflationniste étaient clairement partagées, mais on peut néanmoins affirmer que de nombreux économistes de premier plan, dont Lawrence SUMMERS⁶, Mohamed EL-ERIAN⁷ et Nouriel ROUBINI⁸, avaient lancé un cri d'alerte dès le premier semestre 2021, indiquant que l'inflation ne serait pas de courte durée, et l'ont ensuite confirmé à plusieurs reprises.

5 Zie in dit verband *ECB Economic Bulletin*, nr. 3/2022 dedicated chapter on "What explains recent errors in the inflation projections of Eurosystem and ECB staff?", voorbereid door Mohammed CHAHAD.

6 Professor Charles W. Eliot University, President Emeritus Harvard en voormalig *US Secretary of Treasury*.

7 President *Queens College Cambridge University* en adviseur *Allianz*.

8 Emeritus professor economie aan de *Stern school of Business, New York University*, voorzitter van *Roubini Macro Associates LLC*, een economisch consultancykantoor, en auteur van "*MegaThreats: Ten Dangerous Trends That Imperil Our Future, and How to Survive Them*" (2022).

5 Voir à ce sujet le *Bulletin économique* de la BCE, numéro 3/2022, chapitre consacré à « What explains recent errors in the inflation projections of Eurosystem and ECB staff ? », préparé par Mohammed CHAHAD.

6 Professeur à l'université *Charles W. Eliot* et président émérite de *Harvard*, ancien secrétaire au Trésor américain.

7 Président du *Queens College* de l'université de *Cambridge University* et conseiller chez *Allianz*.

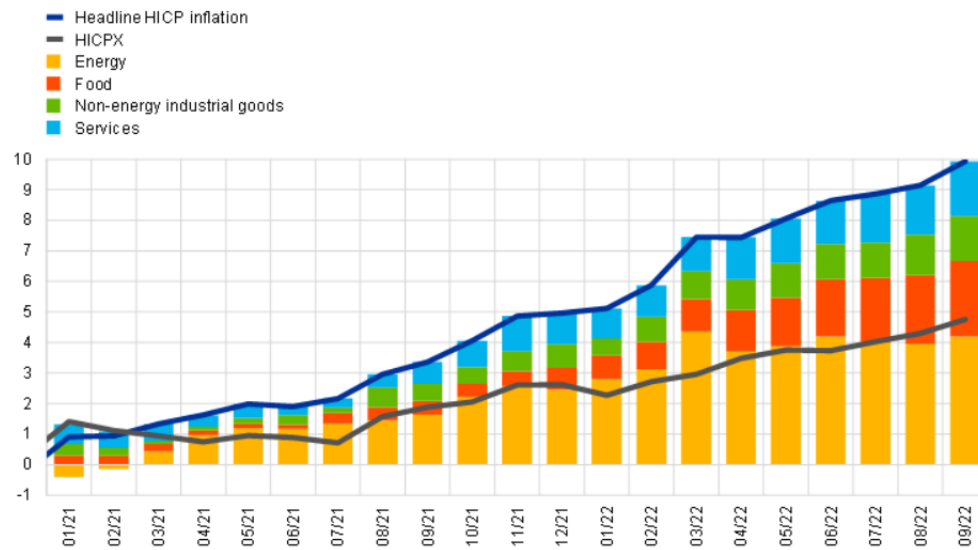
8 Professeur émérite d'économie à la *Stern school of Business* de l'université de *New York*, président de *Roubini Macro Associates LLC*, une société de conseil économique et auteur de « *MegaThreats: Ten Dangerous Trends That Imperil Our Future, and How to Survive Them* » (2022).

Grafiek 1

Graphique 1

Headline inflation and its main components

(annual percentage changes; percentage point contributions)

Sources: Eurostat and ECB calculations.

Note: The latest observations are for September 2022.

Waarbij:

HICP: *Harmonised Index of Consumer Prices* (Euro area households)

HICPX: *Harmonised Index of Consumer Prices* met uitsluiting van de componenten *Food* en *Energy*

NB :

HICP (« IPCH » en français) : Indice des prix à la consommation harmonisé (ménages de la zone euro)

HICPX (« IPCHX » en français) : Indice des prix à la consommation harmonisé hors composantes alimentation et énergie (ménages de la zone euro)

Ondertussen, en al zeker niet losstaand van voormelde gebeurtenissen zijnde mede de laattijdige reactie van de ECB ten opzichte van de FED, bereikte de Euro op 13 juli 2022 een pariteit van eventjes beneden de USD. Dit is een zwakste positie sinds 20 jaar⁹. Volgens het artikel dat online verscheen op *BBC News* op 13 juli 2022 door Ben KING, *Business reporter BBC News*, betekent dit een verzwakking van de Euro ten opzichte van de USD van 12 % sinds

Pendant ce temps, assurément en lien avec les événements susmentionnés et en partie avec la réaction tardive de la BCE par rapport à la FED, l'euro a atteint la parité juste en dessous du dollar le 13 juillet dernier, soit sa position la plus faible depuis 20 ans⁹. Selon l'article publié en ligne sur *BBC News* le 13 juillet 2022 par Ben KING, journaliste économique de *BBC News*, cela représente un affaiblissement de 12 % de l'euro par rapport au dollar américain depuis le

⁹ *BBC news online*: <https://www.bbc.com/news/business-62153251>.

⁹ *BBC news online* : <https://www.bbc.com/news/business-62153251>.

het begin van het jaar. In de periode augustus-begin november 2022, zien we dit nog meer uitgesproken.

Zoals eerder reeds vermeld, heeft de verzwakking van de Euro een amplificerend effect op het inflatieniveau. Dit is des te meer het geval voor landen die sterk afhankelijk zijn van import en de contracten afgerekend worden in USD. Dit is voor een groot deel het geval voor aankopen van grondstoffen, technische en technologische componenten, enz. Dit gegeven valt te combineren met een recent artikel verschenen op de blog van het IMF waar wordt verwezen naar een studie waaruit blijkt dat gemiddeld, een stijging van de USD met 10 % zich doorrekent in het inflatiepercentage ten belope van 1 %¹⁰.

Uiteraard weten we dat een verzwakkende munt (de techniek van de devaluatie), doorgaans een stimulans is voor het betrokken land (of economische valuta-ruimte zoals de EU), evenwel kan de positie van een land dat sterk afhankelijk is van import, dermate zijn dat dit positieve effect van een zwakke valuta, gedeeltelijk of geheel wordt teniet gedaan of zelfs netto negatief is door de duurdere import.

début de l'année. Entre août et début novembre 2022, nous constatons que ce phénomène s'est encore accentué.

Comme mentionné précédemment, l'affaiblissement de l'euro a un effet amplificateur sur le niveau d'inflation. C'est d'autant plus vrai pour les pays qui dépendent fortement des importations et dont les contrats sont réglés en dollars américains. C'est en grande partie le cas pour les achats de matières premières, de composants techniques et technologiques... Une donnée que l'on doit associer à un article récent publié sur le blog du FMI, dans lequel il est fait référence à une étude montrant qu'en moyenne, une hausse de 10 % du dollar américain se répercute sur le taux d'inflation à hauteur de 1 %¹⁰.

Nous savons bien sûr qu'un affaiblissement de la monnaie (la technique de la dévaluation) est généralement un stimulant pour le pays (ou l'espace monétaire économique tel que l'UE) concerné. Toutefois, un pays peut se trouver dans une telle position de dépendance envers les importations que cet effet positif d'une monnaie faible est partiellement ou totalement annulé ou même négatif en net en raison du renchérissement des importations.

¹⁰ Artikel verschenen op de IMF blog op 14 oktober 2022 onder de titel "*how countries should respond to the strong dollar*", door Gita GOPINATH en Pierre-Olivier GOURINCHAS, te consulteren op: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/10/14/how-countries-should-respond-to-the-strong-dollar>.

¹⁰ Article publié sur le blog du FMI le 14 octobre 2022 sous le titre « *How countries should respond to the strong dollar* », par Gita GOPINATH et Pierre-Olivier GOURINCHAS, disponible pour consultation à l'adresse suivante : <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/10/14/how-countries-should-respond-to-the-strong-dollar>.

Grafiek 2: Koersverloop Euro vs USD¹¹Graphique 2 :Évolution du taux de change de l'euro par rapport au dollar américain¹¹

Het versterkende effect van de “loutere” verwachting van een stijgende inflatie kan nauwelijks onderschat worden. Producenten zullen als eerste toevlucht zo veel als mogelijk de kostenstijging trachten door te rekenen in de verkoopprijzen. Dit doorloopt vervolgens de cascade doorheen de verschillende intermediairs naar de prijzen voor de uiteindelijke consument. De consumenten, op hun beurt geconfronteerd met duurdere goederen, voelen hun koopkracht dalen en maken aanspraak op loonsverhogingen en/of het systeem van automatische indexatie (zoals we dit kennen in België). De producenten en handelaars, geconfronteerd met hogere salariskosten en sociale zekerheidskosten, zullen dit opnieuw maximaal trachten door te rekenen in de verkoopprijzen. We komen terecht in een gevaarlijke spiraal (die evenwel niet oneindig kan zijn), een verstrakking van de monetaire politiek en economische effecten die doen balanceren op de rand van een recessie en daarin gemakkelijk kan overslaan.

Volgens het *International Business Report*, een wereldwijde bevraging die *Grant Thornton International* reeds jaren afneemt bij management executives van mid-market

On peut difficilement sous-estimer l’effet de renforcement de la « simple » prévision d’une hausse de l’inflation. En premier recours, les producteurs essaieront de répercuter autant que possible l’augmentation des coûts sur les prix de vente. Cette répercussion s’opère ensuite en cascade par les différents intermédiaires pour aboutir aux prix pour le consommateur final. Les consommateurs, à leur tour confrontés à des biens plus chers, ressentent une diminution de leur pouvoir d’achat et réclament des augmentations salariales et/ou l’activation du système d’indexation automatique (tel que nous le connaissons en Belgique). Les producteurs et les commerçants, confrontés à des coûts salariaux et de sécurité sociale plus élevés, tenteront à nouveau de les répercuter au maximum sur les prix de vente. Nous entrons ainsi dans une spirale dangereuse (qui ne peut toutefois pas être infinie), un resserrement de la politique monétaire et des effets économiques qui s’équilibrent au bord de la récession et peuvent facilement y basculer.

Grant Thornton International organise depuis des années l’*International Business Report*, une enquête mondiale menée auprès de cadres dirigeants d’entreprises de taille moyenne dans

11 Bron: https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eurofxref-graph-usd.en.html.

11 Source : [https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/html/eurofxref-graph-usd.en.html](https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eurofxref-graph-usd.en.html).

ondernemingen in circa 28 landen, blijkt uit de meest recente survey van circa 5 000 ondervraagden, uitgevoerd in de periode mei-juni 2022 en, hetwelk een onderzoek inzake hun aanzien en reactie tegenover inflatie betreft¹², dat weinig bedrijven overgaan tot specifieke maatregelen om hun bedrijf te beschermen tegen stijgende inflatie. Voor vele bedrijfsleiders zijn de huidige inflatiecijfers ongezien. De bevraging geeft aan dat loonkosten met gemiddeld 10 %¹³ stijgen, maar de prijsstijgingen qua grondstoffen, transport- en energiekosten zijn vaak nog aanzienlijker. Uit deze studie blijkt dat het verhogen van de verkoopprijzen al te vaak de enige concrete actie is die bedrijfsleiders vandaag hebben genomen.

Dit illustreert voorgaande analyse inzake het in eerste instantie maximaal doorrekenen van de kostenstijging, via de verkoopprijzen, al zal dit niet in alle gevallen mogelijk zijn (*fixed price contracts*) met de gevolgen van dien.

Uit de vraag in het kader van dezelfde studie, hoe men zijn prijsstrategie het best zou omschrijven, blijkt in welke mate de bevraagden aangeven er in te slagen de kostenstijging door te rekenen:

environ 28 pays. L'enquête la plus récente, menée auprès d'environ 5 000 répondants entre mai et juin 2022 et portant sur leur position et leur réaction face à l'inflation¹², montre que peu d'entreprises prennent des mesures spécifiques pour protéger leur activité contre la hausse de l'inflation. Pour de nombreux chefs d'entreprise, les taux d'inflation actuels sont cependant sans précédent. L'enquête révèle que les coûts de la main-d'œuvre augmentent en moyenne de 10 %¹³, mais que les hausses de prix en termes de matières premières, de transport et d'énergie sont souvent encore plus prononcées. Cette étude montre que l'augmentation des prix de vente est trop souvent la seule action concrète prise par les chefs d'entreprise aujourd'hui.

Cela illustre l'analyse précédente concernant la répercussion de l'augmentation des coûts en premier lieu et, dans la plus grande mesure du possible, par le biais des prix de vente, même si cela ne sera pas possible dans tous les cas (*contrats à prix fixe*), avec les conséquences qui en résultent.

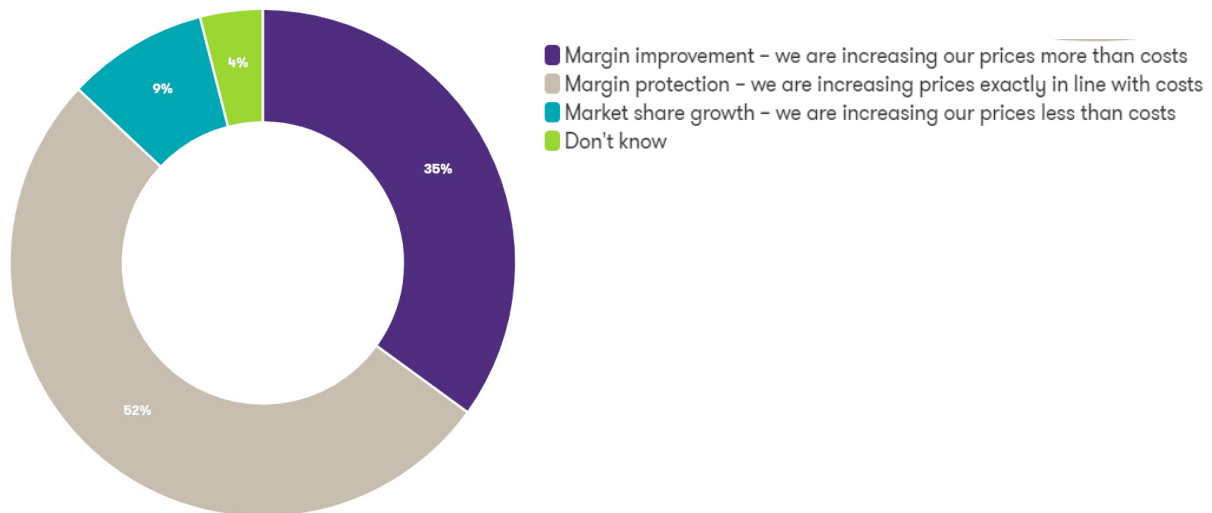
Lorsqu'on leur demande, dans le cadre de la même étude, la meilleure manière de décrire leur stratégie de tarification, les personnes interrogées indiquent clairement dans quelle mesure elles parviennent à répercuter l'augmentation des coûts :

12 Artikel online gepubliceerd op 11 juli 2022 op de website GTIL onder de titel "All rise: Actions to take now to counter inflation | Grant Thornton Insights" en te consulteren op <https://www.grantthornton.global/en/insights/articles/all-rise-actions-to-take-now-to-counter-inflation/>.

13 Artikel online gepubliceerd op 28 september 2022 op de website De Bestuurder onder de titel "Driekwart van de middelgrote bedrijven heeft geen inflatie actieplan" en te consulteren op <https://debestuurder.be/driekwart-van-de-middelgrote-bedrijven-heeft-geen-inflatie-actieplan/>.

12 Article publié en ligne le 11 juillet 2022 sur le site web GTIL sous le titre *All rise: Actions to take now to counter inflation | Grant Thornton Insights* et disponible à l'adresse suivante : <https://www.grantthornton.global/en/insights/articles/all-rise-actions-to-take-now-to-counter-inflation/>.

13 Article publié en ligne le 28 septembre 2022 sur le site web De Bestuurder sous le titre « *Driekwart van de middelgrote bedrijven heeft geen inflatie actieplan* » et disponible à l'adresse suivante: <https://debestuurder.be/driekwart-van-de-middelgrote-bedrijven-heeft-geen-inflatie-actieplan/>.

Op het vlak van de financiële rapportering, verstoort inflatie de vergelijkbaarheid in de tijd van de jaarrekeningen opgesteld op basis van het historisch kostprijsprincipe. En zelfs, binnen dezelfde jaarrekening kan het onderscheid tussen de waarderingsregels ten aanzien van monetaire balansrubrieken enerzijds en niet-monetaire balansrubrieken anderzijds, tot verstoorde verhoudingen aanleiding geven.

Noopt voorgaande ons tot inflatieboekhouding?

A. Het Belgisch boekhoudkundig referentiestelsel (BGAAP)

Het Belgisch boekhoudkundig referentiestelsel voorziet niet in de mogelijkheid tot het voeren van een specifieke inflatieboekhouding. Dit zal niet vreemd zijn aan het gegeven dat op basis van onze inflatiepercentages die we doorheen de vele decennia hebben gekend, dit nog nooit aan de orde is geweest. Hoogstens kunnen we stellen dat bepaalde boekhoudkundige opties die de Belgische waarderingsregels voorzien, (partieel) compenseren en/of als meer gepast kunnen werken in periodes van hogere inflatie. Hierbij denken we aan de mogelijkheid van de erkenning van herwaarderingsmeerwaarden voor een beperkt aantal welbepaalde balansposten, materiële vaste activa en financiële vaste activa en dit

Concernant le *reporting* financier, l'inflation fausse la comparabilité dans le temps des comptes annuels préparés selon le principe du coût historique. En outre au sein des mêmes comptes annuels, la distinction entre les règles d'évaluation des postes du bilan monétaires, d'une part, et des postes du bilan non monétaires, d'autre part, peut donner lieu à des distorsions.

Ce qui précède nous oblige-t-il à tenir une comptabilité d'inflation ?

A. Le référentiel comptable belge (BGAAP)

Le référentiel comptable belge ne prévoit pas de comptabilisation spécifique d'inflation. Ce n'est pas étranger au fait que, compte tenu des taux d'inflation que nous avons connus au cours de nombreuses décennies, cela n'a jamais été à l'ordre du jour. Tout au plus pouvons-nous affirmer que certaines options comptables prévues par les règles d'évaluation belges peuvent fonctionner (partiellement) de manière compensatoire et/ou plus adéquate en période d'inflation plus élevée. Nous pensons ici à la possibilité de comptabiliser les plus-values de réévaluation pour un nombre limité d'éléments du bilan bien définis, immobilisations corporelles et immobilisations financières, et uniquement si des critères spécifiques sont remplis en termes

OP HET VLAK VAN DE
FINANCIËLE RAPPORTERING,
VERSTOORT INFLATIE
DE VERGELIJKBAARHEID
IN DE TIJD VAN DE
JAARREKENINGEN OPGESTELD
OP BASIS VAN HET HISTORISCH
KOSTPRIJSPRINCIPE.

enkel indien aan sommige specifieke criteria is voldaan op het vlak van duurzaamheid en verwachte economische terugstroom (rentabiliteit). In dit verband kunnen we tevens verwijzen naar het CBN-Advies 2011/14 – Herwaarderingsmeerwaarden, waarin de CBN aangeeft dat herwaarderingsmeerwaarde geheel of gedeeltelijk het gevolg kan zijn van inflatie maar tevens duidelijk stelt dat herwaarderingsmeerwaarde daar niet aan verbonden is.

Ook met betrekking tot de waardering van de voorraden laat de boeking aan historische aanschaffingswaarde de keuze van de opvolging van de mutaties op basis van de LIFO- dan wel van de FIFO-methode toe. Deze methodieken geven immers aanleiding tot verschillende balanswaarden en tot een tijdsverschil in de erkenning van de brutomarge door het verschil in de waardering van de COGS.

Even de spinnenkoppen afhaken van de kast op zolder en de schuif opentrekken, leert men evenwel dat voorgaande analyse van het Belgisch boekhoudkundig referentiestelsel en de afwezigheid van expliciet inflatieboekhouden, misschien toch op één vlak dient genuanceerd te worden. Het CBN-advies 113/6 d.d. 11 juli 1986, met de uitgebreide titel *"Herwaardering van afschrijfbaar activa – Intercommunale verenigingen en gemeentebedrijven – Toepassing van afschrijvingen berekend op basis van jaarlijks geïndexeerde balanswaarden"*,

CONCERNANT LE *REPORTING*
FINANCIER, L'INFLATION FAUSSE
LA COMPARABILITÉ DANS LE
TEMPS DES COMPTES ANNUELS
PRÉPARÉS SELON LE PRINCIPE
DU COÛT HISTORIQUE.

de durabilité et de rendement économique attendu (rentabilité). À ce sujet, nous pouvons également nous référer à l'Avis 2011/14 de la CNC – Plus-values de réévaluation, dans lequel la CNC indique que les plus-values de réévaluation peuvent être entièrement ou partiellement dues à l'inflation, mais précise également que les plus-values de réévaluation ne sont pas liées à celle-ci.

En ce qui concerne l'évaluation des stocks, la comptabilisation à la valeur historique d'acquisition permet de choisir de suivre les variations selon la méthode LIFO ou FIFO. Ces méthodologies donnent lieu à des valeurs bilantaires différentes et à un décalage dans la comptabilisation de la marge brute en raison de la différence d'évaluation du COGS.

On constate toutefois que l'analyse précédente du référentiel comptable belge et de l'absence de comptabilité explicite d'inflation doit peut-être être nuancée sur un point. L'avis CNC 113/6 qui date, il est vrai, du 11 juillet 1986, et dont le titre intégral est *« Réévaluation d'actifs amortissables - Associations intercommunales et régies communales - Amortissements calculés sur base des valeurs bilantaires indexées annuellement »*, pourrait, à notre avis et bien que ce ne soit pas l'objectif déclaré de l'avis, passer pour une comptabilité d'inflation. Il

zou ons inziens en alhoewel dit niet de uitgesproken doelstelling van het advies is, als inflatieboekhouding kunnen doorgaan. Het weze wel dat dit advies beperkt is tot de specifieke doelgroep van intercommunale verenigingen en gemeentebedrijven en tot de rubriek van de materiële vaste activa.

Al zeker vanuit de tijd dat de dieren nog spraken, is het CBN-Advies 132-1 – LIFO methode d.d. 1 december 1981, waarin aan de CBN wordt gevraagd wat voor de toepassing van art. 3:21 KB WVV (conversie naar huidige wetgeving, n.v.d.r.), onder LIFO-methode moet worden verstaan. In haar antwoord bevestigt de CBN dat onder het LIFO-concept, in werkelijkheid meerdere methodes schuilgaan die uitgaan van verschillende benaderingen. De CBN voegt daar onmiddellijk aan toe dat deze verschillende LIFO-benaderingen toch fundamenteel hetzelfde doel nastreven namelijk om hoofdzakelijk in een periode van inflatie, een beter verband tot stand te brengen tussen de prijs van de verkochte goederen en de prijs voor de aanschaffing of de productie van deze goederen werd betaald (toepassing van het matching principe) teneinde louter inflatoire resultaten te vermijden (zie ook vorige paragraaf).

Zo is er naast de bij ons meest bekende LIFO-methode die van specifieke goederen uitgaat (*specific goods method*) met eenzelfde doelstelling voor ogen andere methodes ontwikkeld, monetaire methodes genoemd (*monetary LIFO – dollar value LIFO*) met verschillende variantes (*double extension method – link chain method*). De CBN geeft aan dat bij deze zogenaamde monetaire methodes de LIFO -benadering niet meer gericht is op de vaststelling van de specifieke goederen die geacht worden in voorraad te blijven en die bij de inventaris op hun werkelijke aanschaffingsprijs worden gewaardeerd, maar op de vaststelling, via een globale berekening op geïndexeerde basis, van de kostprijs tegen dewelke de opeenvolgende toevoegingen aan de voorraad worden geacht te hebben plaatsgevonden in vergelijking met een referteperiode.

est à noter que cet avis est limité au groupe cible spécifique des associations intercommunales et des régies communales et à la rubrique des immobilisations corporelles.

Référons-nous à un avis plus ancien encore : l'avis CNC 132-1 – Méthode LIFO du 1er décembre 1981 sur ce qu'il faut entendre par méthode LIFO afin de pouvoir appliquer l'article 3:21 AR CSA (ndlr conversion à la législation actuelle). Dans sa réponse, la CNC confirme que le concept LIFO englobe en réalité plusieurs méthodes basées sur des approches différentes. La CNC ajoute immédiatement que le concept LIFO recouvre diverses méthodes qui poursuivent fondamentalement le même but : mettre mieux en relation, principalement en période d'inflation, le prix des biens vendus et les coûts qu'il a fallu exposer pour l'acquisition ou la production des biens en cause (application du principe du « *matching* ») en vue d'éviter de dégager des résultats de simple inflation (voir également le paragraphe précédent).

En marge de la méthode LIFO portant sur des biens spécifiques (*specific goods method*), le même objectif a conduit à la mise en œuvre de méthodes dites « monétaires » (*monetary LIFO – dollar value LIFO*) avec diverses variantes (*double extension method – link chain method*). Dans ces méthodes monétaires, la CNC indique que l'approche LIFO porte non plus sur la détermination des biens spécifiques censés subsister en stocks et portés à l'inventaire à leur prix d'acquisition effectif, mais sur la détermination, via un calcul global à base indiciaire, du coût auquel les additions successives aux stocks par rapport à une période de référence sont censées avoir été opérées.

**IN TEGENSTELLING TOT HET
BELGISCH BOEKHOUDKUNDIG
REFERENTIESTELSEL
BEVATTEN DE IAS/IFRS EEN
SPECIFIEKE STANDAARD VOOR
HYPERINFLATIEBOEKHOUDING**

Tot slot concludeert de CBN de verschillende varianten van de LIFO-methode slechts toelaatbaar zijn in de mate waarin de door het besluit gestelde vereisten worden nageleefd, meer bepaald inzake het opvolgen en het afzonderlijk waarderen van specifieke goederen, dit wil zeggen van goederen met identieke juridische of technische kenmerken, en de mogelijke toetsing van de aanschaffingsprijs van deze goederen aan hun marktprijs.

B. Internationale Financiële Rapporteringsstandaarden (IAS/IFRS)

In tegenstelling tot het Belgisch boekhoudkundig referentiestelsel bevatten de Internationale Financiële Rapporteringsstandaarden een specifieke standaard – IAS 29 Financiële verslaggeving in economieën met hyperinflatie (hierna gebeurlijk “de standaard” genoemd). Zoals de titel van de standaard aangeeft, betreft de standaard de situatie van “hyperinflatie” wat onmiddellijk de vraag doet rijzen wanneer men zich in deze context bevindt en welke economieën daar momenteel onder vallen.

IAS 29 stelt dat de standaard hoort te worden toegepast door de entiteiten waarvan de functionele valuta de valuta is van een economie met hyperinflatie.

In april 2022, gaven *EY* en *Grant Thornton* een publicatie uit met de landen die werden beschouwd als landen met een functionele valuta van een economie met hyperinflatie zijnde Argentinië, Iran, Libanon, Zuid Soedan,

**CONTRAIREMENT AU
RÉFÉRENTIEL COMPTABLE
BELGE, LES IAS/IFRS
CONTIENNENT UNE
NORME SPÉCIFIQUE
POUR LA COMPTABILITÉ
D’HYPERINFLATION**

Enfin, la CNC conclut que l’admissibilité des diverses variantes de la méthode LIFO est subordonnée au respect des exigences de l’arrêté, notamment en matière de suivi et d’évaluation distincte des biens spécifiques, c’est à dire des biens ayant des caractéristiques juridiques ou techniques identiques, et de comparaison possible du prix d’acquisition de ceux-ci avec leur valeur de marché.

B. Normes internationales d’information financière (IAS/IFRS)

Contrairement au référentiel comptable belge, les Normes internationales d’information financière contiennent une norme spécifique – IAS 29 Information financière dans les économies hyperinflationnistes (ci-après dénommée « la norme »). Comme l’indique le titre de la norme, celle-ci concerne la situation d’« hyperinflation », ce qui soulève immédiatement la question de savoir quand on se trouve dans ce contexte et quelles économies en relèvent actuellement.

La norme IAS 29 doit être appliquée par les entités dont la monnaie fonctionnelle est la monnaie d’une économie hyperinflationniste.

En avril 2022, *EY* et *Grant Thornton* ont publié une liste des pays considérés comme ayant une monnaie fonctionnelle d’une économie hyperinflationniste, à savoir l’Argentine, l’Iran, le Liban, le Sud-Soudan, le Soudan, le Suriname,

Soedan, Suriname, Syrië¹⁴, Turkije, Venezuela, Yemen en Zimbabwe. Deze lijst werd in 2022, niet geheel onverwacht, aldus verder uitgebreid. Consoliderende entiteiten die alhoewel niet zelf gevestigd in een land met een economie met hyperinflatie maar wel met een "component" (entiteit) in deze landen, zullen aldus gebeurlijk voor het eerst hyperinflatie boekhouding moeten toepassen. De herwerking conform inflatieboekhouding dient te gebeuren voorafgaandelijk aan de opname in consolidatie en dus van de omrekening naar de functionele valuta van de consoliderende vennootschap. Desgevallend zal er evenwel geen herwerking van de vergelijkende periode dienen te gebeuren.¹⁵

In de verslagperiode waarin een entiteit het bestaan van hyperinflatie in de economie van haar functionele valuta constateert, terwijl deze economie in de voorgaande verslagperiode niet met hyperinflatie te kampen had, dient de entiteit de vereisten van IAS 29 toe te passen alsof de economie altijd met hyperinflatie te kampen heeft gehad. Wat tegen de historische kostprijs gewaardeerde niet-monetaire posten betreft, dient de openingsbalans van de entiteit aan het begin van de vroegste verslagperiode die in de jaarrekening wordt gepresenteerd, bijgevolg voor het effect van de inflatie te worden aangepast vanaf de datum waarop de activa werden verworven en de verplichtingen werden aangegaan tot de datum van de eindbalans van de verslagperiode.

De standaard geeft geen absolute drempel aan als benchmark voor haar toepassingsgebied en beschouwt dat de toepassing een kwestie van beoordeling is. Wel geeft de standaard een aantal criteria die echter geen exhaustieve opsomming zijn noch individueel of geaggregeerd absoluut bepalend maar een leidraad en aldus gehanteerd kunnen worden bij de feitelijke beoordeling. Een van deze criteria betreft de situatie waar het cumulatief inflatiepercentage over een periode

la Syrië¹⁴, la Turquie, le Venezuela, le Yémen et le Zimbabwe. Sans réelle surprise, cette liste s'est donc encore étoffée en 2022. Les entités consolidantes qui, bien que n'étant pas elles-mêmes situées dans un pays dont l'économie est hyperinflationniste, ont une « composante » (entité) dans ces pays peuvent donc devoir appliquer la comptabilité de l'hyperinflation pour la première fois. Le retraitement selon la comptabilité d'inflation doit être effectué avant l'inclusion dans la consolidation et donc de la conversion dans la monnaie fonctionnelle de la société consolidante. Le cas échéant, il ne faudra pas procéder à un retraitement de la période comparative.¹⁵

Pendant la période de *reporting* au cours de laquelle une entité identifie l'existence d'une hyperinflation dans l'économie de sa monnaie fonctionnelle, lorsque cette économie n'a pas connu d'hyperinflation lors de la période de *reporting* précédente, l'entité doit appliquer les dispositions de la norme IAS 29 comme si l'économie avait toujours connu une hyperinflation. Par conséquent, en ce qui concerne les éléments non monétaires évalués au coût historique, le bilan d'ouverture de l'entité au début de la période de *reporting* la plus ancienne présentée dans les comptes annuels doit être ajusté pour tenir compte de l'effet de l'inflation depuis la date d'acquisition des actifs et de création des passifs jusqu'à la date du bilan de clôture de la période de *reporting*.

La norme ne spécifie pas de seuil absolu comme référence pour son champ d'application et considère que l'application est une question de jugement. En revanche, elle fournit un certain nombre de critères qui ne sont toutefois pas une énumération exhaustive, et qui ne sont ni individuellement ni globalement déterminants de manière absolue, mais une ligne directrice et peuvent donc être utilisés dans l'évaluation proprement dite. L'un de ces critères concerne

14 Enkel opgenomen in de lijst van Grant Thornton.

15 IFRIC Update, maart 2022.

14 Uniquement reprises dans la liste de Grant Thornton.

15 IFRIC Mise à jour, mars 2022.

van drie jaar, de grens benadert of overstijgt van 100 %. Dit criterium wordt in de praktijk als een significante indicator beschouwd en is objectief bepaalbaar. Deze zelfde indicator stemt bovendien overeen met US GAAP waar deze beschouwd wordt als een "*bright line*"-grens.

De standaard stelt in haar toepassingsgebied, onomwonden dat het niet opportuun is om in een economie met hyperinflatie, de financiële positie van de onderneming te presenteren in de lokale valuta, zonder aanpassingen. In dergelijke situatie verliest de valuta-eenheid dermate snel haar waarde dat een vergelijking van de bedragen van transacties en andere gebeurtenissen die op verschillende tijdstippen plaatsvonden, zelfs binnen dezelfde verslagperiode misleidend is.

Conform de standaard moet de jaarrekening van een entiteit waarvan de functionele valuta, de valuta is van de economie met hyperinflatie, worden gepresenteerd in "termen van de maateenheid die aan het einde van de verslag periode wordt gebruikt". Dit geldt eveneens voor de overeenkomstige cijfers voor de voorgaande periode en alle informatie met betrekking tot vroegere perioden die aldus eveneens worden gepresenteerd in "termen van de maateenheid die aan het einde van de verslag periode wordt gebruikt".

Het resultaat op de netto monetaire positie wordt opgenomen in een afzonderlijke line-item van de resultatenrekening.

In essentie dienen conform de standaard volgende herwerkingen te gebeuren:

- principieel dienen balansbedragen die niet worden uitgedrukt in termen van de maateenheid die wordt gebruikt op rapporteringsdatum, worden aangepast door een algemene prijsindex toe te passen;

la situation dans laquelle le taux d'inflation cumulé sur une période de trois ans approche ou dépasse la limite de 100 %. En pratique, ce critère est considéré comme un indicateur significatif et est objectivement déterminable. En outre, ce même indicateur correspond aux US GAAP, où il est considéré comme une limite « *bright line* ».

Dans son champ d'application, la norme indique, sans équivoque, que dans une économie hyperinflationniste, il n'est pas approprié de présenter la situation financière de l'entreprise dans la monnaie locale sans ajustements. Dans une telle situation, l'unité monétaire perd sa valeur si rapidement que la comparaison de montants résultant de transactions et d'autres événements intervenus à des moments différents, même durant la même période de *reporting*, est trompeuse.

Conformément à la norme, les comptes annuels d'une entité dont la monnaie fonctionnelle est la monnaie de l'économie hyperinflationniste doivent être libellés « dans l'unité de mesure qui a cours à la fin de la période de référence ». Cela s'applique également aux chiffres correspondants de la période précédente et à toutes les informations relatives aux périodes antérieures, qui sont donc également libellés « dans l'unité de mesure qui a cours à la fin de la période de référence ».

Le résultat sur la position monétaire nette est comptabilisé dans un poste distinct du compte de résultat.

En substance, conformément à la norme, les retraitements suivants doivent être effectués :

- En principe, les montants figurant au bilan et qui ne sont pas libellés dans l'unité de mesure qui a cours à la date de *reporting* sont retraités en appliquant un indice général des prix.

- activa en verplichtingen die op basis van een overeenkomst zijn gekoppeld aan prijswijzigingen, zoals aan een index gekoppelde obligaties of leningen, worden aangepast conform die overeenkomst;
 - de niet-monetaire activa, zoals immateriële en materiële vaste activa, voorraden en evenals de niet-monetaire passiva die aan historische kostprijs vermeld worden in de balans van de activiteiten van de onderneming in economieën met hyperinflatie worden herwerkt gebruikmakend van inflatie-indexen. De resulterende correcties worden via de resultatenrekening geboekt en gepresenteerd als een specifieke post voor monetaire correcties voor hyperinflatie, onder financiële kosten en eventuele uitgestelde belastingen op dergelijke correcties;
 - sommige niet-monetaire activa worden op rapporteringsdatum gewaardeerd aan reële waarde of opbrengstwaarde; deze zijn aldus impliciet reeds herwerkt;
 - de monetaire posten zijnde liquide middelen en in geld te ontvangen of te betalen posten, worden niet aangepast omdat ze al zijn uitgedrukt in termen van de maateenheid die wordt gebruikt op rapporteringsdatum;
 - in de mate dat de herwerkingen aanleiding geven tot aanpassingen van de boekwaarden zonder dat de fiscale waarden wijzigen (wat het geval zal zijn), zullen deze herwerkingen aanleiding geven tot het erkennen van bijkomende latente belastingen dewelke conform IAS 12 zullen geboekt worden in het overzicht van gerealiseerde en niet-gerealiseerde resultaten; en
 - de kosten en opbrengsten in het overzicht van gerealiseerde en niet gerealiseerde resultaten worden doorgaans geboekt aan hun actuele waarde op transactiedatum. Inflatieboekhouding conform de standaarden vergt bijgevolg een aanpassing van alle bedragen aan de maateenheid die geldt op het einde van de verslagperiode door de algemene prijsindex die wordt weerhouden, toe te passen.
- Les actifs et les passifs liés par des accords prévoyant des changements de prix, tels que les prêts et les obligations indexés, sont ajustés selon ces accords.
 - Les actifs non monétaires tels que les immobilisations incorporelles et corporelles, les stocks ainsi que les passifs non monétaires inscrits au coût historique dans le bilan des opérations de la société dans les économies hyperinflationnistes sont retraités en utilisant les indices d'inflation. Les ajustements qui en résultent sont enregistrés dans le compte de résultat et présentés comme un poste spécifique d'ajustements monétaires pour l'hyperinflation, dans les charges financières et les éventuels impôts différés sur ces ajustements.
 - Certains actifs non monétaires sont évalués à la juste valeur ou à la valeur nette de réalisation à la date de *reporting* ; ils sont donc implicitement déjà retraités.
 - Les éléments monétaires, à savoir l'encaisse et la trésorerie à recevoir ou à payer, ne sont pas ajustés car ils sont déjà libellés dans l'unité de mesure utilisée à la date de *reporting*.
 - Dans la mesure où les retraitements donnent lieu à des ajustements des valeurs comptables sans modifier les valeurs fiscales (ce qui sera le cas), ces retraitements donneront lieu à la comptabilisation d'impôts différés supplémentaires qui seront comptabilisés dans l'état du résultat global conformément à la norme IAS 12.
 - Les charges et les produits figurant dans l'état du résultat global sont généralement comptabilisés à leur valeur actuelle à la date de la transaction. Par conséquent, la comptabilisation de l'inflation selon les normes exige d'ajuster tous les montants à l'unité de mesure en vigueur à la fin de la période de *reporting* en appliquant l'indice général des prix retenu.

Onverminderd de voormelde aanpassingen van niet-monetaire activa dewelke oorspronkelijk geboekt waren aan historische aanschaffingswaarde, dient men aandacht te blijven hebben voor mogelijke *impairment* ingevolge deze "herwaarderingen". Het valt immers niet uit te sluiten dat er aan waardering aan historische kost, geen *impairment* wordt geïdentificeerd, terwijl dit wel wordt vastgesteld na herwerking volgens hyperinflatieaccounting. Dit is het geval indien de geherwaardeerde waarde conform inflatieboekhouding, de toetsing met de "realiseerbare waarde" (*"recoverable amount"*), niet doorstaat.

In de Toelichting bij de geconsolideerde jaarrekening met toepassing van IAS 29, zal de gebruikte prijsindex worden vermeld evenals het niveau op de rapporteringsdatum. Ook de vermelding van de bewegingen van deze index tijdens de lopende en vorige verslagperiode zijn van belang voor een relevante interpretatie van de inflatieboekhouding door de gebruiker van de geconsolideerde jaarrekening.

Gezien we in België en de ons omringende landen nog ver verwijderd zijn van het toepassingsgebied van hyperinflatie boekhouding, is de meest voorkomende situatie deze waarbij de onderneming groepsentiteiten heeft in een land dat wel een hyperinflatie kent.

Het IFRIC maakt in dit verband enkele verduidelijkingen¹⁶. De buitenlandse dochteronderneming meteen valuta onderhevig aan hyperinflatie zal de noodzakelijke herwerkingen en omrekeningen kennen. In dit geval zullen de omrekeningsverschillen ingevolge de omrekening van de betrokken buitenlandse entiteit in de geconsolideerde financiële overzichten van de groep, geboekt worden in de staat van niet-gerealiseerde resultaten (*"Other Comprehensive Income (OCI)"*). Dit is onder de voorwaarde dat de combinatie van de herwerkingen en de omrekeningen aan de definitie van wisselkoersverschillen onder

Nonobstant les ajustements susmentionnés des actifs non monétaires initialement comptabilisés au coût d'acquisition historique, il convient de continuer à prêter attention à une éventuelle *dépréciation* résultant de ces « réévaluations ». En effet, il n'est pas exclu que, lors de l'évaluation au coût historique, aucune *dépréciation* ne soit identifiée, alors qu'elle l'est après le retraitement selon la comptabilité d'hyperinflation. C'est le cas si la valeur réévaluée conformément à la comptabilité d'inflation échoue au test par rapport au « montant recouvrable ».

Dans l'annexe aux comptes annuels consolidés appliquant la norme IAS 29, l'indice des prix utilisé sera indiqué ainsi que le niveau à la date de *reporting*. La divulgation des mouvements de cet indice au cours de la période de *reporting* actuelle et précédente est également importante pour une interprétation pertinente de la comptabilité de l'inflation par l'utilisateur des comptes annuels consolidés.

Étant donné qu'en Belgique et dans les pays limitrophes, nous sommes encore loin du champ d'application de la comptabilité de l'hyperinflation, la situation la plus courante est celle où l'entreprise a des entités du groupe dans un pays qui connaît l'hyperinflation.

L'IFRIC apporte quelques clarifications à cet égard¹⁶. La filiale étrangère dont la monnaie est sujette à l'hyperinflation devra procéder aux retraitements et conversions nécessaires. Dans ce cas, les écarts de conversion résultant de la conversion de l'entité étrangère concernée dans les états financiers consolidés du groupe seront comptabilisés dans l'état des autres éléments du résultat global (OCI, *Other Comprehensive Income*), à condition que la combinaison des retraitements et des conversions réponde à la définition des différences de change selon la norme IAS 21. *A contrario*, les retraitements sont comptabilisés dans les capitaux propres

16 IFRIC Update, maart 2020, Agenda paper 4A.

16 IFRIC Mise à jour, mars 2020, document de l'ordre du jour 4A.

IAS 21, beantwoordt. *A contrario*, worden de herwerkingen erkend onder het eigen vermogen ("*equity*"), conform IAS 29.25, terwijl enkel het omrekeningseffect geboekt wordt onder OCI.

Als belangrijk valt eveneens te noteren dat het IFRIC in hetzelfde *Agenda Paper*, bevestigt dat bij eerste toepassing van hyperinflatie boekhouding op een buitenlandse onderneming, de vergelijkende cijfers niet worden aangepast.

De lege ferenda

Problemen die zich niet stellen hoeven niet opgelost te worden. Enkelen zullen argumenteren dat het *good practice* kan zijn te anticiperen. Maar goed, deze discussie ter zijde latend, kunnen we ons zeker de vraag stellen naar het getrouwe beeld van de financiële rapportering van entiteiten met een valuta dewelke de valuta is van een economie met slechts een "hoge" inflatie (i.p.v. "hyperinflatie"), gezien hiervoor op heden geen toepassing van inflatieboekhouding is voorzien.

De IASB besliste om aan haar "*pipeline*", een haalbaarheidsstudie toe te voegen van beperkte reikwijdte ter beoordeling of het toepassingsgebied van IAS 29 dient uitgebreid te worden naar operaties/entiteiten in landen met een hoge inflatie. Het criterium voor hoge inflatie, zou voldaan worden wanneer het cumulatief inflatiepercentage over een periode van drie jaar, de grens benadert of overstijgt van 26 %.

In dit geval zou het lijstje van de consolidaties met toepassing van inflatieboekhouding conform IFRS, wel eens heel sterk kunnen toenemen...

Staat de auditor in de problematiek van door inflatie sterk gewijzigde omgevingsfactoren, aan de zijlijn?

Niets is minder waar!

(« *equity* ») conformément à IAS 29.25, alors que seul l'effet de conversion est comptabilisé dans les autres éléments du résultat global.

Il convient également de noter que dans le même document de l'ordre du jour, l'IFRIC confirme que, lorsque la comptabilité d'hyperinflation est appliquée pour la première fois à une société étrangère, les chiffres comparatifs ne sont pas ajustés.

De lege ferenda

Les problèmes qui ne se posent pas n'ont pas besoin d'être résolus. Certains diront qu'il peut être bon d'anticiper. Quoi qu'il en soit, en laissant cette discussion de côté, nous pouvons assurément nous interroger sur la fidélité de l'information financière des entités dont la monnaie est celle d'une économie qui ne connaît qu'une inflation « élevée » (et non une « hyperinflation »), étant donné qu'aucune application de la comptabilité d'inflation n'a été prévue à ce jour.

L'IASB a décidé d'ajouter à son « *pipeline* » une étude de faisabilité de portée limitée pour évaluer si le champ d'application de la norme IAS 29 devrait être étendu aux opérations/entités dans les pays à inflation élevée. Le critère concernant une inflation élevée serait rempli lorsque le taux d'inflation cumulé sur une période de trois ans approche ou dépasse la limite de 26 %.

Dans ce cas, la liste des consolidations avec application de la comptabilité d'inflation conformément aux IFRS pourrait très bien s'allonger considérablement ...

L'auditeur n'est-il qu'un spectateur passif face aux facteurs environnementaux qui ont changé de manière significative en raison de l'inflation ?

Rien n'est moins vrai !

DE GEVOLGEN VAN INFLATIE,
NA JAREN LANG TERUG
VAN WEG GEWEEST, GEVEN
ONTEGENSPREKELIJK AAN
DAT DE ONDERNEMINGEN
HIERDOOR IN EEN MEER
RISICOVOLLE OMGEVING ZIJN
TERECHTGEKOMEN.

De gevolgen van inflatie, na jaren lang terug van weg geweest, geven ontegensprekelijk aan dat de ondernemingen hierdoor in een meer risicovolle omgeving zijn terechtgekomen. De vraag stelt zich dan ook welke de risico's zijn met betrekking tot de activiteiten en het businessmodel van de onderneming, haar bedrijfs- en financiële resultaten en tot slot, de vertaling ervan in de financiële rapportering zowel op het vlak van de financiële overzichten als op het vlak van de Toelichtingen, met inbegrip van de kwalitatieve informatie.

Vooreerst, is het essentieel om de risico's voor de onderneming ingevolge de stijgende inflatie, in kaart te brengen. Uiteraard is een bespreking met het management en het bestuursorgaan hiertoe essentieel. Tevens mogen we hierbij niet uit het oog verliezen dat de meeste organisaties geen of weinig ervaring zullen hebben met een omgeving die gekenmerkt wordt door stijgende inflatie. Een grondig gesprek met het management aangaande hun verwachtingen en actieplan als antwoord evenals de analyse aangaande de diverse potentiële impacten van de gewijzigde context waarbinnen de onderneming zich verder dient te ontwikkelen, is aan de orde.

Zoals ISA 315 Herzien 'Risico's op een afwijking van materieel belang identificeren en inschatten' benadrukt, dient de auditor inzicht te verwerven in het risico-inschattingsproces van de entiteit zijnde haar processen inzake het identificeren

LES CONSÉQUENCES DE
L'INFLATION APRÈS DES ANNÉES
D'ABSENCE MONTRENT
INDÉNIABLEMENT QUE LES
ENTREPRISES SE SONT DE CE
FAIT RETROUVÉES DANS UN
ENVIRONNEMENT PLUS RISQUÉ.

Les conséquences de l'inflation après des années d'absence montrent indéniablement que les entreprises se sont de ce fait retrouvées dans un environnement plus risqué. La question se pose donc de savoir quels sont les risques liés aux activités et au modèle économique de l'entreprise, à ses résultats commerciaux et financiers et, enfin, à leur traduction dans l'information financière tant au niveau des états financiers qu'au niveau des Annexes y compris les informations qualitatives.

Tout d'abord, il est essentiel d'identifier les risques encourus par l'entreprise en raison de la hausse de l'inflation. Il va sans dire qu'une discussion avec la direction et l'organe d'administration est essentielle à cette fin. Il ne faut pas non plus perdre de vue que la plupart des organisations n'auront que peu ou pas d'expérience d'un environnement caractérisé par une inflation croissante. Une discussion approfondie avec la direction sur ses attentes et son plan d'action en réponse ainsi que l'analyse des différents impacts potentiels du contexte modifié dans lequel l'entreprise doit continuer à se développer sont de mise.

Comme le souligne la norme ISA 315 révisée « Identification et évaluation des risques d'anomalies significatives », l'auditeur doit comprendre le processus d'évaluation des risques de l'entité, à savoir ses processus

van de bedrijfsrisico's ingevolge de stijgende inflatie die relevant zijn voor de financiële verslaggeving, het inschatten van de significantie van die risico's en het inspelen op die risico's.

Het is duidelijk dat de impact van de stijgende inflatie in het licht van voorgaande, reeds in de planningsfase een essentiële factor is bij de inschatting van de risico's en de invloed van deze laatste op de auditwerkzaamheden conform ISA 330.¹⁷ en aldus een specifiek agendapunt uitmaakt van de *"Engagement Team Planning-meeting"*.

De identificatie van de risico's ingevolge de stijgende inflatie dient ook ingeschat te worden vanuit de invalshoek van ISA 240¹⁸. *"Professional scepticism"*, weliswaar een attitude die de auditor doorheen het integrale auditproces aan de dag legt, verdient desalniettemin in het kader van deze bespreking van de risicobeoordeling ingevolge stijgende inflatie, bijzondere aandacht. De risico's op fraude komen vanuit twee invalshoeken. Enerzijds desgevallend druk op het management en op het bestuursorgaan betreffende het behalen van *Key Performance Indicators* weze het omdat deze verbonden zijn aan bonussen, promoties of het voorwerp zijn van verwachtingen door analisten en investeerders bij beursgenoteerde vennootschappen. Anderzijds desgevallend verleidingen die ontstaan bij het personeel dat extra druk ervaart door dalende koopkracht ingevolge sterke prijsstijgingen die zich niet in het minst aftekenen in een aantal basisproducten zoals energie en voeding. Dit, gecombineerd met besparingen op indirecte kosten (*"overhead"*) zoals interne controles, *oversight*, afdankingen, enz. zet de deur iets meer open voor frauduleuze acties en transacties. Het valt aldus niet uit te sluiten dat de factoren van de *"fraud-triangle"*, druk,

d'identification des risques d'entreprise liés à l'augmentation de l'inflation pertinents pour l'information financière, l'estimation de l'importance de ces risques et la réponse à ces risques.

Il est clair, à la lumière de ce qui précède, que l'impact de la hausse de l'inflation est un facteur essentiel dans l'évaluation des risques et de l'impact de cette dernière sur le travail d'audit conformément à la norme ISA 330¹⁷ dès la phase de planification et constitue donc un point spécifique de l'ordre du jour de la « *réunion de planification de l'équipe de mission* ».

L'identification des risques dus à la hausse de l'inflation doit également être estimée du point de vue de la norme ISA 240¹⁸. Le « *scepticisme professionnel* », bien qu'il s'agisse d'une attitude affichée par l'auditeur tout au long du processus d'audit intégral, mérite néanmoins une attention particulière dans le cadre de cette discussion sur l'évaluation des risques liés à la hausse de l'inflation. Les risques de fraude sont de deux ordres. Il y a, d'une part, la pression exercée sur la direction et sur l'organe d'administration par rapport à l'atteinte des *indicateurs clés de performance*, que ce soit parce qu'ils sont liés à des primes, à des promotions ou parce qu'ils font l'objet d'attentes de la part des analystes et des investisseurs dans les sociétés cotées. D'autre part, des tentations apparaissent pour le personnel qui subit une pression supplémentaire liée à la baisse du pouvoir d'achat résultant de fortes augmentations de prix, notamment pour certains produits de base comme l'énergie et les denrées alimentaires. Ceci, combiné aux économies sur les coûts indirects (« *overheads* »), tels que les contrôles internes, la *surveillance*, les licenciements..., ouvre un peu plus la porte aux actions et transactions frauduleuses. Il n'est donc pas exclu que les facteurs du « *triangle de la fraude* », à savoir

17 ISA 330 'Inspelen door de auditor op de ingeschatte risico's'.

18 ISA 240 'Verantwoordelijkheden van de auditor met betrekking tot fraude in het kader van een controle van financiële overzichten'.

17 Norme ISA 330 « Réponses de l'auditeur aux risques évalués ».

18 Norme ISA 240 « Responsabilités de l'auditeur en matière de fraude lors d'un audit d'états financiers ».

gelegenheid en rationalisatie, een duwtje in de rug krijgen.

De impact van de directe en indirecte gevolgen van de stijgende inflatie kan zeer sterk verschillen in functie van de sector waarin de onderneming actief is, haar kostenstructuur (bv. energie-intensief, afhankelijkheid van schaarse middelen, importgeoriënteerd, financieringsstructuur), de sensitiviteit van de omzet voor consumentenkoopkracht en de daar niet los van staande prijselasticiteit, enz.).

Specifieke aandachtspunten voor de auditor

A. Omzetcyclus

De auditor zal een kritische analyse maken van de prijsstructuur van de onderneming zoals vaste-prijsverkoopcontracten waardoor prijsstijgingen niet kunnen doorgerekend worden terwijl de kostenstructuur wel onderhevig is aan significante prijsstijgingen. In dit verband zal ook de kostprijs van personeel, versterkt door de automatische indexering die we in België kennen voor een grote laag van de werknemers, voor personeelintensieve ondernemingen een aanzienlijke kostenverhoging betekenen. Ook een mismatch tussen bijvoorbeeld aankopen in een vreemde valuta dewelke geapprecieerd is ten opzichte van de Euro zoals de USD terwijl de verkopen niet in dezelfde valuta gerealiseerd worden, dient geanalyseerd te worden in het licht van de termijneffecten. De marges kunnen door voorgaande elementen sterk onder druk komen of zelfs negatief worden. Voornamelijk in het geval van langetermijnovereenkomsten kan er een verhoogd risico ontstaan op ongunstige contracten, (zogenoemde "*onerous contracts*") waardoor waardeverminderingen op voorraden (bestellingen in uitvoering) of voorzieningen zich opdringen.

De aantasting van de koopkracht van de consument kan een uitgesproken gedragswijziging teweegbrengen waarmee

la pression, l'opportunité et la rationalisation, s'aggravent.

L'impact des conséquences directes et indirectes d'une hausse de l'inflation peut varier très sensiblement en fonction du secteur d'activité de l'entreprise, de sa structure de coûts (par exemple forte intensité énergétique, dépendance à l'égard de ressources rares, orientation vers les importations, structure de financement), de la sensibilité des ventes au pouvoir d'achat des consommateurs et de l'élasticité des prix qui y est indissociable.

Points d'attention spécifiques pour l'auditeur

A. Cycle du chiffre d'affaires

L'auditeur procédera à une analyse critique de la structure de prix de l'entreprise, comme les contrats de vente à prix fixe qui empêchent la répercussion des hausses de prix, alors que la structure des coûts est soumise à des hausses de prix importantes. Dans ce contexte, le coût du personnel, renforcé par l'indexation automatique que nous connaissons en Belgique pour une large frange de salariés, se traduira également par une augmentation significative des coûts pour les entreprises à forte intensité de personnel. De même, un décalage entre, par exemple, des achats dans une devise étrangère qui s'apprécie par rapport à l'euro, comme le dollar américain, alors que les ventes ne sont pas réalisées dans la même devise, doit être analysé à la lumière des effets à terme. Les marges peuvent subir une forte pression ou même devenir négatives en raison des éléments précédents. Les contrats à long terme, en particulier, peuvent donner lieu à un risque accru de contrats défavorables (appelés « *contrats onéreux* ») pouvant entraîner des réductions de valeur sur stocks (commandes en cours) ou des provisions.

L'érosion du pouvoir d'achat des consommateurs peut déclencher un changement de comportement prononcé dont les entreprises

ondernemingen dienen rekening te houden met betrekking tot de verwachte evolutie van hun omzet.

De onderneming zal ook bij de waardering van haar openstaande klantenvorderingen, de gevoeligheid voor de directe en indirecte gevolgen van de inflatiecontext op hun solvabiliteit en liquiditeit beoordelen. De auditor zal ook inzicht verwerven in de (aangepaste) processen van de onderneming om te anticiperen op deze risico's.

B. Waardeverminderingen (*Impairments*)

De analyse inzake de noodzakelijkheid van de erkenning van waardeverminderingen vergt inschattingen van het management.

De projecties van omzet en kosten, alsmede de componenten van de weerhouden *Weighted Average Cost of Capital* (WACC) en de onderliggende veronderstellingen bij *impairment testing* dienen bijgestuurd te worden om rekening te houden met de veranderde context. Dit speelt op diverse rubrieken van de financiële overzichten zoals goodwill, immateriële vaste activa, deelnemingen, financiële instrumenten.

Tevens verwijzen we in het kader van de analyse van *impairments* naar het aandachtspunt inzake *going concern*.

C. Vorderingen en schulden (niet commerciële)

De verdisconteringsvoet bij lange termijn vorderingen en verplichtingen zoals leningen, financiële leasingovereenkomsten en *post employment benefits* evenals de *fair value*-waarderingen (onder IFRS) bevatten diverse assumpties met onder meer inflatiepercentages. De huidige fluctuaties en onzekerheden maken zo getrouw mogelijke inschattingen van het management extra moeilijk.

doivent tenir compte dans l'évolution prévue de leur chiffre d'affaires.

Lors de la valorisation de ses créances clients en cours, l'entreprise évaluera également la sensibilité aux conséquences directes et indirectes de l'environnement inflationniste sur leur solvabilité et leur liquidité. L'auditeur pourra également se faire une idée des processus (adaptés) de l'entreprise pour anticiper ces risques.

B. Réductions de valeur (*Impairments*)

L'analyse de la nécessité de comptabiliser des réductions de valeur nécessite des estimations de la part de la direction.

Les projections de chiffre d'affaires et de coûts, ainsi que les composantes du *Weighted Average Cost of Capital* (WACC) retenu et les hypothèses sous-jacentes des tests de réduction de valeur doivent être ajustées pour refléter le changement de contexte. Cela joue sur différentes rubriques des états financiers comme le *goodwill*, les immobilisations incorporelles, les participations et les instruments financiers.

Nous faisons également référence à l'accent mis sur la continuité d'exploitation dans le contexte de l'analyse des réductions de valeur.

C. Créances et dettes (non commerciales)

Le taux d'actualisation des créances et des dettes à long terme, telles que les prêts, les contrats de *leasing* financier et les avantages postérieurs à l'emploi, ainsi que les évaluations de la juste valeur (selon les normes IFRS) comprennent diverses hypothèses, dont les taux d'inflation. Les fluctuations et les incertitudes actuelles rendent particulièrement difficile l'établissement d'estimations aussi fidèles que possible par la direction.

Het zal noodzakelijk zijn om de impact van de stijgende rentevoeten als gevolg van de maatregelen van de centrale banken om inflatie tegen te gaan, na te gaan in functie van de financieringsstructuur van de onderneming. De overwegingen die de auditor tijdens zijn werkzaamheden zal maken, betreffen de voorwaarden waaraan de financieringen zijn aangegaan; vaste of variabele intrest. Bij vaste intrest zal zich de vraag stellen op het ogenblik dat de termijn van vaste intrest teneinde komt, welke impact de gestegen intrest op de herfinancieringskost zal hebben en of de *debt service*-capaciteit aangetast wordt.

De auditor zal eveneens het verhoogd risico beoordelen van de directe en indirecte impact van de stijgende inflatie op het niet respecteren van de convenanten, ...

D. Going concern

Het perspectief van continuïteit hetwelk als basisprincipe wordt gehanteerd bij de opstelling van de financiële overzichten, is het voorwerp van een voortdurende aandacht en beoordeling. Evenwel zal in het licht van voorgaande impacten en risico's het *going concern*-risico "*an sich*", voor meerdere bedrijven of bedrijfsafdelingen toenemen.

Nouriel ROUBINI stelt het in een interview¹⁹ duidelijk dat de inspanningen die resulteren uit de monetaire politiek om de inflatie af te remmen zowel een economische als financiële crash zullen veroorzaken met als gevolg een enorme druk om opnieuw over te gaan tot een versoepeling met het risico van een permanent hoge inflatie. Het afglijden naar een diepsnijdende crisis is reëel. Recente gebeurtenissen wijzen op een sterke druk op de marges, al dan niet tijdelijke sluitingen van bedrijven of bedrijfsafdelingen en een toenemend aantal faillissementen.

¹⁹ Interview van Nouriel ROUBINI met *Project Syndicate*, online gepubliceerd op 15 november 2020, getiteld "*Nouriel Roubini Says more...*" en consulteerbaar op <https://www.project-syndicate.org/onpoint/interview-nouriel-roubini-stagflation-debt-crisis-crypto-china-2022-11>.

Il sera nécessaire de considérer l'impact de la hausse des taux d'intérêt résultant des mesures anti-inflationnistes des banques centrales en fonction de la structure de financement de l'entreprise. Les considérations que l'auditeur fera au cours de ses activités concernent les conditions dans lesquelles les financements ont été contractés ; intérêt fixe ou variable. Dans le cas d'un intérêt fixe, la question se posera de savoir, au moment où la période d'intérêt fixe prendra fin, quel sera l'impact de l'augmentation des intérêts sur le coût de refinancement et si la capacité de service de la dette s'en trouvera affectée.

L'auditeur évaluera également le risque accru de l'impact direct et indirect de la hausse de l'inflation sur le non-respect des engagements.

D. Going concern

La perspective de continuité d'exploitation, qui est utilisée comme principe de base dans la préparation des états financiers, fait l'objet d'une attention et d'une évaluation continues. Toutefois, à la lumière des impacts et des risques précédents, le risque de continuité d'exploitation en soi augmentera pour plusieurs entreprises ou unités commerciales.

Nouriel ROUBINI l'affirme clairement dans un entretien¹⁹ : les efforts résultant de la politique monétaire pour juguler l'inflation provoqueront un krach économique et financier, ce qui entraînera une pression énorme pour passer à un nouvel assouplissement avec le risque d'une inflation élevée permanente. Le glissement vers une crise profonde est réel. Les événements récents indiquent une forte pression sur les marges, des fermetures, temporaires ou non, d'entreprises ou de divisions commerciales et un nombre croissant de faillites.

¹⁹ Entretien de Nouriel ROUBINI avec *Project Syndicate*, publié en ligne le 15 novembre 2020, intitulé « *Nouriel Roubini Says more...* » et disponible à l'adresse suivante : <https://www.project-syndicate.org/onpoint/interview-nouriel-roubini-stagflation-debt-crisis-crypto-china-2022-11>.

Het komt in eerste instantie aan het bestuursorgaan toe om bij het opstellen van de financiële overzichten een beoordeling te maken van zijn mogelijkheid om de continuïteit te handhaven en de daarop betrekking hebbende toelichtingen op te nemen. Dit vraagt cruciale en moeilijke inschattingen die afhankelijk zijn van de graad van onzekerheid van de omgevingsfactoren die in overweging worden genomen, de complexiteit van de organisatie en de interferentie daarvan met de omgevingsfactoren. Ook de beoordeling van gebeurtenissen en evoluties na balansdatum en de kwalificatie ervan als *“adjusting”* of *“disclosing”* zijn van belang voor de inschattingen van de *going concern* en het getrouwe beeld.

Dat de ondernemingen of bedrijfsafdelingen door de directe en indirecte gevolgen van inflatie daadwerkelijk in moeilijkheden kunnen komen, wordt geïllustreerd door recente persartikels dienaangaande. We refereren naar de koppen “Hoge energieprijzen zetten 41.000 werknemers thuis”²⁰, “Unilin legt fabriek met 1.100 werknemers drie weken stil”²¹, “Alarmbellen in bedrijfsleven klinken almaar luider – De faillissementscijfers blijven stijgen”²², “Ook tijdelijke werkloosheid bij *Aluminium Duffel*”²³, e.d. De auditor zal, rekening houdende met de gewijzigde omgevingsfactoren, de beoordeling van de continuïteit die in eerste instantie door het management is gebeurd, op zijn beurt evalueren en de volledigheid en consistentie van de relevante informatie afstemmen met deze waarover hij kennis heeft vanuit de uitoefening van zijn mandaat. Tijdens de uitvoering van zijn werkzaamheden inzake beoordeling van de continuïteit, zal hij de voorzieningen van ISA 570 Herzien ‘Continuïteit’ toepassen.

In groepsstructuren is het voor de auditor van een entiteit binnen de groep van belang inzicht te verwerven in de toestand van de groep in zijn

Il incombe avant tout à l’organe d’administration lors de la préparation des états financiers, d’évaluer sa capacité à poursuivre son activité et de fournir les explications correspondantes. Cela nécessite des évaluations cruciales et difficiles qui dépendent du degré d’incertitude des facteurs environnementaux considérés, de la complexité de l’organisation et de son interférence avec les facteurs environnementaux. L’évaluation des événements et des développements survenus après la date de clôture et leur qualification en tant qu’« ajustements » ou « informations » sont également importants pour les estimations de la continuité d’exploitation et de l’image fidèle.

Des articles de presse récents sur le sujet illustrent le fait que les effets directs et indirects de l’inflation peuvent réellement mettre en difficulté des entreprises ou des divisions commerciales. Nous nous référons aux titres « Les prix élevés de l’énergie mettent 41.000 salariés au chômage »²⁰, « Unilin met une usine de 1.100 salariés à l’arrêt pendant trois semaines »²¹, « Les sonnettes d’alarme dans le monde économique ne cessent de retentir – Les chiffres des faillites continuent d’augmenter »²², « *Aluminium Duffel* connaît également le chômage temporaire »²³, etc. En tenant compte des facteurs environnementaux modifiés, l’auditeur évaluera à son tour l’appréciation de la continuité faite initialement par la direction et rapprochera l’exhaustivité et la cohérence des informations pertinentes de celles dont il a connaissance dans l’exercice de son mandat. Lors de la réalisation de ses activités d’évaluation de la continuité, il appliquera les dispositions de la norme ISA 570 Révisée « Continuité de l’exploitation ».

Dans les structures de groupe, il est important que l’auditeur d’une entité au sein du groupe comprenne la situation du groupe dans

20 Bart HAECK in *De Tijd*, 31 oktober 2022.

21 Tom MICHIELSEN en Nico SCHOOF in *De Tijd*, 1 november 2022.

22 Bart HAECK in *De Tijd*, 2 november 2022.

23 Bert BROENS in *De Tijd*, 4 november 2022.

20 Bart HAECK dans *De Tijd*, 31 octobre 2022.

21 Tom MICHIELSEN et Nico SCHOOF dans *De Tijd*, 1er novembre 2022.

22 Bart HAECK dans *De Tijd*, 2 novembre 2022.

23 Bert BROENS dans *De Tijd*, 4 novembre 2022.

geheel en de mogelijke afstraling van de risico's op de betrokken entiteit en de consequenties ervan. Het belang van een volledig inzicht in de borgstellingen door de entiteit ten gunste van andere groepsondernemingen (wat gebeurlijk niet direct valt af te leiden uit de bankconfirmaties van de betrokken entiteit) en desgevallend het bestaan en de modaliteiten van een cashpoolingsysteem, is cruciaal.

E. Toelichtingen bij de financiële overzichten

Gezien voorgaande opsomming van aandachtspunten, die niet als exhaustief mogen beschouwd worden, is de Toelichting inzake de directe en indirecte invloeden van de inflatie van essentieel belang voor het getrouwe beeld van de financiële overzichten.

De fluctuaties van de inflatiepercentages, de verhoogde onzekerheid betreffende de weerhouden assumpties en projecties strekken er toe dat het voor de belanghebbenden van de financiële overzichten noodzakelijk is om een goed inzicht te verkrijgen in de sensitiviteit van de weerhouden assumpties. De Toelichtingen zullen dit inzicht moeten aanreiken door relevante sensitiviteitsanalyses op te nemen. We durven te stellen dat dit niet enkel geldt voor financiële overzichten die worden opgesteld onder het referentiestelsel van de Internationale Rapporteringsstandaarden (IFRS) maar eveneens onder het Belgisch boekhoudkundig referentiestelsel. Een sensitiviteitsanalyse met betrekking tot assumpties die inflatiegevoelig zijn en die een materiële impact hebben is essentieel bij het nastreven van het "getrouwe beeld". De auditor zal eveneens de relevantie van de vergelijkende cijfers beoordelen en desgevallend de noodzaak om dit toe te lichten, met de bedrijfsleiding bespreken teneinde de juiste inzichten te verschaffen aan de gebruiker van de jaarrekening.

son ensemble ainsi que la propagation possible des risques à l'entité concernée et leurs conséquences. Il est essentiel de bien comprendre les garanties de l'entité en faveur d'autres entreprises du groupe (qui peuvent ne pas être directement déduites des confirmations bancaires de l'entité) et, le cas échéant, l'existence et les modalités d'un système de mise en commun de la trésorerie.

E. Annexes aux états financiers

Compte tenu de la liste précédente des points d'attention, qui ne doit pas être considérée comme exhaustive, l'explication sur les influences directes et indirectes de l'inflation est essentielle pour l'image fidèle des états financiers.

Les fluctuations des taux d'inflation, l'incertitude accrue concernant les hypothèses et les projections retenues signifient qu'il est nécessaire, pour les parties prenantes des états financiers, d'avoir une bonne compréhension de la sensibilité des hypothèses retenues. Les Annexes devront fournir cet éclairage en incluant des analyses de sensibilité pertinentes. Nous nous risquons à dire que cela s'applique non seulement aux états financiers préparés selon le référentiel des Normes internationales d'information financière (IFRS), mais aussi selon le référentiel comptable belge. Une analyse de sensibilité concernant les hypothèses qui sont sensibles à l'inflation et qui ont un impact significatif est essentielle dans la recherche de l'« image fidèle ». L'auditeur évaluera également la pertinence des chiffres comparatifs et, le cas échéant, discutera avec la direction de l'entreprise de la nécessité d'apporter des éclaircissements afin de fournir un éclairage approprié à l'utilisateur des comptes annuels.

IN TEGENSTELLING TOT DE
INTERNATIONALE FINANCIËLE
RAPPORTERINGSSTANDAARDEN
(IAS/IFRS) HEEFT HET
BELGISCH BOEKHOUDKUNDIG
REFERENTIESTELSEL GEEN
EXPLICIETE BEPALINGEN VOOR
HET VOEREN VAN EEN (HYPER)
INFLATIEBOEKHOUDING.

CONTRAIREMENT AUX
NORMES INTERNATIONALES
D'INFORMATION FINANCIÈRE
(NORMES IFRS), LE RÉFÉRENTIEL
COMPTABLE BELGE NE
PRÉVOIT PAS DE DISPOSITIONS
EXPLICITES POUR TENIR UNE
COMPTABILITÉ DE L'(HYPER)
INFLATION.

Besluit

De context van stijgende inflatie waarin we ons momenteel bevinden is voor vele ondernemingen niet eerder gezien en creëert heel wat onzekerheden door de ingrijpende impact op zowel directe als indirecte wijze.

De ondernemingen staan voor een grote uitdaging om deze onzekerheden te kanaliseren en te beheersen en de gepaste maatregelen te nemen die desgevallend zeer ingrijpend kunnen zijn en het businessmodel hertekenen. Stijgende grondstoffen-, energie-, hulpgoederen- en voedselprijzen, wijzigend consumentengedrag, stijgende rentevoeten, stijgende personeelskosten en een gedeprecieerde Euro ten aanzien van de USD, enz. nopen tot een herdefiniëring en/of inschatting van de bedrijfsrisico's.

Deze veranderde context zal de auditor zijn werkzaamheden beïnvloeden, startende van de risico-inschatting tijdens de planningsfase doorheen het volledige auditproces. Hij zal tijdens het huidige boekjaar nieuwe risico's identificeren dewelke andere aandachtspunten, procedures en antwoorden zullen voortbrengen.

In tegenstelling tot de Internationale Financiële rapporteringsstandaarden (IAS/IFRS) heeft het Belgisch boekhoudkundig referentiestelsel

Conclusion

Le contexte de hausse de l'inflation dans lequel nous nous trouvons actuellement est sans précédent pour de nombreuses entreprises et crée beaucoup d'incertitudes en raison de l'impact profond, tant direct qu'indirect.

Les entreprises sont confrontées à un enjeu majeur pour canaliser et gérer ces incertitudes et prendre les mesures appropriées, qui peuvent être très radicales le cas échéant, et conduire à repenser le modèle d'entreprise. La hausse des prix des matières premières, de l'énergie, des produits de première nécessité et des denrées alimentaires, l'évolution du comportement des consommateurs, la hausse des taux d'intérêt, la hausse des charges de personnel et la dépréciation de l'euro par rapport au dollar, etc. nécessitent une redéfinition et/ou une évaluation des risques opérationnels.

Ce nouveau contexte influencera le travail de l'auditeur depuis l'évaluation des risques pendant la phase de planification jusqu'à l'ensemble du processus d'audit. Il identifiera de nouveaux risques au cours de l'exercice en cours, qui généreront d'autres points d'attention, procédures et réponses.

Contrairement aux normes internationales d'information financière (normes IFRS), le référentiel comptable belge ne prévoit pas

geen expliciete bepalingen voor het voeren van een (hyper)inflatieboekhouding. In de laatste decennia diende de noodzaak zich nooit aan, maar ook volgens de drempels zoals bepaald door IFRS voor de toepassing van hyperinflatieboekhouding is dit op heden nog ver van ons bed. De vraag dient zich evenwel aan of de boekhoudkundige referentiestelsels geen bepalingen dienen te voorzien (zowel op kwantitatief als op kwalitatief vlak) voor periodes van hoge inflatie, (die niet als dusdanig als “hyperinflatie” wordt beschouwd) om de leesbaarheid, inzichten en het getrouwe beeld in een dergelijke context te verhogen. Hoe dan ook, bij gebreke hiervan zijn er desalniettemin, diverse handvaten zowel in de boekhoudkundige referentiestelsels, en niet het minst het algemeen principe van het getrouwe beeld, als in de internationale auditstandaarden om de uitdagingen van de onzekere context en effecten van inflatie op een zo gepast mogelijke wijze te vertalen in de financiële rapportering.

Optimisme is een drijvende kracht in denken en handelen, maar realisme mag nooit ver weg zijn. Wanneer we de visie lezen van economen, dan kunnen we er niet omheen dat volgens menige onder hen de komende jaren niet rooskleurig zullen zijn. De auditor zal zeer aandachtig zijn voor de aspecten van *going concern* en de beoordeling hiervan door de bedrijfsleiding.

Het correct onderscheiden en vervullen van de rol en verantwoordelijkheden van het bestuursorgaan en management enerzijds en van de auditor anderzijds, zullen deze uitdaging, in het belang van de gebruikers van de financiële rapportering en in het belang van het maatschappelijk vertrouwen, op professioneel gepaste wijze aangaan.

de dispositions explicites pour tenir une comptabilité de l’(hyper)inflation. Au cours des dernières décennies, le besoin ne s’est jamais présenté, mais même selon les seuils fixés par les normes IFRS pour l’application de la comptabilité de l’hyperinflation, c’est encore loin de nos préoccupations aujourd’hui. Toutefois, la question se pose de savoir si les référentiels comptables ne devraient pas prévoir des dispositions (tant quantitatives que qualitatives) pour les périodes de forte inflation (qui n’est pas considérée comme « hyperinflation » en tant que telle) afin d’accroître la lisibilité, la connaissance et l’image fidèle dans un tel contexte. Quoiqu’il en soit, en l’absence de ces dispositions, il existe néanmoins divers points de référence, tant dans les référentiels comptables, notamment le principe général de l’image fidèle, que dans les normes internationales d’audit, pour refléter au mieux les enjeux du contexte incertain et les impacts de l’inflation dans l’information financière.

L’optimisme est un moteur de réflexion et d’action, mais le réalisme ne doit jamais être loin. Lorsque nous lisons la vision des économistes, nous ne pouvons ignorer le fait que, selon nombre d’entre eux, les années à venir ne seront pas roses. L’auditeur portera une attention particulière aux aspects de continuité d’exploitation et à leur évaluation par la direction.

Distinguer et remplir correctement les rôles et responsabilités de l’organe d’administration et de la direction, d’une part, et de l’auditeur, d’autre part, permettra de relever ce défi d’une manière professionnellement appropriée, dans l’intérêt des utilisateurs de l’information financière et dans l’intérêt de la confiance sociale.

Summary

The context of rising inflation in which we find ourselves today is unprecedented for many companies and creates a lot of uncertainties due to its far-reaching impact, both directly and indirectly.

Companies are facing a major challenge in channelling and managing these uncertainties and taking the appropriate measures, which can be very far-reaching, where appropriate, and reshape the business model. Rising commodity prices, energy prices, relief assets prices and food prices, changing consumer behaviour, rising interest rates, rising personnel costs and a depreciated Euro against the USD, etc. call for a redefinition and/or assessment of business risks.

This changed context will influence the auditor's work starting from the risk assessment during the planning phase throughout the entire audit process. During the current financial year, he will identify new risks which will generate other considerations, procedures and responses.

Unlike the International Financial Reporting Standards (IFRS), the Belgian financial reporting framework has no explicit provisions for (hyper-)inflation accounting. In recent decades, the need has never arisen, but even according to the thresholds as set

by IFRS for the application of hyperinflation accounting, this is still far from our concerns today. However, the question arises whether financial reporting frameworks should not provide for provisions (both quantitative and qualitative) for periods of high inflation (which is not considered 'hyperinflation' as such) to improve the readability, understanding and true and fair view in such a context. In any case, in the absence of these provisions, there are nevertheless various points of reference both in the financial reporting frameworks, including the general principle of a true and fair view, and in the International Standards on Auditing (ISAs) to best reflect the challenges of the uncertain context and the impact of inflation in financial reporting.

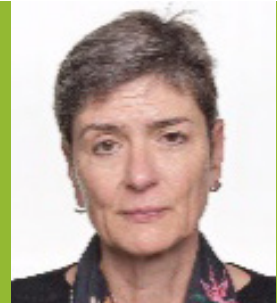
Optimism is a catalyst for reflection and action, but realism must never be far away. When we read the economists' vision, we cannot ignore the fact that, according to many of them, the coming years will not be rosy. The auditor will be very attentive to the going concern aspects and their assessment by management.

Correctly distinguishing and fulfilling the role and responsibilities of the administrative body and management, on the one hand, and the auditor, on the other hand, will meet this challenge in a professionally appropriate manner, in the interest of the users of financial reporting and in the interest of social trust.

DE CV IN HET WVV: EEN PLEIDOOI VOOR MAXIMAAL RESPECT VOOR DE BEDOELING VAN DE WETGEVER, OOK VOOR DE COMMISSARIS

MARIEKE WYCKAERT¹

Hoogleraar, Jan Ronse Instituut voor Vennootschaps- en Financieel recht, KU Leuven

*[...] want tussen droom en daad
staan wetten in de weg en praktische
bezwaren,
en ook weemoedigheid, die niemand kan
verklaren [...]*
Willem ELSCHOT, *Het huwelijk*, 1910

Bij wege van inleiding

1. De gekende quote van Elsschot lijkt vreemd gekozen om een juridische bijdrage over de coöperatieve vennootschap post WVV in te leiden, maar er is wel degelijk een verband. Het Belgisch centrum voor vennootschapsrecht²

had in 2014-2015 duidelijke en, zo geloof ik echt, goede bedoelingen met de CV(BA en de CVOA)³. De minister van Justitie kon zich bij de eerste parlementaire voorstelling van het WVV in deze bedoelingen terugvinden, zij het dat ze toen al waren bijgesteld na overleg met het middenveld⁴. Maar ook deze bijgestelde bedoelingen werden nog verder ingehaald door verschillende werkelijkheden, gewoontes, opinies en sentimenten. Dus laat mij meteen met de deur in huis vallen: de CV in het WVV is het typevoorbeeld van een Belgisch compromis. Zo zijn er overigens nog, en dat is zeker geen schande. Ze winnen alleen zelden schoonheidsprijzen.

Ik pleit ervoor het compromis zo heel mogelijk te laten, dat wil zeggen het gebruik van de voor de coöperatieve voorbestemde vennootschapsvorm, de CV (boek 6 WVV), ook zonder verdere discussie exclusief voor

1 Ondergetekende was één van de experts die het kabinet van toenmalig Minister van Justitie Koen GEENS bijstond bij de voorbereiding van het WVV. Het WVV is uitsluitend het product van het wetgevend proces, en zo hoort het ook. Dat neemt niet weg dat mijn ervaring als expert bestaat en mijn perceptie onvermijdelijk bijkleurt. De lezer vergeve mij dat. Alle opvattingen in dit artikel zijn mijn persoonlijke opvattingen.

Voor de raadpleging van de parlementaire voorbereiding maakte ik gebruik van de tool die het Belgisch centrum voor vennootschapsrecht op zijn website ter beschikking stelt (<https://bcv-cds.be/wvv-nl/>).

2 Het BCV werd in 2010 in het leven geroepen door Guy HORSMANS en Koen GEENS (lang voor er sprake van was dat hij minister zou worden) als *think tank* over het Belgische vennootschapsrecht. Een van de eerste projecten waaraan het zich zette, was een inhoudelijke herdenking van het Belgische rechtspersonenrecht. Dat project kreeg onverwacht vleugels toen Koen GEENS minister van Justitie werd in de regering Michel I. Vanuit de schoot van het BCV werden Jean-Marie NELISSEN GRADE, Paul Alain FORIERS, Hans DE WULF en ikzelf aangesteld als kernexperts van het kabinet. Deze experts deden voor sommige onderdelen beroep op

andere experts; (o.m.) het BVC werd vaak geraadpleegd tijdens het proces, evenals de vertegenwoordigers van de 'gebruikers'. Voor meer informatie over het BCV, zie <https://bcv-cds.be/>.

3 Zie O. CAPRASSE en M. WYCKAERT, "Beperking van het aantal vennootschapsvormen: waarheen met de kapitaalvennootschappen (NV, BVBA, CV)?" in *De modernisering van het vennootschapsrecht*, ed. BCV, Brussel, Larcier, 2014, 75, nr. 12.

4 Zie de gedachtewisseling op 3 december 2015 in de Commissie voor handels- en economisch recht: *Gedr. St. Kamer* 2015-16, nr. 1500/001, 10.

te behouden voor de coöperatieve vorm van samenwerking. Niet omdat een misbruik van de vorm mogelijk tot ontbinding kan leiden (art. 6:127 WvV). Wel omdat er geen enkele reden is om een rechtsvorm blijvend van haar historische natuurlijke bestemming te denatureren. De onverbeterlijke neiging van de Belgische jurist om telkens opnieuw op zoek te gaan naar de achterpoortjes, de interpretatieruimtes, de grotere of kleinere hiaten, en zo wetteksten telkens opnieuw maximaal naar zijn of haar hand te zetten als hij of zij denkt daarmee een voordeel (voor zijn of haar cliënt in de brede betekenis van het woord) te behalen, is legendarisch, en ook topsport⁵. Ongetwijfeld is ze vaak nuttig. Maar, hoe goed bedoeld en intellectueel verrijkend ook, in dezen is ze ongepast en miskent ze zonder meer de bedoeling van de wetgever, met als enig uitgangspunt om, mocht er toevallig één of andere regeling uit de CV beter te lijken uitkomen dan de gelijkaardige regeling in de BV daarvan vooral meteen gebruik te maken⁶. Alle energie die daarmee verloren gaat, kan nuttiger worden gebruikt om de coöperatieve samenwerking juridisch beter vorm te geven⁷.

Want dat blijft juridisch een hele uitdaging, en toch is de coöperatieve gedachte dat waard. Zelfs de grootste tegenstander van de ideologie die daarachter zit, moet beseffen dat verschillende benaderingen van ondernemerschap enkel een voordeel kunnen zijn: diversiteit verrijkt altijd. Overigens zijn er genoeg voorbeelden van succesvol coöperatief ondernemen⁸.

2. Daarmee is niet gezegd dat de voorstellen van het BCV de enige goede optie waren voor de CV. Wel zeker is dat de eindteksten niet uitblinken in helderheid en eenduidigheid in het licht van de keuzes die de wetgever zelf wel duidelijk wilde maken⁹. Maar deze wetteksten zijn nu de werkelijkheid, en vanuit die werkelijkheid moet de interpretatie vertrekken. Dat probeer ik in wat

alle sectoren – La coöperative: une société à mission, ouverte à tous les métiers”, *TRV-RPS* 2020, 899 e.v.; E.-J. NAVEZ, A. NAVEZ, *Le Code des sociétés et associations*, Brussel, Larcier, 2019, 169 e.v.; M. VERHEYDEN, “Het uitgebreid CV van de ‘eigenlijke’ CV: praktische aandachtspunten in het licht van de internationale coöperatieve beginselen en de verschillen met de NV”, *NFM* 2021, 182 e.v.; D. VAN GERVEN, “De coöperatieve vennootschap, de erkende vennootschappen, de feitelijke vereniging, de VZW, de IVZW en de stichtingen” in E. POTTIER (ed.), *Le Code des sociétés: (r)évolution? – Het Wetboek van vennootschappen en verenigingen: (r)evolutie?*, Brussel, Larcier/TBH/RDC, 2019, 251 e.v.; J. WAELEKENS, “Vrij beroep en coöperatieve vennootschap. Tang op een varken of droomhuwelijk?”, *NjW* 2020, 810 e.v. Ook Febecoop gaf een – uiteraard sterk positief – boekje uit dat o.m. ingaat op de bijzondere aard van de coöperatieve: *Een nieuw wetboek van vennootschappen en verenigingen*, 2020, 143 p.

⁸ <https://www.ica.coop/en/cooperatives/facts-and-figures>.

⁹ Om mijn punt te illustreren volstaat het de vergelijking te maken tussen het huidige art. 6:1 WvV en het initieel voorgestelde (terug te vinden in de Memorie van Toelichting, Gedr. St. Kamer 2017-18, nr. 3119/1, 573; daarover verder, onder nr. 4):

“De coöperatieve vennootschap heeft tot voornaamste doel aan de behoeften van haar aandeelhouders te voldoen en/of hun economische en sociale activiteiten te ontwikkelen, onder meer door met haar aandeelhouders overeenkomsten te sluiten over de levering van goederen, het verrichten van diensten of de uitvoering van werken in het kader van de activiteit die de coöperatieve vennootschap uitoefent of laat uitoefenen. De coöperatieve vennootschap kan tevens tot doel hebben aan de behoeften van haar aandeelhouders te voldoen en/of hun economische en/of sociale activiteiten te bevorderen middels een deelneming in één of meer andere vennootschappen. De statuten kunnen bepalen dat derden die geen aandeelhouders van de vennootschap zijn, voordeel uit haar werkzaamheden kunnen trekken of aan haar werkzaamheden mogen deelnemen. De hoedanigheid van aandeelhouder kan zonder statutenwijziging worden verkregen en de aandeelhouders kunnen, binnen de door de statuten bepaalde grenzen, ten laste van het vennootschapsvermogen uittreden en uit de vennootschap worden uitgesloten”.

⁵ Zie, voor bijdragen die zich niet zonder meer inschrijven in de filosofie van de bedoeling van de wetgever, sommige met groter enthousiasme, anderen met meer – al dan niet – constructieve schroom, bv. E. CALLENS en L. DE MEULEMEESTER, “De coöperatieve vennootschap 2.0: verankering van de coöperatieve gedachte of wedergeboorte van de oneigenlijke coöperatieve?”, *TRV-RPS* 2020, 5 e.v.; E. CALLENS, L. DE MEULEMEESTER en H. DE WULF, “Het nieuwe wettelijke kader voor de coöperatieve vennootschap” in H. DE WULF en M. WYCKAERT, (ed.), *Het WvV doorgelicht*, Antwerpen, Intersentia, 2021, 493 e.v.; R. HOUBEN, “De CV voor professionele vennootschappen van vrije beroepen: C4?”, *TRV-RPS* 2019, 449. Deze bijdragen bieden ook nuttig vergelijkingsmateriaal tussen de BV en de CV.

⁶ Deels is het Grondwettelijk Hof al ten goede tussengekomen, door art. 2:59, lid 3 WvV te vernietigen (GwH 15 oktober 2020, nr. 2020/135), waardoor de grotere vrijheid in de CV om via het intern reglement te raken aan de rechten van de aandeelhouders, de bevoegdheid van de organen, of de organisatie en de werkwijze van de algemene vergadering werd uitgebreid naar alle vennootschappen. De nog betere oplossing ware misschien wel geweest om deze mogelijkheid af te schaffen voor alle vennootschappen, met inbegrip van de CV.

⁷ Zie bv. J. DELCORDE en J. BERNAERTS, “La société coopérative dans le Code des sociétés et des associations: un instrument de l’économie durable?” in T. TILQUIN (ed.), *Les instruments de droit des sociétés et de droit financier de l’économie durable*, Brussel, Larcier, 2021, 363 e.v.; J.-M. GOLLIER, H. HOLLEBECQ, L. JACOBS en S. FLAMENT, “Coöperaties: missiegedreven ondernemingen voor

DE CV: EEN WETGEVEND PROCES GEHAPERD DOOR ... WETTEKSTEN, PRAKTISCHE BEZWAREN EN EEN ZEKERE – TE VERKLAREN – WEEMOED

volgt te doen, weliswaar enigszins gehaperd door ... wetteksten, praktische bezwaren en een zekere weemoed, die ik wel kan verklaren, met name vanuit mijn bescheiden bijdrage aan de totstandkoming van het WVV.

Nog een zaak die ik in het proces heb geleerd, of beter gezegd, meer dan ooit beseft: (Belgische) juristen zijn opvallend behoudsgezind. Zij houden heel sterk aan wat zij kennen en gebruiken. Bij een wetswijziging, zelfs van de draagwijdte en de omvang van het WVV, is dat één van hun grootste zorgen: dat alles liefst zoveel mogelijk bij het oude zou blijven. Ik maakte verder ook (opnieuw) kennis met de sterke overtuiging die velen in de *not-for-profit* sector met fierheid dragen dat zij – precies gelet op hun lovenswaardige inzet – als enigen weten hoe dat altruïstische leven functioneert of minstens zou moeten functioneren, ook op juridisch vlak. Niet dat ze nooit gelijk hebben, maar elke mens en zeker een jurist zou met een zekere openheid van geest in het leven moeten staan: wie weet kan het nog beter, overigens ook na het WVV? Af en toe vindt de aandachtige lezer ook een suggestie in die zin.

3. Men kan ook niet negeren dat de wetgever hoog inzette op een reductie van het aantal vennootschapsvormen tot, in essentie, de vier volgende volkomen rechtspersonen: de maatschap, de BV, de CV en de NV. Als hij het in die reducerende beweging zinvol vond om de CV (eerst als variëteit van de BV, uiteindelijk zelfs als aparte rechtsvorm) te laten bestaan, dan moet zij wel een andere bestaansreden hebben dan de NV en de BV. Dat geldt des te meer nu de rechtsleer zich meer en meer de vraag stelt waarin de NV, behalve het Europees verplichte

DE CV VERSIE-WVV KAN ENKEL WORDEN BEGREPEN VANUIT HAAR ONTSTAANSGESCHIEDENIS

behoud van de kapitaalregels, nog verschilt van de BV¹⁰. Haar – eindelijk eenduidige – dedicatie aan het coöperatief ondernemerschap is een goede reden om haar, zelfs bij een verdere toenadering van de BV tot de NV, te handhaven.

Een terugblik: van de CV in het W. Venn. naar de CV in het WVV: een hobbelig maar verklarend parcours

4. De wet is dus de wet. Maar het helpt – in dit geval – wel om die wet te begrijpen wanneer men de totstandkoming ervan in het achterhoofd houdt. Ik schets die zo kort mogelijk, en slechts in zover nog relevant.

De pre-WVV CV was, in de vennootschapsrechtelijke context, niet meer of niet minder dan de meest flexibele vennootschapsvorm (variabel kapitaal, open aandeelhouderschap, en voor het overige was zowat alles mogelijk). Dat was niet alleen Europees maar zelfs wereldwijd een uniek gegeven, waarop we deze keer niet trots hoefden te zijn: het zorgde voor een Babylonische spraakverwarring: onze collega's in het buitenland begrepen moeilijk waarom de Belgische juristen altijd weer naar de coöperatieve rechtsvorm teruggrepen om de meest kapitalistische samenwerkingsvormen in onder te brengen. Weliswaar was aan deze

¹⁰ Zie bv. S. COOLS en J. LANNØYE, 206, "Keuze van een rechtsvorm: NV of BV" in *Lessen na twee jaar WVV*, Roeselare, Roularta, 2021, 206-207, nr. 94-96 en de repliek van E. DE BIE, "Enkele beschouwingen over het nut van meerdere vennootschapsvormen", *ibidem*, 209 e.v. Ik denk niet dat Europa snel de kapitaalregels zal loslaten, al was het maar omdat (i) dat nu absoluut geen prioriteit is en (ii) zij niet kan inschatten of ze erin slaagt een beter alternatief in de plaats te zetten. Maar de evolutie daarnaartoe is waarschijnlijk onherroepelijk ingezet, ook nu meer en meer lidstaten alles in het werk zullen stellen om de impact van kapitaalregels verder te neutraliseren.

ongebreidelde vrijheid, na de introductie in 1984 van de Europese kapitaalregels in de NV en de BVBA, en de nodige misbruiken in de CV die toen grotendeels aan die dans was ontsnapt, wel enigszins paal en perk gesteld vanuit het standpunt van schuldeisersbescherming met vooral de Wet van 20 juli 1991, maar talloze regels die als zeer dwingend werden ervaren in de NV en/of de BV (bv. één aandeel, één stem) waren dat zonder enig zinvolle verklaring helemaal niet in de CV¹¹. Deze flexibiliteit moest op geen enkele wijze worden “verdiend”: een CV kon zich wel laten erkennen door de minister van Economie, in welk geval zij zich tot het coöperatief gedachtegoed bekeerde, maar dat hoefde helemaal niet. De gevolgen lieten zich raden: er bestonden CV’s die niets te maken hadden met dat coöperatief gedachtegoed maar met plezier gebruik maakten van de mogelijkheid een aantal dwingende regels uit de andere vennootschappen die aan hun aandeelhouders beperkte aansprakelijkheid bieden opzij te schuiven, er bestonden erkende CV’s die hun vrijheid verdienden dank zij hun respect voor het coöperatief gedachtegoed en daarmee ook naar buiten traden. Er bestonden ten slotte CV’s die dat coöperatief gedachtegoed weliswaar genegen waren, maar selectief: een erkenning daarvoor wilden ze niet, veelal omdat ze zich niet konden terugvinden in sommige wettelijk verplichte erkenningsvereisten. Daarmee stoten we meteen op de kwadratuur van de cirkel: die eerste groep uit de CV’s halen, leek relatief eenvoudig. Maar hoe rijm je met elkaar dat niet alle wettelijke erkenningsvoorwaarden die nochtans (worden geacht) niet meer zijn dan een vertaling van het coöperatief gedachtegoed niet aanvaardbaar waren voor bepaalde CV’s, die zich anderzijds wel een echte CV voelden en dat ook wilden blijven, zo bleek snel na consultatie van het middenveld? De eenvoudige

oplossing die de wetgever daarvoor op het oog had, met name de CV te definiëren als de als coöperatieve erkende verschijningsvorm van de BV, stootte inderdaad op groot verzet van de sector¹². Exit dus de CV als erkende variëteit van de BV, en enter de CV als afzonderlijke rechtsvorm, maar ook – en dat is te betreuren – de mogelijkheid om zowel erkend als CV (de erkende CV, art. 8:1 WvV) als niet erkend door het leven te gaan. De erkenningsvoorwaarden opnieuw bekijken zodat iedereen zich daarin zou kunnen terugvinden was voor de sector op geen enkel ogenblik een optie, ook al zou dit veel hebben vereenvoudigd. Maar boek 6 was nog steeds compact: voor alle regels die identiek waren aan die van de BV, volstond een verwijzing. De oorspronkelijk voorgestelde definitie vindt de lezer in voetnoot 8. Ook deze in vergelijking tot de aangenomen versie van art. 6:1 WvV nog enigszins leesbare definitie kende geen gemakkelijke geboorte: na lange palavers met de sector, stelden de experts voor om – werkelijk bij gebrek aan een beter voorstel – maximaal aansluiting te zoeken bij de definitie van de SCE in Verordening nr. 1435/2003 van 22 juli 2003 betreffende het statuut voor een Europese Coöperatieve Vennootschap (SCE)¹³.

5. Een tweede struikelblok dat de CV in het WvV zwaar tekende, was de afschaffing van de V(ennootschap met) S(ociaal) O(ogmerk). De oorspronkelijke idee was dat, nu de VZW

11 Deze verschillen zijn een goede oefening in juridisch systeemdenken: er is vaak weinig logica te vinden in een regel van dwingend recht in de ene volkomen rechtspersoon die volledig ongekend is in een andere volkomen rechtspersoon: dat dwingt een jurist op zoek te gaan naar die verschilpunten die er wel toe doen. Vindt hij of zij die niet, dan moet de regel of zijn afwezigheid in vraag worden gesteld.

12 Nochtans zijn er buiten Frankrijk ook andere landen waarin er geen aparte rechtsvorm is voor een coöperatieve: H. HOLLEBECK en L. JACOBS, “De coöperatieve vennootschap: enkel voor de echte coöperaties”, *Acc. & Fisc.* 2019/13, 5.

13 MvT, 191. Zie i.h.b. art. 1.3 en 1.4 van die Verordening: “De SCE heeft tot voornaamste doel aan de behoeften van haar leden te voldoen en/of hun economische en sociale activiteiten te ontwikkelen, met name door met haar leden overeenkomsten te sluiten betreffende de levering van goederen, het verrichten van diensten of het uitvoeren van werken in het kader van de activiteit die de SCE uitoefent of laat uitoefenen. De SCE kan tevens tot doel hebben aan de behoeften van haar leden te voldoen door het bevorderen van hun deelneming aan economische activiteiten, op de hierboven genoemde wijze, in een of meer SCE’s en/of nationale coöperaties. Een SCE kan haar activiteiten uitoefenen via een dochteronderneming. Behoudens afwijkende bepalingen in de statuten mag de SCE derden die geen lid zijn, geen profijt van haar werkzaamheden laten trekken, noch laten deelnemen aan haar werkzaamheden.”

ongeremd economische activiteiten zou mogen ontwikkelen (zie art. 1:2 WVV, dat enkel een uitkeringsverbod oplegt aan de VZW, en de afschaffing, in een breder kader, van de noties handels- en burgerlijke activiteiten), de amfibievorm VSO, die een vennootschap de richting van een VZW stuurde, overbodig zou worden. Ook dat was buiten het middenveld gerekend. De “gebruikers” van de VSO wisten de minister van Justitie ervan te overtuigen dat de uitoefening van maatschappelijk relevante activiteiten onder bepaalde omstandigheden toch beter in een vennootschap worden behuist: omdat er toch een – zij het beperkt – winstuitkeringsoogmerk is, of nog, omdat de VZW aan derden minder vertrouwen inboezemde. Voor het eerste kon steun worden gevonden in buitenlandse voorbeelden; het tweede motief begrijp ik tot op de dag van vandaag niet helemaal: moet dan niet eerder het vertrouwen in de VZW worden omhoog gekrikt? Daarvan wilde de *not-for-profit* sector nauwelijks weten. En, opnieuw toegegeven, hoe dat te bewerkstelligen zonder talloze mini-VZW’tjes die ver van elke economische activiteit blijven nodeloos in de formaliteiten te jagen? Toch is de kans groot dat dat eraan zit te komen, zeker nu een VZW ook failliet kan worden verklaard. Maar dat is een andere materie.

Deze wens bracht een nieuw compromis tot stand: de minister van Justitie was bereid de vennootschap ter beschikking te stellen van sociaal ondernemerschap, maar onder twee voorwaarden: (i) enkel mits een bijzondere erkenning en (ii) enkel aan de CV als rechtsvorm. Deze voorwaarden kwamen niet uit de lucht vallen: ook de sector zelf diende te erkennen dat de zelfbediening in de VSO-wereld niet altijd een goede zaak was; verder bleek uit de cijfers dat meer dan 85 % van de VSO’s voor de CV als rechtsvorm kozen¹⁴; en vele daarvan ook

voor een erkenning als CV. Maar ook hier haalde het sterke verlangen naar maximale vrijheid en flexibiliteit van de gebruikers de bovenhand. Meer bepaald wilden die gebruikers de vrijheid genieten om, als het dan toch een CV moest zijn – en daarop hield de minister het been zeer stijf, gelet op het hem dierbare uitgangspunt het aantal rechtsvormen maximaal te beperken (boven, nr. 3) – die CV enkel als SO te erkennen (de CV erkend als SO, art. 8:5, § 1 WVV), dan wel, zoals vroeger de erkende CV-VSO, zowel erkend als CV als SO (de CVSO, art. 8:5, § 2 WVV)¹⁵. Als dat complex aanvoelt: dat is het ook, en dat wordt het eens te meer bij nazicht van de erkenningsvoorwaarden. De troost is dat, buiten een paar nieuwe accenten in art. 8:5, § 1 WVV, de erkenningsvoorwaarden van de VSO grotendeels werden overgenomen, zodat althans de gebruikers zich niet verloren zouden mogen voelen.

Het wordt er niet eenvoudiger op nu, door een onverhoeds amendement tijdens de parlementaire voorbereiding dat de minister enigszins onverwacht ook aanvaardde, ook andere vennootschapsvormen andere doelen kunnen hebben dan alleen een louter winstuitkeringsoogmerk (zie art. 1:1 WVV), maar ook dat is een ander verhaal¹⁶.

Dan kwam de laatste stap: nadat de regering-Michel I totaal onverwacht struikelde over het Marrakesh-pact en doorging als een

wetten op de handelsvennootschappen, BS 13 juli 1996, voor zover ik kan nagaan (maar daarvoor steek ik de hand niet in het vuur) nog steeds van kracht) bevestigt dat de fiscale administratie aan deze zelfverklaarde sociale ondernemers *ad hoc* bepaalde voordelen kan toekennen. Vandaag is er minstens een punctuele controle op die sociale ondernemingen mogelijk.

¹⁵ Zie voor de verdere uitwerking het KB van 28 juni 2019 tot uitvoering van artikel 42, § 4, van de wet van 23 maart 2019 tot invoering van het Wetboek van vennootschappen en verenigingen en houdende diverse bepalingen inzake het vermoeden van erkenning als landbouwonderneming en als sociale onderneming.

¹⁶ Amendement 331 van Kamerlid Michel de Lamotte, *Gedr. St. Kamer* 2017-18, nr. 3119/8, 190. Zie, *ex abundantia*, M. VERHEYDEN en A. FRANÇOIS, “De vennootschap met ‘andere doelen’: anders is niet per se beter”, <https://corporatefinancelab.org/2021/06/11/de-vennootschap-met-andere-doelen-anders-is-niet-per-se-beter/>, met begin aan verdere verwijzingen.

¹⁴ Cijfer bevestigd in de gedachtewisseling op 3 december 2015 in de Commissie voor handels- en economisch recht: *Gedr. St. Kamer* 2015-16, nr. 1500/001, 10. Dit geldt des te meer nu een circulaire van de fiscale administratie (Bericht met betrekking tot de fiscale behandeling van vennootschappen met een sociaal oogmerk als bedoeld in artikel 164bis van de gecoördineerde

minderheidsregering in lopende zaken, maakten de partijen die dicht bij de coöperatieve beweging stonden van de gelegenheid gebruik om de regelgeving in boek 6 toch helemaal in detail uit te schrijven – en, waar ze dat nodig of nuttig vonden, aan te passen, via een spel van amendementen¹⁷ dat uiteindelijk via amendement nr. 542¹⁸ leidde tot de eindtekst. Ik heb deze evolutie van kortbij meegemaakt, en vanuit mijn – opnieuw zuiver persoonlijk standpunt – zijn er toen vele bijkomende onduidelijkheden en overbodigheden in de tekst geslopen. De Raad van State was evenzeer kritisch¹⁹, wat hij overigens wel vaker was. Ook viel opnieuw op hoe vertegenwoordigers van de sector erop uit waren alle voor hen relevante bestaande situaties maximaal te veilig te stellen. En opnieuw bleek dat de sector, net zoals voor de initiële definitie (boven, nr. 4), niet steeds op één lijn zat. Gelet op al deze factoren, had het eindresultaat zeker nog minder goed gekund. Maar als een aanbevelenswaardige methode van een participatief wetgevingsproces heb ik dit niet ervaren. Het verklaart zeker deels de negatieve ontvangst in de rechtsleer, die zich afvroeg of de wetgever nog wist waarmee hij bezig was.

Wat is een coöperatieve (samenwerking) dan?

6. Toegegeven, het is niet gemakkelijk om een coöperatieve te definiëren. Iedereen verstaat intuïtief waarvoor coöperatieve samenwerking staat, minstens nadat enige bekende voorbeelden worden genoemd: de Raiffeisenbank voor de rechtshistorici²⁰; Arco als voorbeeld dat het ook kan mislopen; Acco voor de Leuvenaars; de geschiedenis van De Vooruit in Gent; Milcobel voor wie van melk en kaas houdt...

De attente lezer heeft al opgemerkt dat ik zelfs de kwalificatie van de aard van de rechtspersoon achterwege laat (ik spreek waar ik kan van een "coöperatieve"): daarin volg ik het voorbeeld van de gezaghebbende International Cooperative Alliance ("ICA")²¹, die ook, op aangeven van de coöperatieve sector, voor de Belgische wetgever de inspiratiebron was.

7. Een snelle blik op de juridische vormgeving van de coöperatieve bij onze noorder- en zuiderburen leert meteen dat dit geen typisch Belgisch probleem is. In Frankrijk is de wetgeving zonder meer bijzonder complex²². Het is ook een typisch voorbeeld van een eerder zuiderse neiging tot juridische abundantie, die ook bij Belgische Franstalige juristen wel eens in trek is²³: voor elke soort coöperatieve samenwerking lijkt een afzonderlijke regeling te bestaan, die ook betrekking heeft op de rechtsvorm. In groot contrast daarmee staat het Nederlandse voorbeeld, waar de coöperatieve overigens

21 <https://www.ica.coop/en>.

22 Er is een algemene wet over de coöperatieve (zie Loi n° 47-1775 du 10 septembre 1947 portant statut de la coopération (<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000684004/>)), die de rechtsvorm niet verder verduidelijkt, maar er lijkt van uit te gaan dat het om een modaliteit gaat die zich steeds ent op een andere rechtsvorm (zie bv. art. 13; of nog, art. 19quinquies e.v. over de "sociétés coopératives d'intérêt collectif" (SCIC), steeds geënt op een société anonyme (SA), een société à responsabilité privée (SàRL) of een société par actions simplifiée (SAS)), maar ook de SCE als zelfstandige vorm omvat. Daarnaast bestaan evenwel ook verschillende andere elders wettelijk geregelde coöperaties (zet u schrap: de "sociétés coopératives de production" (onderverdeeld in "sociétés coopératives de travailleurs", "sociétés coopératives ouvrières de production" en "sociétés coopératives et participatives" (SCOP)) (Loi n° 78-763 du 19 juillet 1978)), de "sociétés coopératives de consommation" (Loi du 7 mai 1917 ayant pour objet l'organisation du crédit aux sociétés coopératives de consommation), de "sociétés coopératives de commerçants détaillants" (Loi n° 72-652 du 11 juillet 1972), de "sociétés coopératives artisanales" en de "sociétés coopératives maritimes" (beide Loi n° 83-657 du 20 juillet 1983 relative au développement de certaines activités d'économie sociale), de "sociétés coopératives d'habitations à loyer modéré" (Code de la construction et de l'habitation), coöperatieve banken (wetgeving te verspreid om eraan te beginnen), de "coopératives agricoles" (Code rural), ...).

23 Met name het voorbeeld van een Belgische SPOC (zie het groene Wetsvoorstel terzake, *Gedr. St. Kamer 2014-2015*, nr. 1068/1, met de in vorige voetnoot vermelde SPOC als bron van inspiratie) heeft in de laatste fase van de stemming van het WVV zeer prominent op tafel gelegen.

17 Voor dat spel, zie het verslag, *Gedr. St. Kamer 2018-19* (54), nr. 3119/25, 7).

18 *Gedr. St. Kamer 2018-19* (54), nr. 3119/20.

19 *Gedr. St. Kamer 2018-19* (54), nr. 3119/17, 5.

20 Die in België aan de grondslag ligt van Cera, dat nog steeds een belangrijke aandeelhouder is van KBC.

een vereniging met rechtspersoonlijkheid is²⁴, in een eenvoudige definitie gevat die vooral de nadruk legt op de contractuele relatie tussen de coöperatieve en haar leden²⁵. Voor zover een snelle opzoeking toelaat de situatie te vatten, lijkt de Franse vermenigvuldiging van statuten in Nederland afwezig.

Geen van beide landen kent het systeem van de erkenning(en), wat zich allicht eenvoudig laat verklaren door het feit dat de coöperatieve er van bij de aanvang in haar eigenheid werd gekend en gerespecteerd. Het contrast met de Belgische complexiteit is vooral groot met Nederland.

Zowel Frankrijk als Nederland kent een aan onze Nationale Raad voor de Coöperatie, het Sociaal Ondernemerschap en de Landbouwonderneming²⁶ gelijkaardige raad, met een gelijkaardige opdracht als de onze: de net zoals in België wettelijk geregelde Conseil supérieur de la coopération²⁷ respectievelijk de Nationale coöperatieve raad²⁸. Deze laatste is, anders dan in België en Frankrijk, een privaatrechtelijke vereniging "van en voor coöperaties".

8. Intuïtief begrip volstaat uiteraard niet om een fenomeen juridisch te vatten. Ook de informatie op de website van de ICA blijft vaak descriptief, en dat begint al met de definitie²⁹, en gaat onverminderd verder met de fameuze 6 coöperatieve waarden en de 7 ICA-principes³⁰. De ICA pretendeert m.i. ook niet om het coöperatieve gedachtegoed in een juridische mal te duwen: alleen al de termen 'gedachtegoed', waardes en beginselen wijzen eerder op een beweging. Wie wat verder zoekt, stelt wel vast dat er wereldwijd naar de ICA wordt verwezen om het maatschappelijke fenomeen van de coöperatieve samenwerking te vatten. Recente rechtsleer leert wel dat een juridische vertaling daarvan weliswaar niet gemakkelijk, maar ook niet onmogelijk is³¹.

Daarin is de coöperatieve zeker niet uniek, en het schraagt mee mijn oproep boven (nr. 1) om de energie daarnaar te richten. Het blijft voor mij een open vraag of de relatief gedetailleerde juridische regeling die boek 6 nu bevat in die speurtocht een echte meerwaarde biedt, dan wel of een aanpak met een beperkt aantal basisregels – bijvoorbeeld de CV blijft een meerhoofdige vennootschap, die haar aandelen niet kan noteren, en waarin de aandeelhouders vrij kunnen in- en uittreden – niet de betere

24 Art. 3 NBW2. Zij kan voor beperkte aansprakelijkheid kiezen ("UA").

25 Een CV is "een bij notariële akte als coöperatie opgerichte vereniging. Zij moet zich blijken de statuten ten doel stellen in bepaalde stoffelijke behoeften van haar leden te voorzien krachtens overeenkomsten, anders dan van verzekering, met hen gesloten in het bedrijf dat zij te dien einde te hunnen behoeve uitoefent of doet uitoefenen (art. 53.1 NBW2, onderlijning toegevoegd).

26 In het leven geroepen door de wet van 20 juli 1955, en sinds 2019 ook belast met de erkenning van sociale ondernemingen (wat logisch is, nu enkel CV's deze erkenning kunnen krijgen) en van landbouwondernemingen (art. 8:2 WVV; eerder zuinige efficiëntie dan logica, op het eerste gezicht). Zie <https://economie.fgov.be/nl/themas/ondernemingen/een-onderneming-oprichten/belangrijkste-stappen-om-een-vennootschapsvormen/cooperatieve-vennootschappen/erkenning/de-nationale-raad-voor-de#:~:text=en%20de%20Landbouwonderneming-,De%20Nationale%20Raad%20voor%20de%20Co%C3%B6peratie%2C%20het%20Sociaal%20Ondernemerschap%20en,beginselen%20van%20de%20co%C3%B6peratie%20te>.

27 Art. 15 Loi n° 47-1775 du 10 septembre 1947.

28 <https://www.cooperatie.nl/>.

29 "An autonomous association of persons united voluntarily to meet their common economic, social and cultural needs and aspirations through a jointly owned and democratically controlled enterprise" <https://www.ica.coop/en/cooperatives/what-is-a-cooperative>.

30 Met name (i) zelfhulp, zelfverantwoordelijkheid, democratie, gelijkheid, gelijkwaardigheid en solidariteit en (ii) vrijwillig en open lidmaatschap, democratische controle door de leden, economische participatie door de leden, autonomie en onafhankelijkheid, onderwijs, vorming en informatieverstrekking, samenwerking tussen coöperaties en aandacht voor de gemeenschap (<https://www.ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-identity-values-principles>).

31 M. VERHEYDEN, "Het uitgebreid CV van de 'eigenlijke' CV: praktische aandachtspunten in het licht van de internationale coöperatieve beginselen en de verschillen met de NV", *NFM* 2021, 182 e.v. Ik verwijs ook graag naar een in het academiejahr 2021-22 verdedigde scriptie in de richting Recht & Economie aan de KU Leuven: P. RAEMAEKERS en P. VAN DEN EYNDE, "Hoe coöperatief is de coöperatieve vennootschap?", waarin de naleving door energiecoöperaties van deze beginselen wordt getoetst (mede met gebruikmaking van de hiervoor vermelde uitstekende analyse van M. VERHEYDEN), evenals de economische performance.

optie zou zijn, maar nogmaals, boek 6 WVV is nu wat het is, en daarmee moeten de juristen aan de slag. De vele verschijningsvormen van het coöperatief ondernemen kunnen en hoeven waarschijnlijk ook niet allemaal een juridische – laat staan gedetailleerde – vertaling kennen.

Wie gediend is met verdere opsplitsing om de zaken helderder te krijgen, verwijs ik graag naar de indeling die de sector zelf vaak maakt in coöperaties van werkers, consumenten, burgers en *multistakeholders*³² (en die laatste categorie geeft al aan dat ook deze indeling maar is wat ze is). Juridisch heeft zij geen specifieke gevolgen.

9. Art. 6:1, § 4 WVV eist in elk geval van de aandeelhouders dat ze hun samenwerking in de statuten, eventueel aangevuld met een intern reglement of een handvest, inschrijven in de coöperatieve finaliteit en waarden. Met andere woorden, zij die - voortaan bewust – voor de CV als rechtsvorm kiezen, moeten proactief onder woorden brengen hoe en waarom hun samenwerking thuishoort in het coöperatief gedachtegoed.

10. Kan deze intuïtieve benadering van een juridisch fenomeen de commissaris in de niet-erkende CV in een ongemakkelijke situatie brengen? Art. 3:75, § 1, 9° WVV legt hem immers op om in zijn controleverslag aan te geven of hij *"kennis [heeft] [ge]kregen van verrichtingen gedaan of beslissingen genomen met overtreding van de statuten of van [het WVV]"*. Kan men het standpunt innemen dat een vennootschap die de rechtsvorm van een CV heeft aangenomen enkel en alleen omwille van haar flexibiliteit, en zich niet bij de eerste statutenwijziging sinds 1 januari 2020 en uiterlijk op 1 januari 2024 heeft omgezet in een BV (of een NV, hoewel deze rechtsvorm veel minder flexibel is en dus minder aansluit op de CV)³³, art. 6:1 WVV schendt? Moet de commissaris

daar in zijn verslag op wijzen en aandringen op een omzetting in een BV of een NV?

Laat mij in de eerste plaats herhalen dat er wel wat speling zit op de invulling van het coöperatief gedachtegoed (nr. 8). Alleen die vennootschappen die enkel en alleen een CV zijn omwille van de flexibiliteit die dat biedt, zullen het moeilijk hebben hun coöperatieve finaliteit en waarden geloofwaardig uit te schrijven. Ik kan mij dan ook niet voorstellen dat er vandaag nog vaak bewust voor de CV als rechtsvorm zal worden gekozen puur en alleen omwille van de flexibiliteit, zonder dat er enige affiniteit is met het coöperatief gedachtegoed, en daar is ook of minstens weinig reden toe: de BV is geconcipteerd om diezelfde flexibiliteit mogelijk te maken. Dat is niet helemaal gelukt, en ook dat is veeleer een gevolg van pragmatisme en politieke haalbaarheid en draagvlak dan van puur juridische keuzes. De overblijvende verschillen zijn evenwel niet van dien aard dat de keuze voor een BV prohibitief is ten opzichte van die voor een CV, en, wie weet, zit daar de komende jaren nog wel wat evolutie in³⁴. Bovendien is er voor de nieuwe onechte CV nog steeds het ontbindingsrisico (art. 6:127 WVV).

11. Voor elke (bestaande of nieuw opgerichte) erkende CV, CVSO of erkende CVSO stellen zich weinig problemen: daarvan mag, totdat hun erkenning wordt ingetrokken³⁵, zonder meer worden aangenomen dat zij zich in het

³² Zie bv. H. HOLLEBECQ en L. JACOBS, "De coöperatieve vennootschap: enkel voor de echte coöperaties", *Acc. & Fisc.* 2019/13, 5-7.

³³ Zie art. 39, § 1, derde lid Wet 23 maart 2019 tot invoering van het WVV.

³⁴ Een vaak gebruikt voorbeeld van de 'inflexibiliteit' van de BV t.o.v. de C.V. is de regel dat zowel de uitgifte van nieuwe aandelen (art. 5:120, § 2, art. 5:137, § 1, vierde lid en § 2 WVV) als de uittreding (art. 5:154, § 3 WVV) en de uitsluiting (art. 5:155, § 5 WVV) minstens éénmaal per jaar notarieel moeten worden vastgesteld, terwijl dat in de CV niet nodig is. Dat is ongetwijfeld juist, wordt louter verklaard door de historie (van de BVBA met kapitaal (en dus notariële interventies bij bewegingen van dat kapitaal) naar de BV zonder kapitaal (met nu al een reductie daarvan), en het is denkbaar dat ook deze regel in de BV zou worden versoepeld. Anderzijds lijkt het mij erg vergaand om op basis daarvan te besluiten tot de globale onaantrekkelijkheid van de BV.

³⁵ Zie art. 6-7 Koninklijk besluit van 8 januari 1962 tot vaststelling van de voorwaarden tot erkenning van de groeperingen van coöperatieve vennootschappen en van de coöperatieve vennootschappen.

coöperatief gedachtegoed inschrijven. Is dat niet langer het geval, kan de minister bevoegd voor economie, het openbaar ministerie of elke belanghebbende op grond van art. 8:7 WvV de ontbinding van de CV vorderen voor de ondernemingsrechtbank. Alvorens die uit te spreken, moet de rechtbank de vennootschap toelaten zich te regulariseren. Dergelijke regularisatie zal er meestal in bestaan dat ze zich omzet in een BV; het is theoretisch ook denkbaar dat ze verder blijft bestaan als een niet-erkende CV, maar dat veronderstelt dan toch dat de rechtbank ervan kan worden overtuigd dat ze dan wel niet voldoet aan de erkenningsvoorwaarden, dan toch wel aan de definitie uit art. 6:1 WvV.

Ook in de andere gevallen zou het niet zo'n vaart mogen lopen. In de eerste plaats kunnen onechte CV's zich tot 1 januari 2024 omzetten in een andere rechtsvorm zonder dat de procedure voor omzetting (art. 14:2 e.v. WvV) toepassing vindt, zo luidt art. 41, § 4 Wet 23 maart 2019 tot invoering van het WvV. Het lijkt mij weinig aannemelijk dat CV's die werkelijk geen enkele sympathie hebben voor en aansluiting vinden bij het coöperatief gedachtegoed, en die een beetje geïnformeerd zijn, niet van die mogelijkheid gebruik maken: het kost hen uitsluitend een bezoek aan de notaris en wat advies over hertaling van de gewenste flexibele regels in de BV. Zo bijvoorbeeld zullen ze in de BV statutair moeten kiezen voor uittreding en uitsluiting (art. 5:154 e.v. WvV), terwijl die mogelijkheden inherent zijn aan de CV. Wie een beetje professioneel is ingesteld, zal zich niet wagen aan een coöperatief charter dat te gek is om los te lopen.

Voor die CV's die uit gebrek aan kennis, of uit balorigheid of omdat ze verkeerd worden geadviseerd, ten onrechte stil blijven zitten, biedt art. 41, § 2 een uitweg: zij zullen van rechtswege – en dus opnieuw zonder dat de procedure van omzetting moet worden toegepast – worden omgezet in een BV. Het bestuursorgaan moet dan in beginsel binnen zes maanden het nodige

DE COMMISSARIS KAN DE KEUZE VOOR OF TEGEN DE CV ONDERSTEUNEN, MAAR ZE NIET ZELF MAKEN. BIJ TWIJFEL OF HET EEN JUISTE KEUZE IS, IS TRANSPARANTIE IN ZIJN VERSLAG DAAROVER DE ENIGE OPTIE

doen om de statuten met deze van rechtswege omzetting in overeenstemming te brengen.

In beide gevallen (geen aanpassing aan de vorm bij de eerste statutenwijziging na 1 januari 2020 en uiterlijk op 31 december 2023, en geen aanpassing binnen zes maanden na een omvorming van rechtswege na 1 januari 2024) is het enige gevolg dat de leden van dat orgaan aansprakelijk zijn voor eventuele schade die uit die nalatigheid voortvloeit. Gelet op de grote gelijkenissen tussen de BV en de CV, kunnen die schadelijke gevolgen normalerwijze niet enorm zijn³⁶.

De commissaris in een CV die naar zijn oordeel oneigenlijk gebruik maakt van de rechtsvorm en die CV geen aanstalten ziet maken om dit te remediëren, gaat dus best snel in dialoog met het bestuur en de aandeelhouders, maar uitiem lost het overgangsrecht het probleem op. Als het overleg niet tot een gedeelde visie leidt over de vraag of de rechtsvorm van de CV de gepaste is, dan zou ik de commissaris adviseren in zijn verslag die vraagstelling omzichtig te formuleren en de hierboven beschreven gevolgen kort te schetsen.

³⁶ Over dit alles, zie de zeer heldere bijdrage van J.-M. NELISSEN GRADE, "De overgangsregeling" in *Le projet de Code des sociétés et associations – Het ontwerp Wetboek van vennootschappen en verenigingen*, Brussel, Larcier, 2018, p. 413-422.

Kan een vrij beroep onder de vorm van een CV worden uitgeoefend?

12. Laat mij deze gedachteloop beëindigen met een duidelijk antwoord op deze veel gestelde vraag: dat is zonder meer "ja, maar", en dus een genuanceerd ja. Meer dan 99 % van de uitoefenaars van een vrij beroep kunnen, willen en zullen nooit een CV zijn³⁷. Dat is wat de wetgever duidelijk wilde maken, toen hij tijdens de voorbereiding van het WVV – in allicht iets te veralgemenende bewoordingen – aangaf dat de CV anno 2020 niet meer de geschikte vennootschapsvorm voor de vrije beroepers zou zijn, maar dat de geflexibiliseerde BV die rol perfect kan overnemen³⁸. Deze beroepsgroep zou zich bij uitstek moeten willen inschrijven in de bedoeling van de wetgever, en zich niet comfortabel mogen voelen bij een volslagen artificieel coöperatief charter.

Maar het WVV verbiedt een samenwerkingsverband van vrije beroepers niet om zich in te schrijven in het coöperatief gedachtegoed, noch om zich te laten erkennen, als CV, als SO of als beide. Doet het dat, kan het perfect gebruik maken van de CV als meest geëigende vennootschapsvorm³⁹. Dat is inmiddels ook bevestigd in een antwoord op een parlementaire vraag⁴⁰.

37 Ik citeer graag Marleen DENEFF, al jarenlang voortrekker in de juridische dienstverlening aan sociale ondernemingen *sensu lato*, wiens advocatenkantoor (<https://impactadvocaten.be/>) een (niet-erkende) CV is: "[...] Waarmee ik niet gezegd heb dat het geen uitdaging is, zeker als je de ICA-principes en -waarden wil hanteren" (H. HOLLEBECQ en L. JACOBS, "De coöperatieve vennootschap: enkel voor de echte coöperaties", *Acc. & Fisc.* 2019/13, 3) (met die kleine verduidelijking dat een CV de ICA-principes en -waarden niet alleen kan willen hanteren, maar dat echt moet doen).

38 MvT, 186.

39 In dezelfde zin: H. HOLLEBECQ en L. JACOBS, "De coöperatieve vennootschap: enkel voor de echte coöperaties", *Acc. & Fisc.* 2019/13, 3; J. WAELEKENS, "Vrij beroep en coöperatieve vennootschap. Tang op een varken of droomhuwelijk?", *NjW* 2020, 816 e.v.

40 *Vr. en Antw. Kamer*, Vr. nr. 0015, 23 juli 2019 (G. GILKINET).

Enkele indicatieve cijfers

13. België is geen goed land voor statistieken, en recente, volledige en betrouwbare cijfers over het ondernemerslandschap na de invoering van het WVV ontbreken nog. Bovendien zou een onderzoeker voor elke sinds 1 mei 2019 opgerichte CV moeten nagaan of zij zich – terecht – in het coöperatief gedachtegoed inschrijft: dat is onbegonnen werk, en vereist een appreciatie die in de eerste plaats aan de oprichters toekomt. Toch tonen een paar fragmentaire cijfers aan dat de CV eerder aan populariteit afneemt, wat erop zou kunnen wijzen dat ze steeds minder (of zelfs geheel niet meer) wordt gebruikt buiten de coöperatieve sfeer. Zeker is in elk geval dat de al grote populariteit van de BV(BA) nog toeneemt.

De Ondernemersbarometer 2022 van de FedNot geeft aan dat er van 1 mei 2021 tot 30 april 2022 39.373 vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid werden opgericht, waarvan maar liefst 96,6 % BV's en 2,1 % NV's: de CV's zitten in de 1,3 % "overige rechtsvormen"⁴¹. De bekende Unizo/UCM/Graydon Startersatlas 2022 leert ons dat de CV al jaren daalde in populariteit voor starters (minder dan 1 % en dalend tot 0,59 % in 2018) maar dat, sinds de inwerkingtreding van het WVV, de daling exponentieel toeneemt: het gaat in 2021 nog over nauwelijks 0,1 % van het totaal aantal starters⁴². Deze bron spreekt van 231 oprichtingen van CV's in 2019, 91 in 2020 en 101 in 2021.

Er zouden in België per 13 september 2022 740 erkende CV's zijn⁴³. De gepubliceerde gegevens laten niet toe een onderscheid te maken tussen

41 <file:///C:/Users/u0010674/Downloads/Notarisbarometer%20-%20Ondernemingen%202022.pdf>.

42 Zie p. 18; unizo.be/sites/default/files/startersatlas_2022_be.pdf?utm_source=flexmail&utm_medium=e-mail&utm_campaign=nat20220504persberichtstartersatlasvibr&utm_content=hier+downloaden.

43 Handmatige telling van de lijst gepubliceerd op <https://economie.fgov.be/nl/themas/ondernemingen/een-onderneming-oprichten/belangrijkste-stappen-om-een-vennootschapsvormen/cooperatieve-vennootschappen/erkenning-van-de-cooperatieve>.

HET COÖPERATIEF GEDACHTEGOED IS EEN MAATSCHAPPELIJK GEGEVEN, DAT IN HET WVV GEEN UNIDIMENSIONELE JURIDISCHE VERTALING KREEG

erkende CV's en erkende CVSO's; ook over het aantal CVSO's bestaat geen informatie.

De enige indicatieve cijfers over het aantal vennootschappen die hun statuten reeds zouden hebben aangepast aan het WVV zijn terug te vinden in de boven genoemde Ondernemersbarometer: slechts 48.536 vennootschappen (of ongeveer 10 % van het totaal aantal bestaande vennootschappen) zouden die stap al hebben gezet. Details over het aantal CV's dat die rechtsvorm achter zich zou hebben gelaten zijn niet beschikbaar. Een volgende check op het streefdoel van de wetgever om het gebruik van de CV is ongetwijfeld begin 2024: als op dat ogenblik blijkt dat talloze niet erkende CV's zich omzetten in een BV (of een NV), dan is dat opnieuw een indicatie dat alleen de echte coöperanten nog heil zien in deze rechtsvorm, en de anderen met plezier de overstap maken naar de flexibele BV.

Besluit

14. De keuze voor de CV is in het WVV geen zuiver juridische keuze, maar onvermijdelijk ook een *'leap of faith'*, omdat het coöperatief gedachtegoed in de eerste plaats een maatschappelijk en geen juridisch gegeven is, en er tijdens de totstandkoming van het WVV geen voldoende eensgezindheid was om dat maatschappelijk gegeven unidimensioneel juridisch vorm te even. Daarom kan ook niet van de commissaris die daarmee in voorkomend geval wordt geconfronteerd worden verwacht dat hij wel in de ene of de andere richting trancheert.

De commissaris kan deze keuze m.i. wel maximaal ondersteunen, door nuttige informatie aan te leveren, in dialoog te gaan en aan te geven hoe hij een voortaan te beredeneren en te expliciteren keuze voor de CV ervaart⁴⁴. Levert dat overleg de commissaris geen volledig comfort op, dan is transparantie in zijn verslag over het proces, het resultaat en de mogelijke gevolgen van een niet te verantwoorden keuze de beste optie (zie nr. 10). Ik durf geloven dat deze leidraad in de meerderheid van de gevallen natuurlijkerwijze tot een wel verantwoorde keuze zal leiden. In de enkele gevallen waarin dat niet zo is, levert het WVV met het overgangsrecht en de daaraan gekoppelde bestuurdersaansprakelijkheid en met de vordering tot ontbinding op grond van art. 6:127 WVV voldoende handvaten op om de voor derden nadelige gevolgen daarvan op te vangen.

⁴⁴ Dat aandeelhouders hun keuze bijvoorbeeld vooral steunen op regels uit boek 6 WVV die hen het leven in hun ogen gemakkelijker zouden moeten maken dan de regels uit boek 5 WVV, is al een eerste goede indicatie van hun onvoldoende vertrouwde met de specificiteit die de wetgever aan de CV heeft willen geven.

Résumé

La conception juridique de la société coopérative (SC) dans le CSA fait l'objet de nombreuses critiques. Cette critique est en partie justifiée, mais devient plus compréhensible pour qui se plonge un peu plus dans l'histoire insolite de la SC en Belgique et dans la création du Livre 6 CSA. L'intention du législateur était claire dès le départ : il voulait seulement ouvrir la société coopérative à l'usage de ceux voulant adhérer à l'idéologie coopérative. Ce n'est qu'à ce moment-là qu'elle aura une raison d'être aux côtés de la SRL rendue plus flexible et de la SA qui est plus stricte. Ainsi, cette forme juridique est également utilisée dans d'autres juridictions, comme la France et les Pays-Bas. Là aussi, elle est assez vaguement définie, mais sans jamais être dissociée de cette idéologie coopérative, comme c'était le cas en Belgique avant le CSA. Seulement, la transposition juridique dans le CSA de cette idéologie coopérative s'est avérée moins évidente. Certes, il y avait consensus dans le monde des utilisateurs de coopératives belges que l'organisme qui façonne le mieux cette idéologie coopérative en tant que phénomène social est l'Alliance Coopérative Internationale (ACI). Cependant, il y avait moins de consensus sur la question de savoir comment passer de cette idéologie sociale à un statut juridique clair et unidimensionnel, et cela, avec un grand besoin de statu quo, explique la définition très ouverte de la SC dans l'article 6:1 CSA, et les règles assez complexes concernant la reconnaissance des SC en tant qu'entreprises sociales.

Le présent article plaide pour un respect maximal de cette intention, et tente de démontrer que les conséquences juridiques pour les SC existantes qui ne cadrent pas avec cette idéologie coopérative sont, somme toute, limitées. En outre, il faut néanmoins s'attendre à ce que l'obligation d'explicitement désormais l'idéologie coopérative dans les statuts ou une charte limite significativement l'usage abusif de la SC à l'avenir. L'article aborde également le rôle spécifique que

Summary

The legal design of the cooperative company (CV/SC) in the Belgian Code of Companies and Associations (CCA) is subject to a lot of criticism. This criticism is partly justified, but becomes more understandable if one delves into the unusual history of the CV/SC in Belgium and the creation of Book 6 CCA. The legislator's intention was clear from the outset: he only wanted to open the CV/SC for use by those who want to join the cooperative philosophy. Only then will it have a reason to exist alongside the flexibilised private limited company (BV/SRL) and the stricter public limited liability company (NV/SA). In this way, this legal form is also used in other jurisdictions, such as France and the Netherlands. There it is also relatively vaguely defined, but has never been separated from that cooperative philosophy, as was the case in Belgium before the CCA. However, the legal transposition into the CCA of that cooperative philosophy was not so obvious. It is true that there was a consensus in the world of Belgian cooperative users that the body that best shapes that cooperative philosophy as a social phenomenon is the International Cooperative Alliance (ICA). However, there was less consensus on how to move from that social philosophy to a clear and uni-dimensional legal statute, and that, together with a great need for a status quo, explains the very open definition of the CV/SC in Art. 6:1 CCA, and the rather complex rules on the recognition of the CV/SC as a social enterprise.

This article calls for this intention to be respected to the maximum extent possible, and attempts to demonstrate that the legal consequences for existing CVs/SCs that would not be in line with that cooperative philosophy are, overall, limited. Furthermore, it is to be expected that the obligation to make the cooperative philosophy explicit from now on in the articles of association or a charter will significantly limit the improper use of the CV/SC in the future. This article also

peut jouer le commissaire dans l'orientation du choix d'une SC, et la question de savoir comment agir au mieux si, malgré la concertation, il ne peut pas s'accorder sur ce choix. Dans ce cas, selon l'auteur, il n'appartient pas au commissaire de rejeter explicitement ce choix dans son rapport de révision, mais plutôt d'être transparent et d'exprimer soigneusement ses doutes, puis d'indiquer quels risques la société encourt si son choix de SC ne se justifie vraiment pas.

L'article aborde également brièvement l'utilisation de la SC comme forme juridique pour les sociétés d'exercice professionnel (éventuellement mais pas forcément). L'article se termine par quelques données chiffrées, qui indiquent en tout cas que la popularité de la SC est en baisse constante.

discusses the specific role that the statutory auditor can play in guiding the choice of a CV/SC, and the question of how best to act if, despite consultation, he cannot agree with that choice. In that case, in the author's opinion, it is not the statutory auditor's task to explicitly reject that choice in his audit report, but rather to be transparent and to express his doubts carefully, and then to indicate the risks the company faces if its choice of a CV/SC really cannot be justified.

The article also briefly discusses the use of the CV/SC as a legal form for professional companies (possibly but not obviously). It concludes with a number of figures, which in any case indicate that the popularity of the CV/SC is steadily declining.

IFRS 17 AND IFRS 9 AND THE IMPACT OF THESE NEW ACCOUNTING STANDARDS ON THE MATCHING BETWEEN ASSETS AND LIABILITIES

TOM MEULEMAN

Honorary chairman IBR-IRE, registered auditor, accredited external auditor for the audits of insurance companies, partner PwC Bedrijfsrevisoren

MARTIJN CUYPERS

Director PwC Bedrijfsrevisoren

Introduction

IFRS are a comprehensive set of accounting principles governed by the IFRS Foundation and the International Accounting Standards Board (IASB). IFRS was introduced in the European Union on 1 January 2005, to provide uniform accounting standards for publicly-listed companies. Following the lead of the EU, IFRS has since been adopted by many other countries as well.

In this article, we will focus on the following IFRS standards:

- IFRS 9: Financial Instruments, in force since 1 January 2018 (for insurance companies with deferral option as of 1 January 2023)
- IFRS 17: Insurance Contracts, which replaced IFRS 4 on 1 January 2023.

We start this paper with a short overview of IFRS 17 and IFRS 9 and then discuss the impact of these new accounting standards on the matching between assets and liabilities, as well as the key judgments to be made in IFRS 17. A crucial point is that under IFRS 17 the effect of changes in the current value of the insurance contracts, due to movements of the market interest rate, will be reported.

To absorb these changes on the overall balance sheet, an insurer can adopt a similar accounting treatment on both sides of the balance sheet to avoid a large volatility in the profit and loss (P&L) account. The accounting treatment on the asset side may also depend on the specific investment structure, a topic that is explored in more detail in the last part of this paper.

UNDER IFRS 17 THE VALUATION OF THE INSURANCE LIABILITIES IS BASED TO A MUCH GREATER EXTENT ON THE CURRENT VALUE. THE VALUATION UNDER IFRS 17 IS, HOWEVER, NOT IDENTICAL TO AN ECONOMIC VALUATION (OR A SOLVENCY II VALUATION)

IFRS 17 INTRODUCES AN APPROACH THAT TACKLES SOME CHALLENGES IN ACCOUNTING FOR INSURANCE CONTRACTS WHICH ARE CURRENTLY ADDRESSED INCONSISTENTLY UNDER IFRS 4

Overview of IFRS 17

IFRS 17 contains the accounting principles for insurance contracts. As of 1 January 2023 IFRS 17 replaced IFRS 4. The latter standard is currently in force and, in summary, gives insurance companies the possibility to value their insurance liabilities at book value in line with their statutory valuation rules combined with specific disclosures requirements to enhance transparency. The standard also introduced some adjustments compared to statutory valuation rules for example the elimination of general provisions.

Under IFRS 17 the valuation of the insurance liabilities is based to a much greater extent on the current value. The valuation under IFRS 17 is, however, not identical to an economic valuation (or a Solvency II valuation), which insurance companies have to include in their regulatory reporting), so valuation differences will remain between the statutory, IFRS and Solvency II balance sheet. Aligning the consequences of IFRS 9 with IFRS 17 and aligning the IFRS and Solvency II balance sheet is thus a major challenge for listed insurance companies.

IFRS 17 introduces an approach that tackles some challenges in accounting for insurance contracts which are currently addressed inconsistently under IFRS 4:

- IFRS 4 allows insurers to adopt local GAAPs, which means that identical insurance contracts can be accounted for differently by different entities. This leads towards limited comparability between insurers and inconsistency with other industries.
- IFRS 17 applies consistently across geographies. It will be using current assumptions for each reporting period. The recognition of revenue and profit occurs when insurance or investment service is provided to the client. It is expected to give greater insight into sources of profit.

The standard specifies how entities should measure insurance contracts in the statement of financial position, and how entities should report the changes in the measurement of insurance contracts in the statement of financial performance. IFRS 17 additionally applies to reinsurance contracts held and investment contracts with discretionary participation features issued.

There are three measurement models specified in IFRS 17 for insurance contracts issued:

- The general measurement model. This requires a group of insurance contracts to be measured on the basis of a probability-weighted expected value (the fulfilment cash flows), a risk adjustment, plus the unearned profit remaining in the contract (the contractual service margin);
- The premium allocation approach ("PAA"). This model simplifies the measurement of one component of a group of insurance

UNDER IFRS 17, THE STARTING POINT CONSISTS OF THE INSURANCE COMPANY'S EXPECTED (BEST ESTIMATE) LIABILITY CASH FLOWS. THESE ARE THE CASH FLOWS RELATED TO THE FULFILMENT OF INSURANCE CONTRACTS (SO FOR EXAMPLE PREMIUMS MINUS EXPENSES AND CLAIMS) WITHIN THE CONTRACT BOUNDARY UNDER BEST ESTIMATE ASSUMPTIONS

contracts by measuring the liability for remaining coverage by reference to the premium received. The liability for incurred claims is measured on the same basis as in the general measurement model. Where the premium allocation approach is applied to simpler insurance contracts, it is expected to result in a similar outcome to applying the general measurement model, at substantially less cost;

- The variable fee approach ("VFA"), for contracts that are predominantly investment management contracts. This approach requires a group of insurance contracts to be measured in a similar way to the general measurement model. However, the unearned profit is adjusted to reflect the fee earned by the entity through investment returns on assets underlying the insurance contract.

Note that we focus in this article on the general model for life insurance contracts which provides the best example of the impact the standard will have on a Belgian insurance company. The PAA is predominantly applied on non-life insurance contracts and is leading

to results very similar to statutory reporting in Belgium. The VFA is being applied on a limited number of life insurance contracts in Belgium.

The building block approach

The following 4 blocks can be distinguished:

1. Expected future cash flows

Under IFRS 17, the starting point consists of the insurance company's expected (best estimate) liability cash flows. These are the cash flows related to the fulfilment of insurance contracts (so for example premiums minus expenses and claims) within the contract boundary under best estimate assumptions. Cash flows are within the boundary of an insurance contract if they arise from substantive rights and obligations that exist during the reporting period. The concept of a contract boundary is used as well under Solvency II. Although the main concept is the same, there are differences in the details.

2. Discount rate

Applying IFRS 17 future cash flows are then discounted based on current market rates. This deviates from IFRS 4, where discounting is typically done with an actuarial (book) yield. The market rates are not prescribed in detail under IFRS 17 but should reflect the characteristics of the cash flows, such as liquidity, timing and currency. When applied to the expected future cash flows, we arrive at the present value of the best estimate liability.

3. Risk adjustment

The risk adjustment is the required compensation for bearing the uncertainty about the amount and timing of the cash flows that arises from non-financial risk as the company fulfils insurance contracts. Recall that the best estimate liability only captures the probability weighted future cash flows. The risk adjustment should capture the uncertainty around the best estimate, as per the company's compensation

for risk. The risk adjustment will be released as profits over time when the best estimate path is followed.

4. Contractual service margin (CSM)

The contractual service margin is one of the key features of IFRS 17. Its purpose is to defer profits over time as the insurer services the insurance contract. The CSM is meant to prevent initial

recognition of these profits at the point of sale. In practice profits will be released to the P&L over time as the insurance contract is serviced. The CSM should not be smoothed when there is a mixture of profitable and onerous contracts. As a consequence a high degree of granularity is needed, which is one of the reasons for the operational complexity of IFRS 17. For onerous products the CSM is set equal to zero, leading to an immediate recognition of the loss in the P&L, see Figure 1.

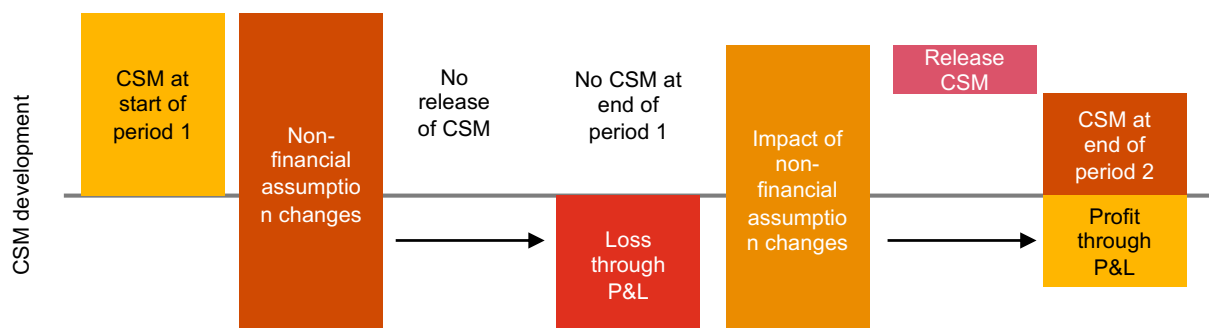

Figure 1: Effect of the CSM under IFRS 17 for a profitable and onerous product.

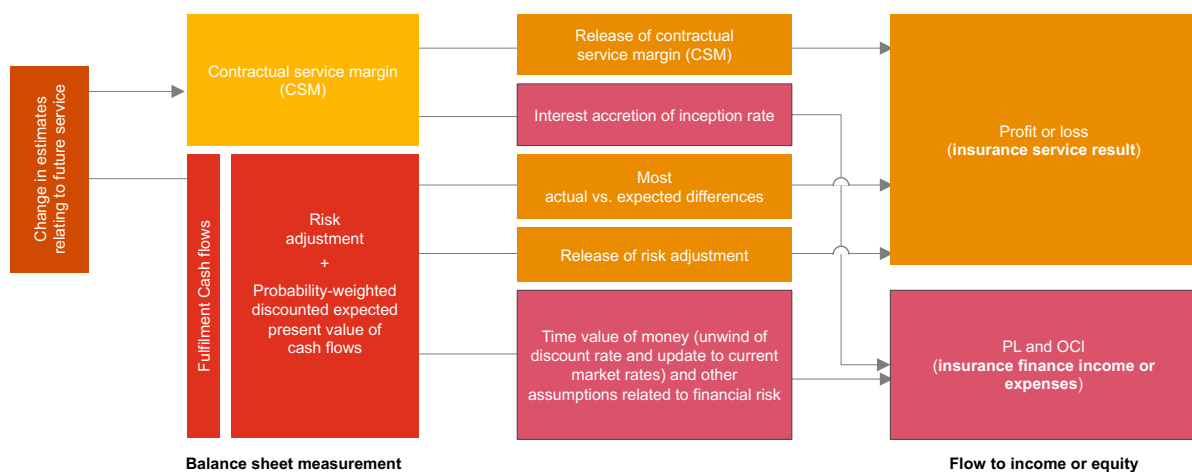

Figure 2: Effect of changes of the insurance liabilities on the P&L and OCI under IFRS 17.

This Figure 2 shows that changes can be attributed either to the P&L or to the other comprehensive income (OCI). OCI includes those revenues, expenses, gains, and losses that are excluded from net income in the P&L. This means that they are instead disclosed after net income in the P&L. Revenues, expenses, gains and losses appear in other comprehensive income when they have not yet been realized. Something has been realized when an underlying transaction has been completed, such as when an insurance contract comes to term. The accumulated OCI is part of the equity section of the balance sheet. Note that an OCI treatment is possible under IFRS 17 in case of a change in discount rates. An OCI treatment can also be used when assumptions that relate to financial risk change, if this has an impact on the risk adjustment for non-financial risk. We will not explore this topic further in this article.

The release of the risk adjustment and CSM are two primary sources of profits priced into the products. In each accounting period, these will be released into the P&L for insurance service. Any change in cash flows relative to the expectation will also flow into the P&L for insurance service. The financial impact can be viewed in two forms, namely (i) the accrual under locked-in assumptions and (ii) the effect of changes to current rates. The locked-in impact will always be part of the P&L, largely offset by the asset side. The changes in current

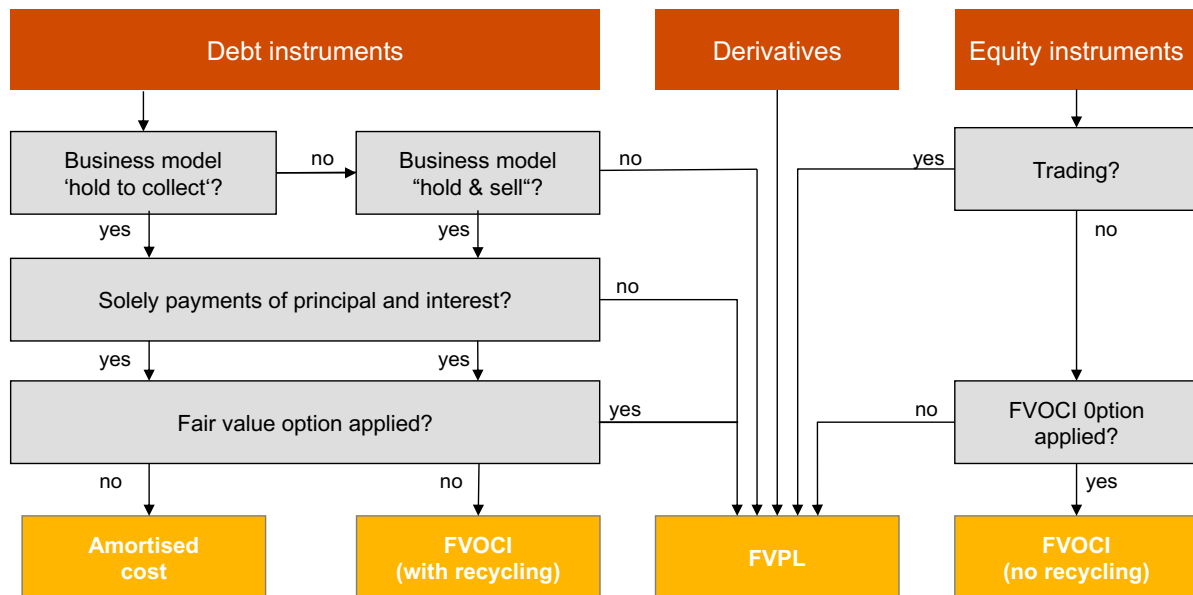
market rates will normally flow into the P&L as well, unless the company chooses to allocate the impact to the OCI instead of the P&L. This first approach is useful when the liabilities are backed by fair value through OCI assets under IFRS 9. If backed by fair value through P&L assets, the company is however better off not electing to use the OCI on changes impacting the liability side.

IFRS 9

We now analyze the IFRS treatment of financial assets under IFRS 9, in order to assess the overall balance sheet, P&L and OCI impact for an insurance company.

IFRS 9 contains the accounting principles for financial instruments. For listed insurance companies in the EU, IFRS 9 will become mandatory at the same point in time as IFRS 17, so on 1 January 2023. Non-insurance listed companies in the EU have already started using IFRS 9 as of 1 January 2018.

The flowchart below shows which aspects are important to properly classify a financial instrument under IFRS 9. We start with the specific financial instrument (at the top) and arrive at the appropriate IFRS 9 classification (at the bottom) by following the arrows in the flowchart.

Caption: SPPI = Solely Payments of Principal & Interest
FVOCI = Fair Value through Other Comprehensive Income
FVPL = Fair Value through Profit & Loss

Figure 3: Classification scheme for financial assets under IFRS 9. Source: PWC (2014).

Four different classifications are possible:

1. Amortized cost. In this case, the initial (cost) value of the instrument increases or decreases to the nominal value at the maturity date. This can be applied for 'plain vanilla' fixed income instruments - solely payments of principal and interest (SPPI) - where the objective is to hold and collect the cash flows of the instrument over time.
2. Fair value through other comprehensive income (FVOCI), with recycling. The valuation is based on fair (market) value, but fluctuations of the fair value do not have an immediate impact on the P&L but flow to the OCI. Only when the instrument is sold, capital gains go through the P&L account. This classification can be used for fixed income portfolios which pass the SPPI test and which may be traded over time.
3. Fair value through profit and loss (FVPL). In this case, fluctuations of the fair value directly affect the P&L account. This classification is mandatory for derivatives and equity portfolios which are held for trading. This classification also applies for debt instruments if the business model is to manage on fair value or, optionally, if classifying it at FVPL would minimize accounting mismatches.
4. Fair value through other comprehensive income (FVOCI), no recycling. The valuation is also based on fair value but fluctuations of the fair value do not affect the P&L and flow to the OCI. The term 'no recycling' means that realized gains or losses do not become visible in the P&L either.

The impairment model for debt instruments (i.e., classification 1 or 2 above) has also changed under IFRS 9. The new impairment

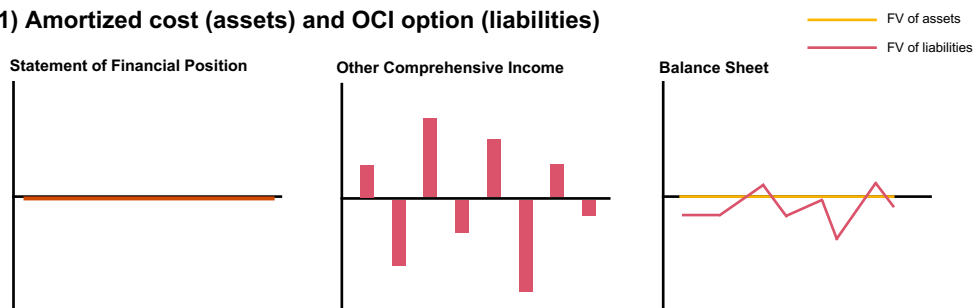
model is based on forward-looking expected losses instead of realized losses in the past. Both in case of amortized cost or FVOCI the same impairment model should be used. An impairment allowance will also be applicable for instruments which have not yet experienced losses.

Interaction between IFRS 9 and IFRS 17

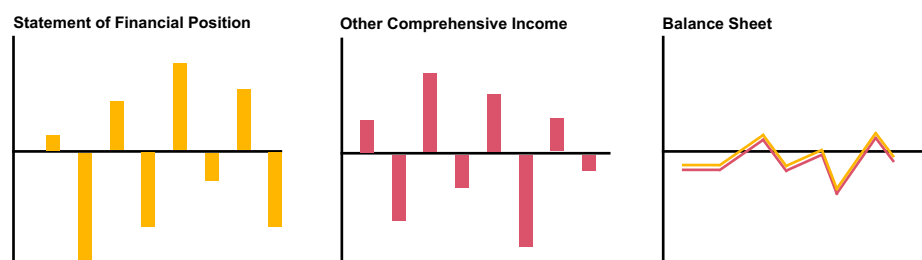
One major development under IFRS 17, as explained before, is the shift towards a current

value (instead of book value) of the insurance liabilities. Insurers then have the choice to attribute the effect (on the liabilities) of changes in the discount rates to either the P&L or the OCI. We now show the effect of using the OCI or P&L option for the liabilities, in combination with different classifications for the assets (so amortized cost, FVOCI or FVPL). The different effects are demonstrated in Figures 4 and 5 for respectively the OCI and P&L option of the liabilities.

1) Amortized cost (assets) and OCI option (liabilities)

2) Fair value through P&L (assets) and OCI option (liabilities)

3) Fair value through OCI(assets) and OCI option (liabilities)

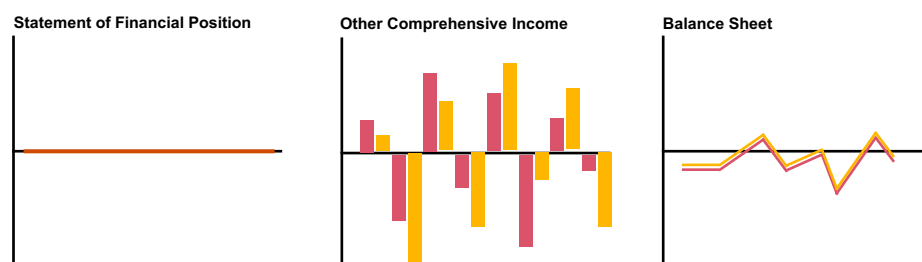

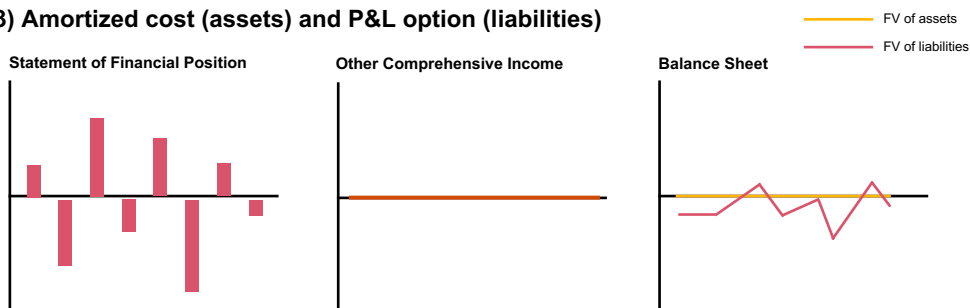
Figure 4: OCI option for the liabilities under IFRS 17 in combination with different asset classifications under IFRS 9. Indicative results only, numbers on different axes are not always on the same scale. Source: BHANA and SHAEFFER (2017).

For amortized cost assets, the change of the discount rate does not affect the accounting value, so there is no impact on the P&L and OCI (see graph 1 in Figure 4). Changes in the current value of the liabilities, due to discount curve changes, do affect the OCI, however, leading to volatility in this accounting item. On the balance sheet (B/S), the value of the assets and liabilities will also diverge when discount rates change. When FVPL is used for the assets, see graph 2 in Figure 4, we see volatility in both the P&L and the OCI, because the changes in value

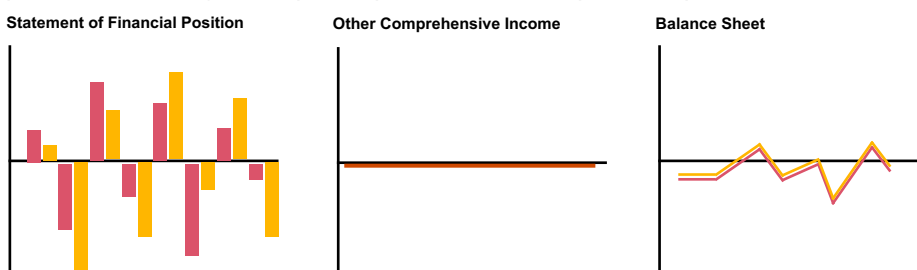
for the assets goes through the P&L and for the liabilities through the OCI. The asset and liability values on the balance sheet will, however, move much more in line now. The best accounting match is obviously the combination with FVOCI assets (see graph 3 in Figure 4), where we have no P&L impact and the net OCI (the yellow line) remains relatively stable as well.

Figure 5 shows the situation where the effect of discount changes on the liabilities goes through the P&L (instead of the OCI).

3) Amortized cost (assets) and P&L option (liabilities)

4) Fair value through P&L (assets) and P&L option (liabilities)

5) Fair value through OCI(assets) and OCI option (liabilities)

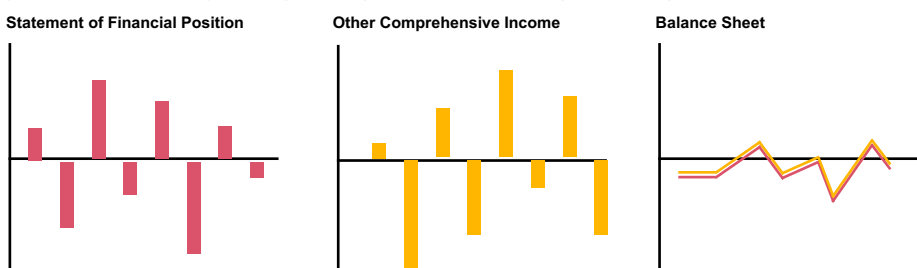

Figure 5: P&L option for the liabilities under IFRS 17 in combination with different asset classifications under IFRS 9. Indicative results only, numbers on different axes are not always on the same scale. Source: BHANA and SHAEFFER (2017).

In this case, we see volatility of the P&L (instead of the OCI), when the assets are at amortized cost (see graph 4 in Figure 5). A much better accounting match is visible in graph 5 in Figure 5, where we see similar, mostly offsetting, effects on the P&L and balance sheet. Note that this situation can be achieved by invoking the fair value option for the assets if the objective is to reduce accounting mismatches. Using the FVOCI classification for the assets leads to volatility in both the P&L and OCI, as graph 6 in Figure 5 shows.

Note that insurance companies can choose to classify all assets as fair value through P&L and not use the OCI option on the liability side at all. This would better align their accounting balance sheet with the economic balance sheet. The alignment with Solvency II also improves in this case, because Solvency II basically uses a fair value through P&L approach for all assets and liabilities. Given that the IFRS balance sheet will move closer to market consistency, an IFRS analysis might also be incorporated in ALM studies in the future.

Key judgments in IFRS 17 (specific for Belgium)

This section describes the key judgements required in applying IFRS 17 on the Belgian market. The users of this financial information (e.g. management, investors, ...) should seek to understand which of the key judgments are most critical to the entity and have the most significant impact on the financial statements.

- Whether contracts are within the scope of IFRS 17: Judgment might be required to assess whether a contract transfers insurance risk (that is, if there is a scenario with commercial substance in which the entity has the possibility of a loss on a present value basis) and whether the accepted insurance risk is significant. The significance of the insurance risk is assessed on a contract-by contract basis.

- Eligibility for the VFA: Judgment might be required in determining whether an insurance contract is eligible to apply the VFA model based on whether the criteria of an insurance contract with direct participation features are met. In particular, the interpretation of 'substantial' might involve significant judgment.
- Estimates of future cash flows: Judgment might be needed to assess the contract boundary (that is, which cash flows relate to the existing contract and which cash flows relate to future contracts for accounting purposes). Judgment might also be needed to assess the appropriateness and completeness of the cash flows, including which expenses are included in the measurement of insurance contracts.
- Discount rates: Judgements might be required in identifying the discount rates used, particularly for cash flows that are expected beyond the last observable point. Judgment is also required for determining the liquidity adjustment to be applied to the risk-free yield curve, or in identifying an appropriate reference portfolio and making the appropriate adjustments to remove factors relevant only to the reference assets.

Conclusions

Listed European insurance companies who report under IFRS moved to IFRS 9 (for their financial assets) and IFRS 17 (for their insurance liabilities) as of 1 January 2023. IFRS 17 gives more insight into the profitability of insurance contracts and the effect of market rate changes on their value. To mimic these changes on the asset side, it is natural to use a similar accounting treatment under IFRS 9 on the asset side (to avoid a large P&L volatility). In practice this means that an amortized cost (book value) classification of the assets will not match well with the current value classification of the liabilities. For this purpose, an insurer can invoke the "fair value option", to reclassify the amortized cost assets to fair value through P&L.

IFRS 17 GIVES MORE INSIGHT INTO THE PROFITABILITY OF INSURANCE CONTRACTS AND THE EFFECT OF MARKET RATE CHANGES ON THEIR VALUE. TO MIMIC THESE CHANGES ON THE ASSET SIDE, IT IS NATURAL TO USE A SIMILAR ACCOUNTING TREATMENT UNDER IFRS 9 ON THE ASSET SIDE (TO AVOID A LARGE P&L VOLATILITY)

References

BHANA, A. and M. SCHAEFFER (2017), "IFRS 17 and IFRS 9: Bridging the Gap", IVW-HSG, 2017.

ESRB (2021), European Systemic Risk Board, "Financial stability implications of IFRS 17 Insurance Contracts", December 2021.

IFA (2019), IFRS 17 CSM Working Party, Institute and Faculty of Actuaries, "Contract boundaries under IFRS 17", November 18, 2019.

PWC (2014), PriceWaterhouseCoopers, "IFRS 9 – Classification and measurement", No. US 2014-05 August 13, 2014.

PWC (2022), In the spotlight: IFRS 17 - A guide for the Audit Committees, June 2022.

Abbreviations

AC	Amortised cost
CSM	Contractual service margin
FCF	Fulfilment cash flows
FVOCI	Fair value through other comprehensive income
FVTPL	Fair value through profit or loss
GMM	General measurement model
IFRS	International Financial Reporting Standards
LIC	Liability for incurred claims
LRC	Liability for remaining coverage
OCI	Other comprehensive income
PAA	Premium allocation approach
P&L	Profit and Loss statement
VFA	Variable fee approach

Samenvatting

Verzekeraars zullen verplicht zijn om "IFRS 17 Verzekeringscontracten" toe te passen voor jaarlijkse verslagperiodes die aanvangen op of na 1 januari 2023. Veel verzekeringsmaatschappijen hebben besloten om "IFRS 9 Financiële instrumenten" gelijktijdig met IFRS 17 toe te passen om boekhoudkundige mismatches op hun balans te voorkomen. Dit betekent dat op 1 januari 2023 de standaarden voor jaarrekeningen voor zowel de activa als de passiva van beursgenoteerde verzekeringsmaatschappijen in de EU zullen veranderen.

IFRS 17 stelt nieuwe boekhoudkundige verplichtingen voor verzekeringscontracten vast. Het vereist een actuele, marktconforme benadering voor de waardering van verzekeringscontracten, gebaseerd op de som van een kansgewogen verwachte actuele waarde van de verwachte kasstromen dat de verzekeraar gedurende de looptijd van het contract verwacht te zullen voordoen, een aanpassing voor risico, en een component die de niet-verdiende winst uit de contracten vertegenwoordigt. Deze benadering houdt in dat de verzekeringscontracten op de balans worden gewaardeerd tegen een actuele waarde (dat zijn activa of passiva die worden geprijsd volgens hun vervangingswaarde veeleer dan hun oorspronkelijke kosten), met inbegrip van de actuele waarde van eventuele in de verzekeringscontracten opgenomen rentegaranties en financiële opties.

IFRS 9 specificeert hoe een entiteit financiële activa, financiële verplichtingen en een aantal contracten tot aankoop of verkoop van niet-financiële goederen moet classificeren en waarderen.

Zowel IFRS 17 als IFRS 9 zullen verstrekken gevolgen hebben voor tal van belanghebbenden, waaronder (maar niet

Résumé

Les assureurs seront tenus d'appliquer la norme « IFRS 17 Contrats d'assurance » pour les périodes annuelles de *reporting* ouvertes à compter du 1er janvier 2023. De nombreuses compagnies d'assurance ont décidé d'adopter la norme « IFRS 9 Instruments financiers » simultanément avec la norme IFRS 17 afin d'éviter les non-concordances comptables dans leur bilan. Cela signifie qu'au 1er janvier 2023, les normes comptables relatives à l'actif et au passif des compagnies d'assurance cotées dans l'UE changeront.

La norme IFRS 17 établit de nouvelles exigences comptables applicables aux contrats d'assurance. Elle nécessite une approche actuelle et conforme au marché pour évaluer les contrats d'assurance, basée sur la somme d'une valeur actualisée attendue pondérée en fonction de la probabilité des flux de trésorerie attendus que l'assureur prévoit sur la durée de vie du contrat, d'un ajustement pour risque et d'une composante représentant le bénéfice non acquis des contrats. Cette approche signifie que les contrats d'assurance sont évalués à une valeur actuelle (qui sont des actifs ou des passifs évalués en fonction de leur valeur de remplacement plutôt que de leur coûts initiaux) au bilan, y compris en reflétant la valeur actuelle de toutes les garanties de taux d'intérêt et options financières incluses dans les contrats d'assurance.

La norme IFRS 9 précise comment une entité devrait classer et évaluer les actifs financiers, les passifs financiers et certains contrats d'achat ou de vente d'éléments non financiers.

Les normes IFRS 17 et 9 auront des effets très variés sur de nombreuses parties prenantes, y compris (mais sans s'y limiter) les préparateurs

beperkt tot) opstellers van jaarrekeningen, met *governance* belaste personen (zoals auditcomités), investeerders, regelgevers en auditors.

Ter herinnering: de IFRS zijn van toepassing op beursgenoteerde verzekeringsmaatschappijen en, in België, momenteel ook op niet-beursgenoteerde verzekeringsmaatschappijen, die een geconsolideerde jaarrekening moeten opstellen.

In dit artikel bespreken we de belangrijkste wijzigingen, de impact op de afstemming tussen activa en passiva, alsook de belangrijkste oordeelsvormingen die in IFRS 17 moeten worden gemaakt.

d'états financiers, les personnes constituant le gouvernement d'entreprise (tels que les comités d'audit), les investisseurs, les régulateurs et les auditeurs.

Pour rappel, les normes IFRS sont applicables aux compagnies d'assurance cotées en bourse et, en Belgique, actuellement aussi aux compagnies d'assurance non cotées, qui doivent établir des états financiers consolidés.

Dans cet article nous abordons les principaux changements, l'impact sur le rapprochement des actifs et passifs, ainsi que les principaux jugements à porter dans le cadre de la norme IFRS 17.

Mot du Rédacteur en chef

L'UNION EUROPÉENNE IMPOSE AUX PLUS GRANDES ENTREPRISES LA PUBLICATION D'INFORMATIONS EN MATIÈRE DE DURABILITÉ ... MAIS EST-ELLE ELLE-MÊME DURABLE ?

Woord van de Hoofdredacteur

DE EUROPESE UNIE VERPLICHT DE GROOTSTE ONDERNEMINGEN OM DUURZAAMHEIDSINFORMATIE TE RAPPORTEREN ... MAAR IS DE EU ZELF WEL DUURZAAM?

Le Journal officiel de l'Union européenne a publié le 16 décembre 2022 la *directive (UE) 2022/2464 du Parlement européen et du Conseil du 14 décembre 2022 modifiant le règlement (UE) n° 537/2014 et les directives 2004/109/CE, 2006/43/CE et 2013/34/UE « en ce qui concerne la publication d'informations en matière de durabilité par les entreprises »*.

Il s'agit là, d'un événement considérable dans le domaine du rapportage externe des entreprises. Certes, il y eut dans le passé quelques balbutiements forçant à la publication d'informations non financières disparates. Mais ici nous avons une nouvelle perspective, celle de la durabilité, qui est imposée conceptuellement aux publications obligatoires dans le chef des entreprises.

Significativement, la nouvelle directive modifie les textes de base existant en matière de comptes annuels et consolidés des entreprises (directive 2013/34/UE), de contrôle légal de ceux-ci (directive 2006/43/CE et règlement UE/537/2014) et de transparence de l'information des marchés financiers (directive 2004/109).

En réalité, cela fait près d'un demi-siècle que l'Union européenne (alors dénommée Communauté économique européenne) a entamé le travail d'harmonisation, et parfois

Het Publicatieblad van de Europese Unie heeft op 16 december 2022 *Richtlijn (EU) 2022/2464 van het Europees Parlement en de Raad van 14 december 2022 tot wijziging van Verordening (EU) nr. 537/2014, Richtlijn 2004/109/EG, Richtlijn 2006/43/EG en Richtlijn 2013/34/EU, "met betrekking tot duurzaamheidsrapportering door ondernemingen"* bekendgemaakt.

Dit is een belangrijke ontwikkeling op het gebied van externe bedrijfsrapportering. Toegegeven, er waren in het verleden enkele kinderziektes die de bekendmaking van ongelijksoortige niet-financiële informatie afdwongen. Maar hier hebben we een nieuw perspectief, dat van duurzaamheid, dat conceptueel wordt opgelegd aan de verplichte bekendmakingen door ondernemingen.

Het is veelbetekenend dat de nieuwe richtlijn de bestaande basisteksten over de jaarrekening en de geconsolideerde jaarrekening van ondernemingen (Richtlijn 2013/34/EU), de wettelijke controle hiervan (Richtlijn 2006/43/EG en Verordening EU/537/2014) en de transparantie van informatie over de financiële markten (Richtlijn 2004/109) wijzigt.

In feite is het bijna een halve eeuw geleden dat de Europese Unie (toen nog de Europese Economische Gemeenschap genoemd) is begonnen met het harmoniseren, en soms

d'uniformisation, de l'information à publier par les entreprises, y compris leur contrôle par des contrôleurs légaux des comptes (appelés réviseurs d'entreprises dans le contexte belge). Les premiers pas furent accomplis par ce qu'on appelait à l'époque la quatrième directive de droit des sociétés (78/660/CEE), du 25 juillet 1978, « concernant les comptes annuels de certaines formes de société ».

L'édifice s'est perfectionné au fil des décennies, et est aujourd'hui recalibré dans la fameuse perspective de durabilité, laquelle doit être démontrée en termes environnementaux, sociaux et de gouvernance (« ESG »).

A certains moments toutefois, d'aucuns avancent que l'édifice serait aussi fragile que considérable, car émanant d'une Union européenne qui ne serait pas elle-même durable, se desséchant dans un groupement d'Etats de moins en moins unis par des valeurs, une vision et des objectifs communs.

Bien sûr, toutes les civilisations sont mortelles, et les structures de gouvernance publique ont une espérance de vie plus courte que les civilisations elles-mêmes.

Cependant, nous n'apercevons pas vraiment d'effritement de l'Union européenne. Au contraire, celle-ci démontre à nos yeux, avec cette directive sur les informations de durabilité, une capacité extraordinaire d'accord avec son temps, d'harmonie avec les peurs et les attentes de sa population dans le domaine environnemental, et donc d'anticipation par rapport à l'usure du temps qui éroderait les institutions créées par ses pères fondateurs.

Une Union européenne à la durabilité étonnante

En fait, les crises renforcent l'Union européenne dans sa trajectoire unique dans l'histoire de l'humanité.

standaardiseren, van de door ondernemingen bekend te maken informatie, met inbegrip van hun controle door wettelijke auditors (in de Belgische context bedrijfsrevisoren genoemd). De eerste stappen werden gezet met de toenmalige Vierde Richtlijn Vennootschapsrecht (78/660/EEG) van 25 juli 1978 "betreffende de jaarrekening van bepaalde vennootschapsvormen".

Het systeem is in de afgelopen decennia geperfectioneerd en is nu opnieuw gekalibreerd in het beroemde duurzaamheidsperspectief, dat moet worden aangetoond in termen van milieu, maatschappij en deugdelijk bestuur (ESG-criteria).

Sommigen beweren echter dat het systeem even kwetsbaar als omvangrijk zou zijn, omdat het voortkomt uit een Europese Unie die zelf niet duurzaam zou zijn, en wegwijnt in een groep staten die steeds minder verenigd zijn door gemeenschappelijke waarden, visie en doelstellingen.

Natuurlijk zijn alle beschavingen sterfelijk en hebben openbare bestuursstructuren een kortere levensverwachting dan de beschavingen zelf.

We zien echter niet echt een afbrokkeling van de Europese Unie. Integendeel, met deze richtlijn betreffende duurzaamheidsinformatie geeft zij volgens ons blijk van een buitengewoon vermogen om met de tijd mee te gaan, om in te spelen op de angsten en verwachtingen van haar bevolking op milieugebied en zo te anticiperen op de slijtage van de tijd die de door haar grondleggers in het leven geroepen instellingen zou uithollen.

Een verrassend duurzame Europese Unie

In feite versterken crises de Europese Unie in haar unieke traject in de menselijke geschiedenis.

Déjà, elle est née d'une crise justement qualifiée de mondiale : la guerre 1939-1945.

Dans la décennie qui suivit, les dirigeants de six pays exténués par l'épreuve vécue non pas ensemble, mais les uns contre les autres, ont conçu de vivre ensemble dans la paix et la prospérité, grâce à des institutions solides. Avec notamment une Commission qui disposerait du monopole de l'initiative législative – monopole dont elle put ensuite se servir avec brio, jusqu'à aboutir au marché unique ... et à la directive sur les informations de durabilité. Et puis aussi, c'est la Cour de justice de l'Union européenne qui a reçu le pouvoir du dernier mot en termes d'interprétation et d'invalidation du droit européen – ce qui l'a amenée à contrôler aujourd'hui jusqu'à la manière dont les gouvernements nationaux, que ce soit en Espagne, en Hongrie ou en Pologne, respectent ou au contraire violent l'indépendance de « leurs » juges nationaux.

Bien entendu, la place manque ici pour approfondir la démonstration, mais sans doute suffit-il de mentionner quelques crises récentes qui, au lieu de diviser l'Union, l'ont paradoxalement renforcée, au point que même les dirigeants nationalistes (en Hongrie, Italie, Pologne, notamment) admettent, *volens nolens*, que les solutions seront essentiellement communes.

Ainsi, à nouveau, à propos de la directive sur les informations de durabilité : quel Etat membre aurait pu imposer un équivalent domestique, sans provoquer des délocalisations d'entreprises vers des cieux plus accueillants ?

Le Brexit allait-il signifier le début de la fin de l'Union ? Pas un seul autre Etat membre n'a suivi Londres dans son repli, synonyme d'appauvrissement et de fragilité sociale et monétaire.

Ten eerste is zij ontstaan uit een crisis die terecht als mondiaal wordt omschreven: de oorlog van 1939-1945.

In het decennium dat volgde, bedachten de leiders van zes landen, uitgeput door hun beproeving niet samen, maar tegen elkaar, om samen te leven in vrede en welvaart door middel van sterke instellingen. Hier denken we meer bepaald aan de Europese Commissie die het monopolie van wetgevend initiatief zou hebben – een monopolie waarvan ze vervolgens met groot succes gebruik kon maken, met als hoogtepunt de interne markt en de richtlijn betreffende duurzaamheidsinformatie. Bovendien heeft het Europees Hof van Justitie de macht van het laatste woord gekregen wat betreft de interpretatie en nietigverklaring van het Europees recht – waardoor het vandaag de dag zelfs de manier controleert waarop de nationale regeringen, ongeacht of dat nu in Spanje, Hongarije of Polen is, de onafhankelijkheid van "hun" nationale rechters naleven of, integendeel, schenden.

Natuurlijk is er hier niet genoeg ruimte om in detail te treden, maar het is ongetwijfeld voldoende om enkele recente crises te noemen die de Unie, in plaats van haar te verdelen, paradoxaal genoeg hebben versterkt, zodanig dat zelfs de nationalistische leiders (meer bepaald in Hongarije, Italië en Polen) *volens nolens* toegeven dat de oplossingen in wezen gemeenschappelijk zullen zijn.

Dus nogmaals, met betrekking tot de richtlijn betreffende duurzaamheidsinformatie: welke lidstaat had een binnenlands equivalent kunnen opleggen zonder dat ondernemingen naar gastvrijere oorden zouden verhuizen?

Zou de Brexit het begin van het einde van de Unie betekenen? Geen enkele andere lidstaat is Londen gevolgd bij zijn terugtrekking uit de EU, synoniem met verarming en sociale en monetaire kwetsbaarheid.

La crise sanitaire, l'isolationnisme trumpien, l'agression de l'Ukraine par la Russie, les crises énergétiques successives, tout a toujours conduit à plus d'Europe.

Et puis, la plus belle démonstration et le plus beau témoignage ne sont-ils pas constitués par les élargissements successifs, voire par cette soif d'Europe si visible dans les Balkans occidentaux, en Ecosse, en Ukraine ?

Et oserait-on aussi évoquer le million de « bébés Erasmus » nés dans la foulée du programme européen d'échanges d'étudiants ?

Oui, l'Union européenne est durable, et c'est ce qui, fondamentalement, lui donne titre et capacité pour édicter la directive sur les informations de durabilité.

Prof. Dr. Michel DE WOLF,

Doyen honoraire de la *Louvain School of Management*,

Président honoraire de l'Institut des réviseurs d'entreprises.

De gezondheidscrisis, het Trumpiaanse isolationisme, de Russische agressie op Oekraïne en de opeenvolgende energiecrises hebben allemaal geleid tot meer Europa.

En zijn de opeenvolgende uitbreidingen, of zelfs dit verlangen naar Europa, dat zo zichtbaar is in de Westelijke Balkan, in Schotland en in Oekraïne, niet het mooiste bewijs en de beste getuigenis?

En zouden we ook de miljoen "Erasmus-baby's" durven vermelden die in het kielzog van het Europese studentenuitwisselingsprogramma zijn geboren?

Ja, de Europese Unie is duurzaam, en dat is wat haar in wezen het recht en de mogelijkheid geeft om de richtlijn betreffende duurzaamheidsinformatie uit te vaardigen.

Prof. Dr. Michel DE WOLF,

Eredocaan van de *Louvain School of Management*

Erevoorzitter van het Instituut van de Bedrijfsrevisoren

Votre avis nous intéresse : n'hésitez pas à nous faire part de vos suggestions à l'adresse info@icci.be.

Uw mening interesseert ons: aarzel niet ons uw suggesties mee te delen op het adres info@icci.be.